

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Rozbor Tertuliánova Apologetica s ohledem na dnešní dobu

**An Analysis of Tertullian's Apologeticum in Contemporary
Context**

Diplomová práce

Vedoucí práce:

doc. ThDr. Jiří Vogel, Th.D.

Autor:

Daniel Roček

Praha 2018

Poděkování:

Rád bych zde poděkoval vedoucímu mé diplomové práce doc. ThDr. Jiřímu Vogelovi Th.D. za pomoc, podnětné rady a čas, který mi při zpracování práce věnoval.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci „Rozbor Tertuliánova Apologetica s ohledem na dnešní dobu“ vypracoval samostatně. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. 7. 2018

Daniel Roček

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Roček', is written on a light yellow rectangular background.

Anotace

Diplomová práce nabízí ucelený výklad Tertuliánova díla *Apologeticum* a stručně přibližuje jeho dobu a život. Na dílo nahlíží jak očima autora, tak pohledem dnešní doby, zohledňuje i značné množství monografií a odborných prací dnešních historiků a teologů. Čtenář je seznámen důkladněji s pojmy milost, nevinnost či pravé náboženství. Ústředním tématem práce je vztah křesťanů s pohany, který slouží jako dobrý předobraz věcné argumentace pro současnou dobu v otázce řešení nejrůznějších konfliktů a problémů. Důraz je též kladen na vystihnutí aktuálnosti *Apologetica*, jež spočívá mimo jiné v požadavcích skromného života, respektu vůči druhým a neustálému boji za pravdu.

Klíčová slova

Tertulián, *Apologeticum*, pohané, milost, nevinnost, křesťané, vztah, boj za pravdu

Annotation

The diploma thesis offers a comprehensive interpretation of Tertullian's work *Apologeticum* and briefly describes his time and life. It deals with the work itself both through the author's view and the view of the present day, and also takes into account a considerable number of monographs and expert works of today's historians and theologians. The reader is more thoroughly acquainted with the terms of grace, innocence, or true religion. The central theme of the work is the relationship of Christians with the pagans, which serves as a good overview of substantive argumentation for the present time on the solution of various conflicts and problems. Emphasis is also placed on capturing *Apologeticum* up-to-date, which consists among other requirements in humble life, respect for others and a constant struggle for the truth.

Key words

Tertullian, *Apologeticum*, pagans, grace, innocence, Christians, relationship, fight for truth

Obsah

Obsah	5
Úvod.....	6
1. Tertulián a jeho doba	7
1.1 Apologeticum v kontextu doby a dalších autorových prací	11
2. Apologeticum.....	16
2.1 Apologeticum - kapitoly I-VI	16
2.2 Apologeticum- kapitoly VII- IX	20
2.3 Apologeticum kapitoly X-XXXVIII.....	23
2.4 Apologeticum kapitoly XXXIX-XLV	39
2.5 Apologeticum kapitoly XLVI- L	42
2.6 Souhrn.....	45
3. Rozbor Apologetica	47
3.1 Tertulián a pohané	47
3.1.1 Vztah pohanství a křesťanství v Tertuliánově době	48
3.1.2 Apologeticum a pohané	49
3.1.3 Tertuliánova diskuze s pohany na základě autority Bible	54
3.2 Milost v Apologeticu v rámci argumentace křesťanů s pohany	60
3.3 Nevinnost jako ukazatel křesťanského utrpení	64
3.4 Kritika císařského kultu	71
4. Apologeticum a jeho význam z hlediska dnešní doby.....	81
4.1 Apologetika u Tertuliána a dnes	81
4.2 Význam Apologetica pro dnešní dobu.....	86
Závěr	89
Seznam použité literatury	91
Abstrakt.....	94

Úvod

Apologeticum ukrývá téma, které hluboce ovlivnilo dobu prvních staletí našeho letopočtu a ve formování křesťanství má bezesporu důležitou roli. Tertulián ukazuje, že nikoliv násilí a neodůvodněné pomluvy, ale racionální argumentace je pravým řešením konfliktů, které se mezi pohany a křesťany vyskytují. Snaží se dokázat, že i pro skupiny, které spolu názorově nesouhlasí, existuje možnost společného soužití, a pokud se budou navzájem tolerovat, jejich spolupráce může vést k přínosnému rozvoji celé země. Jedná se o téma, které je stále aktuální, ale protože se způsob řešení konfliktů neustále vyvíjí a přizpůsobuje historické době, je již Tertuliánův text v mnoha aspektech překonaný. Autor přesto ukazuje cestu, kterou by se lidé, jimž záleží na směřování našeho světa, měli ubírat.

V první části své práce se věnuji seznámení s Tertuliánem a jeho dobou. Soustředím se na problémy, které přiměly autora publikovat, a poukazuji na časovou odezvu, která je pro dnešní studium Tertuliánova života překážkou. Apologeticum zasazuji do kontextu další autorovy tvorby a všímám si podobností a rozdílů, s jakými přistupuje ke křesťanství.

V další části se věnuji interpretaci textu. Za pomoci překladů Tertuliánova apologetika přibližuji záměr jeho díla a způsob, jakým argumentuje s názorově odlišnými skupinami. V této části práce ukazují čtenáři jednotlivé prvky křesťanské víry podle toho, jak je vykládal Tertulián a nastiňuji vztah, který jakožto křesťanský myslitel chová k pohanům a jiným nepřátelsky naladěným současníkům.

Třetí část je zaměřena na recepci Apologetica dnešními badateli, kteří se zabývají především vztahem mezi pohany a křesťany. Interpretují jej jak z pohledu římského císaře, tak z pohledu víry křesťanských učenců, jež stojí v protikladu k uctívání pohanských bohů. Vycházejí Tertuliánem konstituovaných pojmů, jako jsou milost, nevinnost či pravé náboženství, které jsou chápány jako základy pravé víry.

V poslední části se soustředím na Apologeticum a jeho význam pro dnešní dobu, nastiňuji stavební kameny apologetiky a nabízím přínos díla pro dnešní postmoderní dobu. Je nutné si uvědomit, že se jedná o dialog, který je apologetikou prosazován, a který je, když už ne přímým řešením, tak přinejmenším důležitou součástí odbourávání střetů a konfliktů, a to v dnešní i v autorově době.

Cílem práce je nabídnout čtenáři ucelený pohled na Tertuliánovo Apologeticum a zároveň odpovědět na otázku, jaký smysl má autorovo dílo pro dnešní dobu a jestli může křesťanskou i nekřesťanskou veřejnost inspirovat. Jakkoliv je pro moji interpretaci důležitý především původní text, k tomu, abych dosáhl cíle, pracuji i s rozličnými pojetími současných autorů, kteří se nejen Tertuliánem, ale i apologetikou zabývali.

1. Tertulián a jeho doba

Pro pochopení úlohy Apologetica v kontextu Tertuliánovy ostatní tvorby zmíním nejprve několik důležitých informací o jeho životě, díle a době, kdy žil a pracoval.

Z pohledu 21. století jde o čas nesmírně vzdálený a i přes všechna nejmodernější bádání zůstávají mnohé aspekty této rané historie nadále skryty. I tak si můžeme vytvořit poměrně přesný obrázek toho, kým Tertulián doopravdy byl, a to i přes skutečnost, že se nemůžeme opírat o přesná data jeho narození a smrti. Nejenže se historické názory často liší, ale zároveň chybí mnohé indicie, které by tento výzkum usnadnily. Nejpravděpodobnější se jeví skutečnost, že žil na přelomu 2. a 3. století. K tomuto závěru dochází většina odborníků. Přesné datum jeho narození a smrti je sice neznámé, ale badatelé k jeho životu přistupují spíše na základě toho, kdy byl spisovatelsky aktivní. Například podle D. Wrighta se jedná o období mezi lety 190-220.¹ Ve svých poznátcích vychází Wright především ze spisů svatého Jeronýma. Ten tvrdil (jeho závěry jsou nyní zpochybňovány), že Tertulián se dožil věčného věku a byl presbyterem katolické církve.² Také uvádí, že Tertuliánovým otcem byl římský centurion, jenž měl dobrodružnou povahu, a který sloužil pod císaři Septimem Severem a Caracallou.³ Oba zmínění císaři přitom žili a vládli až na začátku 3. století, tedy v době, do které je na základě Wrightovy datace autorových spisů zasazován život Tertuliána. Vzniká tak rozpor, jelikož je prakticky nemožné, aby v této době, poté co již napsal Apologeticum a byl dospělým mužem, jeho otec stále sloužil v armádě. Ve 20. století přichází s novou teorií Barnes, jenž zpochybňuje myšlenku, že by Tertuliánův otec byl centurionem a stejně tak i Tertuliánovo presbyterské a právnické vzdělání.⁴ Jak popisuji dále, Barnes se naopak řadí k badatelům, kteří se snaží dostat k Tertuliánově skrze jeho spisy.

Většina odborníků se shoduje na skutečnosti, že Tertulián byl vychováván jako pohan a teprve až později (neví se přesně kdy) konvertoval ke křesťanství. Podle Dunna se tak pravděpodobně stalo v závislosti na některé události, jež ho vedly k odmítnutí dosavadního způsobu života, což usuzuje ze spisů *O pokání* (*De paenitentia*) a *Útěk v pronásledování* (*De fuga in persecutione*).⁵ Každopádně zkušenost z prožití obou etap - byl pohanem i křesťanem, mu pomohla při tvorbě Apologetica, kde prokázal, že se orientuje v pohanských tradicích. Nečinilo mu problém jednotlivé prvky této víry vyvracet a

1 WRIGHT, David, *Tertullian*, In Philip F. Esler ed.: *The early Christian world. Second edition*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. s. 1027

2 WRIGHT, David, *Tertullian*. s. 1027

3 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*. New York: Routledge, 2004. s. 2

4 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*. s. 2

5 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s. 3

poukazovat na jejich omylnost. Těžko si lze představit podrobnou znalost řecké filosofie, orientaci v pantheonu římských bohů, přesné chápání toho, na čem je pohanství postaveno, kdyby byl již od narození křesťanem.

Důležitost Tertuliánovy pohanské minulosti si uvědomoval i Bray. Ten ji dokonce spojuje s událostmi, které se odehrály relativně dlouho předtím, než se narodil, a jež měly za následek, že se Kartágo, autorovo rodiště, stalo sídlem římské říše. V této souvislosti mluví o třetí Panské válce (149-146), o známém bojovníkovi Hanibalovi či o tom, jak se malá římská kolonie postupně stávala centrem nejčistší latiny a v Tertuliánově době bylo již město bohatou a nebývale prosperující součástí římské říše.⁶ Kartágo se stalo centrem římské říše, což znamenalo, že ji následovalo i v otázkách víry. Autor se tedy narodil do doby, která byla pro křesťany značně nepřátelská. A právě proto není divu, že byl vychováván jako pohan. Jak jsem již zmínil, svatý Jeroným popisoval Tertuliánova otce jako centuriona. Ačkoliv se to nyní nezdá zpětně příliš pravděpodobné, vypovídá tato skutečnost minimálně o rodinném postavení. Bray souhlasí s tím, že Tertulián pocházel z dobře zajištěné rodiny, což se nakonec projevilo na jeho dosaženém vzdělání.⁷

Jako důležitou zmínku k dalšímu studiu Tertuliána uvádí Dunn, že autor uměl psát a číst. Z pohledu dnešní doby se jedná o základní vědomost, ale na začátku našeho letopočtu šlo o výjimečnou věc. Znamenalo to, že patřil ke vzdělané elitě, přičemž tehdy se něco podobného dalo říct pouze o 10% populace.⁸ Nejenže se těšil vážnosti, ale hlavně měl možnost se na základě svého vzdělání veřejně a umně vyjadřovat, což bylo důležitým aspektem obrany a rozvoje křesťanství v jeho i v dílech dalších středověkých autorů.

I ohledně vzdělání, které Tertulián dosáhl, panují dohady. Dunn logicky vychází z toho, že autor, jenž má za sebou bohatou literární činnost, nutně musel mít důkladné vzdělání, přinejmenším zvládl gramatiku na sekundární úrovni a dostal se i přes rétoriku na terciální stupeň vzdělání.⁹ Při rekonstrukci Tertuliánova života vychází Dunn z toho, co se píše nebo je naznačeno v jeho spisech, které jsou vyjma Jeronýma hlavním zdrojem o jeho životě a vzdělání. Ze spisu *Proti Valentiniánům* (*Adversus Valentinianos*) například víme, že se učil rétoriku u Kartagince Phosphora, zatímco ve spisu *O křtu* (*De Baptismo*) je zase naznačeno, že byl zběhlý v latině i v řečtině.¹⁰ Tento způsob poznávání autorova života má své výhody i nevýhody. Pokud jde doopravdy o Tertuliánovy spisy, jedná se o nejbližší a

6 BRAY, Gerald. L., *Holiness and the Will of God. Perspectives on the Theology of Tertullian*. Marshall, Morgan & Scott, 1979. s. 33

7 BRAY, Gerald. L., *Holiness and the Will of God. Perspectives on the Theology of Tertullian*, s. 33

8 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s. 3

9 *Ibid.*, s. 3

10 *Ibid.*, s. 3

nejpravdivější zdroj informací. Na druhou stranu jsme nuceni spoléhat se jen na jeden zdroj informací, a pokud nemáme možnost podpoření, či vyvrácení poznatků z jiných zdrojů, stává se naše znalost dané problematice přinejmenším nekompletní. Vycházíme-li z Tertuliánovy znalosti římské i řecké kultury a historie, ze zdatných projevů řečnictví v jeho textech, jedná se o znaky toho, že ve svém vzdělání tento latinsky píšící spisovatel došel velmi daleko.¹¹

Jelikož se k faktům o Tertuliánově životě dostáváme jen velmi obtížně, musíme si vystačit s omezenými zdroji. K tomu slouží již výše zmíněná autorova literární činnost. Na základě dochovaných spisů lze například určit, že autor byl příslušníkem montanismu, což bylo hnutí, vyvíjející se mezi lety 165-170 a jež mimo jiné hlásalo blízky konec světa a stálo na charismatickém, spiritualistickém základu.¹² Montanistické prvky jsou v některých Tertuliánových dílech velmi patrné (např. *O duši*, *O modloslužbě*), ukazují autorův vývoj a zároveň přibližují i data jeho života. Z těchto spisů vychází i myšlenka, že poté, co Tertuliána montanismus přestal uspokojovat, rozhodl se založit ještě radikálnější skupinu; ve skutečnosti to však podle Dunna není vůbec jisté a vypovídá to spíše o křesťanské komunitě v Kartágu, která obsahovala široký průřez názorů a praxe, včetně Montanistů.¹³

Barnes vytyčuje čtyři kritéria pro práci s autorovými texty, abychom se v jeho životě a díle mohli lépe orientovat. Jedná se o: 1) narážky na historické události; 2) odkazy na dřívější spisy; 3) doktrínu; 4) styl.¹⁴ Díky tomuto řazení můžeme snáze rozpoznat, do jakého autorova období jednotlivé texty řadit a zároveň se lépe orientovat v tehdejší době. Na základě těchto kritérií jsou autoři, jako je i Dunn, schopni do konkrétního období zasadit jednotlivé Tertuliánovy montanistické spisy. Tyto informace vedly ke vzniku tabulky, která se týká jeho děl od roku 196 do 212, přičemž nejvýraznějším znakem je skutečnost, že všechny montanistické práce jsou datovány od roku 206 do roku 211 a že po roce 206 neexistuje žádná práce, která by nezaznamenala charakteristické ukazatele Montanistů. Výjimkou je *Ad Scapulam* (*Scapulovi*), což je dílo datované do roku 212 vzhledem k jeho odkazu na historickou událost.¹⁵

Dalším zajímavým prvkem patřícím k Tertuliánově životu, který pomáhá zasadit autorovu postavu do konkrétní doby, je celkový kontext. Bray mluví o době, která navzdory jejímu osvětlení zůstávala vyděšená a netolerantní ke křesťanství, navíc se stále

11 WILHITE, David E. *Tertullian the African: an anthropological reading of Tertullian's context and identities*, New York: De Gruyter, c2007. Millenium-Studien, Bd. 14 s. 20

12 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s. 4

13 *Ibid.*, s. 4

14 *Ibid.*, s. 5

15 *Ibid.*, s. 5

doznívajícími prvky typickými pro helénismus a klasickými ctnostmi spravedlnosti a rozumu, kterých Tertulián často užíval i v *Apologeticu*.¹⁶ Bray se ve své knize velmi soustředí na to, aby popsal dobu, ve které tento křesťanský spisovatel tvořil, a proti které se jako křesťan vymezoval. Popisuje neustále trvající rozpor mezi křesťany a pohany následujícím způsobem: Ve společnosti obklopené obavami ze samotné existence se křesťané objevili jako podvratný prvek, který dychtivě čekal na možnost bezprostředního kolapsu, a proto bylo nepravděpodobné, že by byli ušetřeni hněvu davu, když se rozhodl zbavit své frustrace na první dostupné oběti.¹⁷ Na jednu stranu se můžeme divit, že Tertuliánovi, jakožto zastánci křesťanství bylo vůbec umožněno publikovat, na stranu druhou je zřejmé, proč tak činil. Obzvláště když byli křesťané perzekvováni a nespravedlivě obviňováni, nemůže být pochyb, proč například skrze *Apologeticum* autor dává najevo, co přesně si o obviněních myslí.

Ukázkou, jak lze při rekonstrukci Tertuliánovy postavy zajít daleko, je například Dunnův dohad, že autor mohl mít dlouhé vousy. Vychází z jeho spisu *O hrách* (*De spectaculis*) ve kterém kritizuje ty, kteří si holí vousy, jelikož tím znevažují způsob, jakým je Bůh stvořil.¹⁸ Samozřejmě že spíše než o věrohodnou informaci se jedná o perličku, ale přesto jde při nedostatku potřebných informací o zajímavý dohad o jeho vzhledu. Této myšlence do jisté míry nahrává, že se jedná o součást víry, což by se z hlediska způsobu, jakým k ní přistupuje, dalo považovat za pravděpodobné. I další dohady o Tertuliánově vzhledu můžeme vznést na základě jeho spisů, ale je nutné zmínit, že i přes všechny snahy zůstává postavou bez tváře, jelikož se nikdy nestal objektem nějaké umělecké prezentace. Na základě spisů *O zahalování panen* (*De virginibus velandis*) či *Pallium* (*De pallio*), se můžeme dozvědět, že pokud dodržoval jím přednesený standard, zdržel by se přílišné péče o své tělo, což považoval za zbytečnou módu.¹⁹ Tyto poznatky nemusí nutně vypovídat o tom, jaký Tertulián byl, ale jedná se přesto o něco, čemu dle svého psaní věřil. Proto se můžeme odvážit předvídat, že v rámci naplnění své víry a svých zvyklostí se autor k ideálu, který sám nastolil, přinejmenším blížil.

Zatímco Dunn při rekonstrukci Tertuliánova života a díla vychází výhradně z jednotlivých spisů, Bray se naopak jeho postavu snaží spojit s filosofickými aspekty. K vysvětlení Tertuliánova postoje k filosofii, si pomáhá dalšími badateli, kteří se jeho osobou v průběhu historie zabývali. Například Gustav Neader tvrdil, že Tertulián byl čistě proti

16 BRAY, Gerald L., *Holiness and the Will of God. Perspectives on the Theology of Tertullian*, s. 2

17 *Ibid.*, s. 2

18 DUNN, Geoffrey D., *Tertullia*, s. 4

19 *Ibid.*, s. 4

filosofický spisovatel, zatímco Gerhard Esser na příkladu jeho nauky *O duši* sází na jeho ovlivnění stoicismem a Georg Schelowsky ve svém díle *Der Apologet Tertullianus in seinem Verhältnis zu der griechisch-römischen Philosophie* tvrdí, že autor se nikdy antické filosofie zcela nevzdal a i přes snahu proti ní neustále bojovat, ji nakonec podlehl a stal se jejím obhájcem.²⁰ Rozpory nad tím, zdali Tertulián smýšlel pouze v mezích křesťanské víry a filosofií opovrhoval, jsou jedním z nejvíce diskutovaných témat, která se autora týkají. Bray tvrdí, že Tertulián nezastával žádný filosofický systém, ale v rámci křesťanství, kdy vycházel z písma, si všímal podobnosti mezi filosofií a jeho vírou a dochází k názoru, že to lepší, co filosofie má, bylo převzato ze starších zdrojů, jako jsou Bible a židovské působení proroků.²¹ Je zřejmé, že stejně jako s jinými aspekty o Tertuliánově životě i s jeho přístupem k filosofii musíme pracovat velmi opatrně. Ačkoliv si nevytvoříme přesný obraz, zdali byl příznivcem antické filosofie či jen zarytým křesťanem, jedná se o pozoruhodnou zmínku, která může zlepšit celkovou znalost jeho života.

K dalším částem mé práce je vhodné i bližší vysvětlení Tertuliánova vztahu k římským představeným. Wilhite jeho kritiku Říma staví do dvou rovin: Za prvé se jedná o autorovu příslušnost k montanistickému hnutí, které v mnohých aspektech oponovalo římské církvi a za druhé, pro mou práci mnohem důležitější, jsou jeho útoky proti římským pohanům.²² Způsobem, jakým se Tertulián vůči pohanům vymezuje, se v následujících kapitolách budu zabývat.

1.1 Apologeticum v kontextu doby a dalších autorových prací

Za svůj život napsal Tertulián značné množství textů, které později více či méně úspěšně ovlivňovaly křesťanský život, a ačkoliv je každé z jeho děl svým způsobem nesmírně důležité, Apologeticum má na seznamu jeho spisů zcela výjimečnou roli. Dříve, než si řekneme, proč tomu tak je, zkusme si jeho dílo nejprve rozdělit.

Tertuliánovo dílo můžeme v nejobecnější rovině dělit do pěti větších kategorií:

- 1) apologetické spisy - tedy knihy, ve kterých se autor zabývá křesťanskou obranou proti pohanským obviněním a předsudkům. Patří sem *Apologeticum*, *Ad Nationes* či *Svědectví duše* (*De testimonio animae*);
- 2) druhá kategorie se zabývá tématem perzekuce z hlediska vyznávajícího křesťana. Patří sem například již zmíněný traktát *Útěk v pronásledování*;
- 3) následuje řada traktů zabývajících se různými aspekty křesťanské zbožnosti a praxe -

20 BRAY, Gerald. L., *Holiness and the Will of God. Perspectives on the Theology of Tertullian*, s. 35

21 *Ibid.*, s. 36

22 WILHITE, David, E. *Tertullian the African: an anthropological reading of Tertullian's context and identities*, s. 26

například *Modlitba (De oratione)* či *Trpělivost (De patientia)*;

4) čtvrtá kategorie popisuje křesťanskou zbožnost ve vztahu k okolnímu světu a můžeme sem řadit spisy *O hrách (De spectaculis)* či *Modloslužba (De Idolatria)*;

5) poslední kategorie je tvořena spisy, jež pojednávají o přirozenosti člověka a inkarnaci Ježíše Krista a tvoří ji spisy (*O duši*) *De anima*, *Tělo Kristovo (De carne Christi)* či *Proti Praxeovi (Adversus Praxean)*.²³

V souvislosti s Apologeticem významnou roli hraje i *Ad Nationes*, jež slouží jako předehra výše zmíněného díla. Konflikt pohané - křesťané je prozatím jen nastíněn a dále se rozvíjí až v Apologeticu. Hlouběji se podobnostem mezi *Ad Nationes* a Apologeticem věnuje Cecilia Amesová, která si všímá toho, že obě zmíněná díla nabízí ve značné míře stejný materiál, ale s tím rozdílem, že v Apologeticu je rozbor pohanství nadále rozvíjen a hlouběji propracován s jiným důrazem a odlišnou argumentační strukturou.²⁴ Podobnou tematiku obsahuje také kratší spis *Svědectví o duši (De testimonio animae)*, kde Tertulián mluví o tom, že člověk si přirozeně musí být vědom křesťanské pravdy i přes její pohanskou podstatu.²⁵ Jde tedy vlastně o jakési stavění důkazů okolo jeho největšího spisu, kterým brání křesťanství. Jak *Ad Nationes*, tak *De testimonio animae* jsou sice vystaveny na stejném základu (konflikt pohané - křesťané) jako Apologeticum, jen ono ale výtky pohanům propojuje s ukázkou toho, jak raně křesťanský život vypadal, což z knihy dělá i do dnešní doby neocenitelný zdroj informačního charakteru.²⁶

Zajímavou hodnotu přisuzuje Tertuliánovu Apologeticu Osborn. Zvláštnost díla vidí především v tom, že na jeho stránkách čtenář i přes výhrady může nabýt dojmu, že Tertulián chová k Římu respekt. Osborn poukazuje na fakt, že v raných dějinách křesťanství se veliké množství autorů obracelo primárně k názoru, že historie měla svůj účel, jenž byl naplněn v osobě Ježíše Krista, což například platí o Klementovi Alexandrijském nebo o Ireneovi. Tertulián se od nich odlišil v tom, že v Božím záměru našel místo i pro římské impérium.²⁷ Nejde mu o zničení Říma, doufá, že pohané i křesťané dojdou v budoucnu vzájemného porozumění. Jedinečnost Apologetica tkví v možnosti chápat jej stejně dobře jako příručku pro křesťany, tak i pro pohany. Vlastně je zde popisováno, že křesťané nevracejí pohanům jejich nenávisť, Římané nejsou jejich nepřáteli; jde o to, že zákony umožňující pronásledování křesťanů potřebují změnu, aby

23 *Ibid.*, s. 6

24 AMES, Cecilia. *Roman Religion in the Vision of Tertullian*. In Jörg Rüpke ed. *A Companion to Roman Religion*, Blackwell publishing Ltd 2007. s. 466

25 BRAY, Gerald. L., *Holiness and the Will of God. Perspectives on the Theology of Tertullian*, s. 3

26 *Ibid.*, s. 3

27 OSBORN, Eric Francis. *Tertullian, first theologian of the West*. New York: Cambridge University Press, 1997. s. 84

obě dvě skupiny mohly fungovat jako společnost.²⁸ I přesto, že je Apologeticum výhradně na straně křesťanů, nemá za cíl ty druhé nějak ponížit, ale spíše dosáhnout porozumění, což v době, kdy proti sobě stojí dva rozzuřené tábory, určitě není samozřejmostí.

Obdobná situace, která se v jiných písemnostech tolik nevyskytuje, je respekt určený panovníkovi. Tertulián jej sice kritizuje za uctívání mnohobožství, ale jedním dechem dodává, že císař je panovníkem, jenž byl vyvolen Bohem, aby vynucoval právo zajišťující stabilitu říše, a proto má v křesťanech loajální poddané.²⁹ Panovník není v jeho očích bohem, je člověkem, který může padnout. To neznámá, že by neměl mít křesťanskou úctu, která je spojena s vírou v Boha a přáním, aby byla v zemi zachovávána stabilita.

Dalším aspektem Apologetica, kterému se Osborn věnuje, je selektivní monoteismus, jenž je pro každého apologetu nezbytnou součástí jeho obrany. Zatímco v ostatních dílech mohl Tertulián některé aspekty teologie probrat hlouběji, zde tak nečiní a od začátku je patrné, proti čemu se ve svém dopise římským prokurátorům bude vymezovat. Je potřeba si uvědomit, že v apologii se nelze vymezit vůči všemu. Logika apologetiky je logika specifické námitky a specifického vyvrácení a vzhledem k tomu, že pohanství bylo velmi komplexním náboženstvím, bylo zjednodušení nezbytné.³⁰ Jinými slovy, křesťanství a jeho prvky se (v Apologeticu) odkrývají jen na příkladech, kdy se s pohanstvím střetávají, protože jedině tak mohou naplnit celkový záměr, s jakým se Apologeticum autor rozhodl napsat. Od prvních kapitol se křesťanství ukazuje hlavně v protikladu k polyteismu (proti němuž se autor vymezuje) či v boji proti idolatrii a právě tam se křesťanství definuje jako čistý a jednoduchý monoteismus.³¹ Zatímco v Apologeticu je křesťanství ukázáno v protikladu k tomu, vůči čemu se Tertulián vymezuje, v jeho ostatních pracích je na hlubší vhled do křesťanské nauky a teologie prostor.

Důležitosti Apologetica v kontextu nejen ostatního Tertuliánova díla, ale v kontextu celé doby a rozvoje křesťanství si všímá i Červenková. Poukazuje na skutečnost, že Apologeticum nejenže nabízí detailní pohled na proces formování křesťanské víry jakožto pravého náboženství, zároveň také vysvětluje, že jejich komunita je navzdory všem předpokladům vůči císařské moci loajální.³² Jak také ostatně uvidíme, Tertulián nepopírá existující konflikt mezi Římem a křesťany, zároveň ale trvá na tom, že věřícím nejde o

28 OSBORN, Eric Francis. *Tertullian, first theologian of the West*, s. 85

29 *Ibid.*, s. 86

30 *Ibid.*, s. 86

31 *Ibid.*, s. 86

32 ČERVENKOVÁ, Denisa. *De Religione: how christianity become a religion*. Acta Universitatis Carolinae. Praha: Karolinum. 2014 roč. 4, č. 1 s. 93

rozpad a zánik římské říše. Tato kniha vyvrací a odmítá pojem křesťana – nepřítele a přes časté neshody, které se dějí zejména kvůli pohanskému nepochopení, jde hlavně o vzájemný respekt, porozumění a život ve vši spravedlnosti.

Červenková připomíná, že v prvních třech stoletích našeho letopočtu ušlo křesťanství dlouhou cestu, od úplného pronásledování přes mírnou toleranci až po oficiální uznání a v tomto vývoji podle ní hráli svou roli i autoři, kteří obdobně jako Tertulián v *Apologeticu* poodhalovali křesťanství nikterak jako další filosofii, ale jako právě náboženství.³³

Červenková si dále všimá faktu, že oproti ostatním dílům, jež vycházely ve stejné době s podobnými cíli, jde v *Apologeticu* Tertulián ještě dále. Podobně, jako například u Cicera či Varra i u něj dochází ke střetávání kultur jak ve filosofické, tak v náboženské rovině, a protože vědomosti a pravda jsou předkládány v souladu s křesťanstvím, znamená *Apologeticum* jistý bod obratu v samotném sebevnímání křesťanství.³⁴ Jinými slovy to, jak bylo v jeho díle křesťanství vykresleno a hlavně s jakým cílem, bylo dle Červenkové důležité pro další vývoj víry a jejího vnímání. Především z toho důvodu, že šlo o odbourávání rozdílů, které se mezi pohany a křesťany vyskytovaly. Tertulián se snažil najít definici křesťanské identity, která by byla jak po kulturní, tak po náboženské stránce dostatečně pochopitelná a přesvědčivá pro obě zúčastněné skupiny.³⁵ Právě kvůli tomu můžeme *Apologeticum* od ostatních autorových děl odlišovat.

Mluvíme-li o dalších apologických textech, které vycházely přibližně ve stejné době, nalezneme podstatné rozdíly ve srovnání s Tertuliánovými díly. Podle Červenkové ale i ony směřují k co nejlepšimu vysvětlení vztahu křesťanství ke klasické kulturní tradici jako je konec světa, filosofický monoteismus či pojem logu.³⁶ Jedná se o něco, o co jde všem obranným textům: vysvětlit názory, postoje, které hájí vůči okolnímu světu a dokázat, že to, co je všeobecně považováno za špatné, špatným vůbec nemusí být.

Navíc žádný z autorů, který se v pozdním starověku touto tematikou zabýval, nebyl ochotný se zřítí jádra křesťanského poselství, tedy jednoho Boha a Kristovy zprostředkovatelské role. Aby svůj text udělal srozumitelnější a více čtený, Tertulián zvolil následující přístup, který je patrný například z *Apologetica* 17-21. Červenková poukazuje na skutečnost, že v této části je zřejmý zásadní paradox křesťanské víry. Tajemství Krista je předneseno před čtenáře v duálním kontextu, když vysvětluje možnou obtížnost

33 ČERVENKOVÁ, Denisa. *De Religione: how christianity become a religion*, s. 90

34 *Ibid.*, s. 102

35 *Ibid.*, s. 103

36 *Ibid.*, s. 104

porozumění poselství těmi, kteří pocházejí ze židovské komunity anebo těmi, kdo jsou součástí klasického kulturního světa.³⁷ Jinými slovy vyjadřuje, že možnost křesťanství je otevřená pro všechny a že možnost k němu dojít mají jak Židé, tak pohané, tedy ti, kteří až doposud celý koncept této *nové víry* odmítají. Křesťanství totiž spojuje a je otevřené pro každého, kdo projeví o pravou víru zájem.

V souvislosti s tím, jak na pojem *religio* nahlíží Tertulián v *Apologeticu*, alespoň stručně zmiňme, jakou roli toto téma má v dalších autorových spisech. Zatímco ve výše zmíněné práci se o křesťanství mluví hlavně jako o *religio vera* (pravé³⁸ náboženství), v dalších pracích to není tak očividné. Dokonce i v dalších spisech s apologetickou tematikou, jako například v *Ad Scapulum*, se mluví spíše o náboženské svobodě - tj. že nelze někoho nutit, aby víru vyznával a v dogmatických spisech je zase pojem *religio* nahrazen termínem *ecclesia*.³⁹ Záměr, se kterým autor psal *Apologeticum* je odlišný od způsobu, jakým s pojmem náboženství pracuje v jiných textech. Podle Červenkové Tertulián jinde spíše křesťanství prezentuje jako naplnění předchozího hledání moudrosti a to především proto, aby se filosofické školy nemohly pochlubit tím, co křesťanství nemá, což je například patrné ze spisu *Proti Valentiniánům* (*Adversus Valentinianos*).⁴⁰ Nejde tak jako v *Apologeticu* o odlišení pravého náboženství od falešného (*vera religio* X *falsa religio*) a odhalení, co je v tomto ohledu pravda a co na druhé straně zase ne. Obrana jde zcela jiným směrem. Jde především o to, dostat křesťanskou tradici z nepřijatelných výkladů křesťanského náboženství, což jak se zdá již bylo poměrně častým označením křesťanské etiky, přesvědčení a společenských prvků této tradice.⁴¹

Jiný přístup nalezneme i v dalších autorových spisech, například tam, kde se zabývá tématem křesťanské zbožnosti a praxe (*De oratione*, *De ieiunio* či *De patientia*). Jedná se o postoj jednotlivce k Bohu či náboženské praktiky, jež se vážou ke křesťanským komunitám.⁴² Červenková poukazuje na to, že jen v *Apologeticu* můžeme nalézt jistou rovnováhu mezi tím, jak je role křesťanství prezentována ve společnosti a sebeurčením, které křesťanství zažívá v dialogu s Římskou říší.⁴³ Minimálně co se autorova náboženského záměru týče, lze *Apologeticum* chápat jako završující dílo, jelikož pouze tam je zároveň obsažen životní úděl křesťanských komunit s ohledem na jejich svátosti, kulturní tradice a jejich potřeba dialogu a loajálnosti k římskému panovníkovi a kultuře.

37 *Ibid.*, s. 104

38 *Oxford Latin dictionary*. London: Clarendon P., 1968. s. 2003

39 ČERVENKOVÁ, Denisa. *De Religione: how christianity become a religion*, s. 105

40 *Ibid.*, s. 105

41 *Ibid.*, s. 105

42 *Ibid.*, s. 105

43 *Ibid.*, s. 106

2. Apologeticum

Poté, co jsem stručně představil Tertuliánův život a jeho dílo, mohu naplno přistoupit k interpretaci jeho knihy *Apologeticum*. Vycházím především z anglického překladu T. R. Glovera, který je stejně jako latinská verze knihy obsažen v díle pod názvem *Tertulián, Apology, De Spectaculis*. Jako druhotný zdroj používám českého překladu Josefa Nováka, který i přes jisté odlišnosti zůstává kvalitním dílem.

Tertulián své dílo dělí do 50 kapitol, ale tematicky lze knihu rozdělit na několik částí. V úvodu (kapitoly I-VI) především žádá, aby se ke křesťanům vládci chovali stejným způsobem jako k ostatním, zároveň se zaobírá dobovými zákony, popisuje jejich nedostatky a ukazuje na prostor ke zlepšení. Druhou část (VII-IX) věnuje obviněním vůči křesťanům, které se šíří jen na základě pomluv do celého světa. Ve třetí části (X-XXXVIII) dále rozebírá zločiny, kterých se měli křesťané dopustit, ohrazuje se proti nim a na příkladech křesťanského života dokazuje, že tato obvinění nejsou vůbec pravdivá. V další části (XXXIX-XLV) hlouběji mluví o činnosti křesťanů a jejich prospěchu pro společnost. Poslední část knihy (XLVI-L) je věnována srovnání křesťanství se školami filosofie, zároveň přibližuje některé nauky, jež jsou z pohledu křesťanů zásadní.

V této knize autor reflektuje dobu a vymezuje se vůči pohledu na křesťanství. Podle historiků můžeme vznik tohoto díla zasadit nejpravděpodobněji do Kartága roku 197 našeho letopočtu. Jméno *Apologeticum* lze přeložit jako obranné a dle oxfordského latinského slovníku můžeme jeho základy hledat ve slově *apologo*, tedy odvrhnutí nebo odmítnutí.⁴⁴ Jak dále uvidíme, v kontextu celého díla lze název Tertuliánova textu vykládat jako odmítnutí pohanského chápání světa a křesťanské víry.

2.1 Apologeticum - kapitoly I-VI

Knihy začíná jasným sdělením, kde je řečeno, komu je psaní určeno a co má od něj čtenář očekávat. Tertulián ihned zmiňuje, že mluví k představeným Říma, kteří svírají říši pod svou vládou, a kteří nejsou schopni úspěšně pracovat s problémy týkajícími se křesťanů. Hlavním problémem je přístup lidí k pravdě, která je na zemi potírána a tím pádem musí neustále za sebe bojovat, ačkoliv ví, že její pravý domov se nachází v nebi.⁴⁵ Pravdou, respektive pravdivým způsobem života jsou míněni křesťané, kteří na zemi musí stále bojovat, ačkoliv vědí, že „radosti“ se dočkají teprve, až zemřou.

První kapitola se dále věnuje skutečnosti, že křesťané nestojí o žádné zvláštní

⁴⁴ Oxford Latin dictionary, s. 148

⁴⁵ TERTULLIAN. *Apologeticum. De Spectaculis*. Trans. T. R. Glover [Loeb Classical Library 250]. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1931. s. 3

zacházení, ale jde jim o to, aby se k nim přistupovalo na základě pravdy, a aby se jejich protivníci neupínali k nepravdivým spekulacím. Jinými slovy jde o umožnění navázat křesťanům hodnotný dialog s okolím, kterým by se měli možnost obhájit či uvést některé nepravdivé zkažky na pravou míru. Proto se v této souvislosti Tertulián ptá, k čemu je pravda, když není vyslyšena, nebo jakou ztrátu by mohla Římu způsobit.⁴⁶

Za první důkaz toho, že Římané nechtějí pravdě naslouchat a chovají se vůči křesťanům nespravedlivě, považuje Tertulián to, že křesťanství je chápáno silně negativně; je ovlivněno nenávistí a předsudky, přičemž se nikdo neobtěžuje zjišťovat, zdali si takovou nenávist vůbec zaslouží.⁴⁷ Spíše to působí tak, že Římané nemají nejmenší ponětí, co nenávidí. Neznají křesťanství, a přesto (možná právě proto) ho zahrnují pomluvami. Proto lze jen těžko hájit takovou nenávist, která je rozhodně neopodstatněna a jen málokdy je k ní opravdový důvod. Z toho podle Tertuliána vychází jednoduchá premisa, že ti, kteří pro nic za nic nenávidí, zůstávají hloupí, stejně tak jako zůstává hloupá jejich nenávist.⁴⁸ Autor pokračuje v této úvaze o nenávisti dále a pomáhá si příkladem, že v jisté míře je nenávist v počátcích všudypřítomná. A to právě na základě výše zmíněného příkladu, že nenávist častěji vzniká na základě nevědomosti, je jí povzbuzována a rozvíjena. Přesto je zajímavé, že věří, že právě z těchto lidí nakonec vznikají křesťané. Z těch, kteří dříve také nenáviděli, ale uvědomili si pravou podstatu problému (křesťanství) a začali naopak nechápat své předchozí jednání.⁴⁹ Změnou, potřebnou k procitnutí lidí, je tedy podle autora křesťanství.

První kapitolu zakončuje Tertulián obranou křesťanství, která je postavena na správném uchopení označení „zločinec“ a jeho odlišení od opravdového křesťana. Zločinci se snaží být při své činnosti neviděni, nechtějí, aby je někdo chytil, a když jsou chyceni, své provinění odmítají, zatímco křesťané se za své činy nestydí, nepopírají je a dokonce přiznávají vinu (víru v Krista), a právě proto se dle autora nabízí otázka, je-li vůbec možné je nazývat zločinci, jelikož strach, popírání, naříkání, či lítost nad činem (znamení vykonaného zločinu) se u křesťanů nevyskytuje, ti jsou naopak rádi za to, že byli při svém „provinění“ přistiženi.⁵⁰ Tímto příkladem je logicky znázorněn rozdíl mezi prostými zločinci a křesťany, kteří se sice „protivili“ vírou, ale nezapírali ji a na rozdíl od těch, kteří své zločiny popírali, zůstávali svému přesvědčení věrní.

Dalším tématem prvních kapitol *Apologetica* je, jakým způsobem přistupují vládcové ke křesťanům a svým pravověrným, jakým způsobem jim umožňují hájit svá

46 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 5

47 *Ibid.*, s. 5

48 *Ibid.*, s. 7

49 *Ibid.*, s. 7

50 *Ibid.*, s. 9

práva a zdali jim dovolí být plnohodnotnými členy společnosti. Již jsem zmínil, že křesťané byli považováni za zločince. V tom případě by neměli být souzeni jiným způsobem, než jak je tomu u ostatních zločinců a měli by mít možnost se hájit. Autor tvrdí, že tak to rozhodně není. Zatímco jiní viníci mají možnost se bránit, křesťanům je něco podobného odepřeno. I v tomto případě je patrná nevýhoda už pouhého označení křesťan, když Tertulián poukazuje na to, že koluje veliké množství pomluv (zabíjení dětí aj.), které se nezakládají na pravdě a ani není potřeba, aby je kdokoliv vyvracel; jediné, co stačí k vynesení rozsudku, je přiznání křesťanské příslušnosti.⁵¹

Zmatečnost ve vnímání křesťanů je obsažena i ve vyjádření císaře Trajána, který po korespondenci s jedním ze svých provinčních vůdců Pliniem prohlásil, že toto společenství nebude pronásledovat, ale když bude kdokoliv z křesťanů před něj předveden, bude označen za viníka.⁵² Na jednu stranu tedy svým nepronásledováním označuje křesťany za nevinné, na druhou ale ty, kteří před něj jsou předvedeni, trestá jako viníky.

Za ústřední část textu považuje Tertulián především již výše zmíněnou rozdílnost v trestání běžných zločinců a křesťanů, kdy moc přistupuje ke každému z nich odlišným přístupem. To je problematické, jelikož křesťané byli označováni za zločince a to, že poté byli souzeni jiným způsobem, celou spravedlnost svrchované moci znehodnocuje. Autor obzvláště zmiňuje rozdíl mezi tím, že zatímco u vrahů soudcové chtějí, aby se přiznali, u křesťanů naopak chtějí, aby svou víru zatajili, jinými slovy se jí zrekli a odmítli ji.⁵³ „*Někdo prohlásí: Jsem křesťan. Chce tím říct toto: Chceš slyšet, co nejsem. Představení, kteří i mučením vynucujete říci pravdu, jen od nás se snažíte slyšet lež. Jsem křesťanem, když se na to ptáš, prohlásí křesťan. Proč mne nutíš říci opak? Přiznávám se, a přece mučíš. Co bys dělal, kdybych zapřel? Když jiní zapírají, nesnadno jim věříte; nám, když zapřeme, ihned uvěříte.*“⁵⁴

Již jsem zmínil, že pouhé označení zavdávalo podněty k pronásledování, odmítání a nenávisti. V Apologeticu se pracuje s tím, že běžná společnost nemá ponětí, co slovo křesťan doopravdy znamená. Jinými slovy je uráží, aniž by jim rozuměli. Tertulián vychází z toho, že důvod, proč jsou křesťané nenáviděni, stojí na tom, že byl nenáviděn a neznán Ježíš a zároveň se pozastavuje nad tím, že toto se dělo jen u křesťanů, zatímco například

51 *Ibid.*, s. 9

52 *Ibid.*, s. 11

53 *Ibid.*, s. 15

54 NOVÁK, J.: „*Tertullianus - Obrana křesťanů - Apologeticum*“ in Čtvrtá patristická čítanka (Teol. studie), ed. NOVÁK, J., Praha: Česká katolická charita, 1985. [cit. 29. 3. 2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

epikurejci a pythagorejci s tímto přístupem žádný problém neměli.⁵⁵ Úvod Apologetica je věnován především „přání“, aby se ke křesťanům přistupovalo stejným způsobem jako k ostatním. Tertulián je přesvědčen, že křesťané neudělali nic, co by zavadlo důvod k nenávisti, a že sama nenávist je dána nevědomostí a strachem.

Apologeticum pokračuje úvahou nad lidskými zákony a tím, zda jsou dobré či nikoliv. Autor vychází z toho, že když je něčí existence považována za nelegální, jak je to naznačeno u křesťanů, musí k tomu být opravdu dobrý důvod. Tedy to, že někdo z důvodu moci nějaké chování schvaloval, neznamená, že bylo nutně správné. Jejich moc vycházela z tyranie a postrádala jakoukoliv formu spravedlnosti. *„Nařizujete bez jakýchkoli ohledů: "Není dovoleno být křesťanem". Jestliže pravíte, že není dovoleno, poněvadž nechcete, aby to bylo dovoleno a ne že by to musilo být nedovoleno, přiznáváte svou moc a vrcholné nepřátelství. Nechcete, poněvadž to nesmí být dovoleno. Proto bezpochyby nesmí být dovoleno to, co je špatné. Podle toho se dá předpokládat, že je dovoleno, co je dobré. Jestliže shledám, že je dobré, co tvůj zákon zakazuje jako něco špatného? Jestliže tvůj zákon pochybil, domnívám se, že jej učinil člověk a nepřišel z nebe.“*⁵⁶

Podle této citace je patrné, že o zákonech, které vytvořil člověk, se dá pochybovat. Existuje možnost, že jsou vykládány špatně. Pro Tertuliána, jakožto křesťana, navíc nemají veliký význam. Pro něj je mnohem důležitější a pravdivější to, co „přišlo z nebe.“ Na příkladu císaře Severa, který zrušil zákon o uzavírání sňatků s dětmi, poukazuje na nedokonalost zákonů, proto je potřeba je měnit.⁵⁷ Stejně tak nahlíží i na zákony, které trestají křesťany jen za jejich víru. Podle něho jsou jednoduše hloupé. Soudce nemůže spravedlivě soudit někoho na základě jeho víry. Je důležité, aby znal podstatu skutku, proti kterému se obviněný provinil a mohl zachovat právní dekorum, jinak se totiž právo a zákon dostává v podezření, že netrestá jen to, co bylo dokázáno, ale i to, co bylo vymyšleno.⁵⁸

K nařízením římské říše se Tertulián vyjadřuje i dále, když zmiňuje zákon, který zakazuje císaři bez podpory senátu přidat do panteonu nového boha. To byl právě případ Císaře Tiberia, který chtěl přidat Krista, ale i přes hrozby neuspěl, zatímco další panovníci, především Nero a Domitianus křesťany tvrdě pronásledovali.⁵⁹ Mezi panovníky a jejich vztahem ke křesťanství zdaleka nepanovala shoda, která by jejich jednání legitimizovala.

55 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 21

56 NOVÁK, J.: *"Tertullianus - Obrana křesťanů – Apologeticum*, [cit. 29. 3. 2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

57 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 27

58 *Ibid.*, s. 29

59 *Ibid.*, s. 31

Mezi pohanskými panovníky byly značné rozepře a mnozí z nich křesťany tvrdě pronásledovali a Tertulián poukazuje na to, že křesťané se chovali stále stejně a mnohé císaře považovali za ochránce (např. Marka Aurelia).⁶⁰ Jinak řečeno, ne všichni panovníci vydávali špatné zákony a i mezi nimi se dali nalézt někteří, kteří byli přístupni křesťanské myšlence.

Autor se dále pozastavuje nad zákony, které byly vytvořeny předchozími panovníky a byly buď rušeny, nebo nedodržovány. Jako příklad uvádí zákon o pořádání hostin, kdy částka, která předtím směla být vynaložena, byla jen 100 asů (měďáky), zatímco nyní se mluvilo již o 100000 sesterciích (bronzové mince).⁶¹ Tímto se Tertulián snaží připomenout, že střídmost, jež byla nejprve říši vlastní, byla rychle nahrazována rozhazovačností a prostopášností. Poukazuje na skutečnost, že to, co bylo ustaveno za pomoci jejich bohů, bylo opomíjeno, což jinými slovy znamená, že úcta a víra, kterou by měli Římané ke svým předkům cítit, se vytratila.⁶² Naráží především na to, že křesťané byli v této době považováni za buřiče, za ty, kteří se protiví dlouhé tradici římského národa. Z jeho pohledu je chyba u Římanů, kteří nedodržují zákony a tradice, které sami ustanovili a místo toho, aby vinili sami sebe, svou pozornost zbytečně obrací na křesťany.

2.2 Apologeticum- kapitoly VII- IX

Zatímco v předchozí části Apologetica autor obvinění vůči křesťanům pouze vyjmenoval, nyní se snaží, aby tvrzení, která je bezdůvodně haní, byla vyvrácena. Mezi nejčastější pomluvy, se kterými se Tertulián musel potýkat, patří například to, že křesťané jedí a zabíjejí děti a po těchto hostinách vše zakončí hromadným incestem.⁶³ Proti tomuto, ale i dalším tvrzením se autor brání následujícími způsoby:

- a) jedná se o pomluvu, které se věří, ale nikdy nebyla prokázána a ani dostatečně prošetřena;
- b) křesťané jsou obklopeni nepřáteli, jsou udáváni, pronásledováni a falešně obviňováni;
- c) pokud je pomluva založena jen na pověsti, nesmíme zapomenout na to, že v tehdejší literatuře je pověst chápána jako prokletí, nejrychlejší ze všech zel, která se nejvíce rozprostírá právě tam, kde je přítomná nejistota.⁶⁴

Je zřejmé, že není důležité být přítomen, stačí jen podat „zprávu“ a na základě ní jsou pověsti nebo pomluvy prohlášeny za pravdu, aniž by se kdokoliv věnoval dalšímu

60 *Ibid.*, s. 31

61 *Ibid.*, s. 33

62 *Ibid.*, s. 35

63 *Ibid.*, s. 37

64 *Ibid.*, s. 41

vyšetřování. Tertulián poukazuje na to, že je to pomluva, která je vyšetřovatelem křesťanského prohřešení, přičemž působí jako hlavní autorita a postupem času, jak se udržuje v oběhu, se stává, ačkoliv nikdy nebyla dokázána, součástí obecného přesvědčení.⁶⁵

„Abych ukázal povahu víry těch, kteří si troufají něčemu takovému věřit, nuže, poukážeme na to, jakou odměnu dává takové jednání. Slibuje věčný život. Zatím tomu věřte! Jen se ptám, zda ty, který jsi tomu uvěřil, máš tolik sil, když jsi to poznal, uvěřit tomu? Pojd' a probodni děcko, které dosud nezná nepřátele a které mají všichni rádi. A jestliže to má udělat jiný, přístup k umírajícímu, ale dosud k žijícímu člověku. Čekej, abys viděl, jak mladá duše uniká. Vezmi čerstvou krev, namoč v ní chléb a klidně jez. Mezitím spočti místa, kde matka, kde dcera byly s tebou při hostině. Zaznamenej si to pečlivě, aby ses nezmylil, až padne psí tma. Prohřešil by ses, kdybys s nimi nesmilnil.“⁶⁶

Na tomto příkladu ukazuje Tertulián, jak je představa zabití malého dítěte hrozná a člověk většinou tohoto skutku není schopen. Autor znovu naráží na odlišnost v chápání křesťanské kultury, protože když si výše zmíněný příklad nedokáže ten, komu je psaní určeno a kdo viní z takové činnosti křesťany, představit, pak by měl věřit, že ani oni toho nejsou schopni, jelikož i křesťané jsou pouhými lidmi.⁶⁷ Víra v křesťanskou vinu by byla v tomto ohledu mnohem složitější, kdyby mezi křesťany a ostatními lidmi nedělali tak veliký rozdíl a dívali se na křesťana jako na člověka, který je jejich bližním a jenž sdílí podobnou kulturu jako oni sami. Ale právě na základě pomluvy a následného přesvědčení vložili lidé představu o tom, jakým způsobem se křesťané chovají k dětem, do „své vlastní“ skutečnosti.

K vyvrácení nemístných tvrzení týkajících se křesťanských vražd, uvádí autor, že to, z čeho jsou obviňováni, se ve skutečnosti událo v režii těch, kteří je z takového provinění obviňují. To je důležitá část jeho obrany, jež přechází v útok, a která se vícekrát na různých místech celého Apologetica opakuje. Tertulián vzpomíná na to, jak v Africe byly kněžími bohu Saturnovi až do doby prokonzula Tiberia obětovány děti, zatímco v Galii se starší lidé obětovali bohu Merkurovi.⁶⁸

Další věc, která je vytýkána křesťanům a které se ve skutečnosti dopouštějí pohané, je ochutnávání krve. Autor se odvolává na historika Herodota, jenž popisoval, že u některých kmenů ochutnávání krve z vlastních paží znamenalo uzavření smlouvy mezi

⁶⁵ Ibid., s. 43

⁶⁶ NOVÁK, J.: "Tertullianus - Obrana křesťanů – Apologeticum, [cit. 29. 3.2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

⁶⁷ TERTULLIAN. Apologeticum, s. 45

⁶⁸ Ibid., s. 47

dvěma stranami.⁶⁹ Ochutnaná krev byla součástí pohanské, nikoliv křesťanské tradice. Krvavé oběti jsou spjaté třeba i s bohyní Bellonou, kvůli které si muži prořezávali stehna a k podobným „nechutnostem“ docházelo i v arénách, které byly navštěvovány hlavně kvůli tomu, aby se jásalo nad prolitou krví, mužů a zvířat.⁷⁰

Podle autora se římský národ v leckterých případech z prolité krve těší, a právě to jej odlišuje od křesťanů. Ačkoliv jsou křesťané obviňováni z toho, jakým způsobem s krví zacházejí, ani v jejich stravě nemá krev žádné místo, jelikož dbají i na to, aby se nedotkli udušených zvířat a neznečistili se jejich krví.⁷¹ Autorova argumentace, že křesťané „něco nedělají“ je postavena na principu, že obvinění vycházejí z nevědomosti a vůbec se nepotkávají s pravdou, jelikož dle věrouky je chování, které jim ostatní připisují, přísně zakázané a tudíž ti, kteří ho praktikují, nemohou být opravdovými křesťany. Co víc, Tertulián mluví o tom, že když se jim nedaří prokázat, že křesťané pijí krve z vlastní vůle, jsou následně v tomto ohledu pokoušeni a nuceni, aby nečistého pokrmu ochutnali a tím se vlastně přiznali ke své hříšnosti.⁷² Nedaří-li se tedy vina prokázat, musí vzniknout umělým způsobem.

Ve svém tvrzení, že smilstev se dopouštějí spíše pohané, autor dále vychází z toho, že zatímco o špatnostech křesťanů nejsou žádné věrohodné záznamy, o tom, že podobná zvěrstva páchali ostatní, nemůže být pochyb. Jako příklad uvádí dle něj „nejsmilnější“ učedníky boha Jupitera, Peršany, kteří smilnili se svými matkami, či Makedonce, kteří prý když slyšeli o Oidipově incestu, jen se tomu smáli.⁷³

Tertulián ostatním vytýká, že jim chybí životní čistota, kvůli čemuž jsou ke smilstvům mnohem náchylnější, než jak je možné u křesťanů. Ti se smilstvu ve snaze zachovat si morální čistotu brání všemi způsoby, například i nekončícím panictvím, aby nepropadali pokušení tělesného styku.⁷⁴ Tvrzení, že křesťané pijí lidskou krev a chovají se smilně, je vyvráceno poměrně jednoduchým způsobem, když autor poukazuje na skutečnost, že takové chování je v křesťanské víře nevratně zakázáno. To znamená, že z hlediska pravosti křesťanství neexistuje. A proto ti, kteří by se ho dopustili, nemohou být v žádném případě součástí jejich společenství. Zároveň jsou dle autora spíše produktem většinové společnosti, což dokládá na jejich historii, která je podle výše zmíněných příkladů náznaků takového smilstva plná.

69 *Ibid.*, s. 51

70 *Ibid.*, s. 51

71 *Ibid.*, s. 51

72 *Ibid.*, s. 53

73 *Ibid.*, s. 53

74 *Ibid.*, s. 55

2.3 Apologeticum kapitoly X-XXXVIII

Další téma, které se v obraně křesťanství vyskytuje, a které je v rozdílu mezi římskou mocí a křesťany zcela zásadní, se dotýká uctívání bohů. Podle Tertuliána je to z hlediska soužití opravdovým problémem, jelikož tím, že křesťané neuctívají bohy, neuctívají ani císaře (ti jsou s bohy s touto kulturou neodmyslitelně spjati) a dle římské moci se dopouští svatokrádeže a velezrady v jednom.⁷⁵ Proviňují se jak po náboženské stránce, tak zároveň i ve své povinnosti vůči římským zákonům, které představovali v té době výhradně císaři společně se senátem. Důvod, proč je křesťané neuctívají, je přitom prostý a nesouvisí přímo s přáním nabourávat uspořádání státu. Jde o to, že křesťané si uvědomili, že jejich bohové neexistují, že to žádní bohové nejsou, a proto nemá smysl je uctívat, což by bylo možné jen za předpokladu, že bohy by doopravdy byli.⁷⁶

Dalším důvodem, proč křesťanům uctívání pohanských bohů tolik vadí, je, že tito bohové byli dříve lidmi, což je základem celého řecko-římského náboženství. Jako příklad poslouží Saturn, který je ve své době hojně uctívaným bohem a předtím byl jen člověkem. Autor odkazuje na knihy a díla historiků, jako Diodora z Řecka, Thalusse, Cassiuse Severuse nebo Corneliuse Nepose, kteří se zabývali zmíněnou dobou, a u žádného z nich nebyl Saturn ničím jiným, než pouhým člověkem.⁷⁷ Podle Tertuliána k takovému závěru můžeme dospět i na základě historie. O Saturnovi jsou patrné zmínky z doby jeho života, kdy byl „ještě“ člověkem (jsou po něm pojmenovány hory, města, či celá Itálie - Saturnia).⁷⁸ Saturnova podstata je mnohem více spojená se zemí než s nebem. Bohem se stal až na základě lidského konání, což jinými slovy znamená, že jeho božská podstata je značně snížena. Zajímavá je následující analogie, kdy autor uvádí, že rodiče Saturna nebyli známí, což nahrálo pozdějším vyjádřením, že Saturn je synem oblohy či synem země a s tím bylo spjato jeho uctívání, podle Tertuliána tolik špatné, jelikož stačilo málo k tomu, aby se kdosi stal Bohem.⁷⁹

Nejen Saturn, ale všichni římsští bohové byli nejprve lidé a teprve po jejich smrti, na základě lidského uctívání se stali bohy. V dalším průběhu se autor zabývá procesem, který k jejich zbožštění vede a dochází k následujícím závěrům:

a) k tomu, aby se lidé stali bohy, musí nejprve existovat nějaké vznešenější božstvo, které z nich udělalo bohy, jelikož není možné, aby se jimi stali sami od sebe, a kdyby bylo, pak by nikdy nemohli být nejprve lidmi;

⁷⁵ *Ibid.*, s. 55

⁷⁶ *Ibid.*, s. 57

⁷⁷ *Ibid.*, s. 57

⁷⁸ *Ibid.*, s. 59

⁷⁹ *Ibid.*, s. 59

b) pokud je tedy někdo, kdo bohy tvoří, těžko lze najít nějaký jiný důvod, než že je vytváří kvůli tomu, že potřebuje pomoci, což na druhou stranu znamená, že jejich stvořitel není všemohoucí, jelikož jinak by žádnou pomoc při stvoření nepotřeboval a to především od mrtvého člověka, kterého po jeho smrti učinil bohem;

c) vezmeme-li v potaz, že nejvyšší bůh dělá z lidí bohy za zásluhy (mrtvého člověka učiní bohem na základě toho, zdali je takového ocenění hoden), zatímco ten nehodný skončí v pekle (v Tartaru, kde je trestán za své hříchy), pak ti, kteří skončili v pekle za zločiny znásilnění panen, svádění manželek, kažení mládeže, kteří kradou, zabíjejí, podvádějí, musejí být podobni bohům, které nemůžeme s jistotou zbavit viny, tedy pokud nepopřeme, že předtím lidmi doopravdy byli.⁸⁰

Tertulián těmito příklady poukazuje na skutečnost, že v pojetí římského náboženství hraje významnou roli kromě božství i lidství, které slouží jako předstupeň prvního a jen za jeho pomoci později můžeme cosi označovat za božské. Z toho je patrné, že to božské, které se musí spoléhat při své existenci na lidské, vůbec není božským, jelikož je podřízeno zákonům a rozmarům jiných, čímž se zbavuje své nezávislosti a absolutní moci. Jinými slovy, římsští bohové stále zůstávají lidmi, a to je něco, co podle Tertuliána křesťané v rámci své vlastní víry nemohou tolerovat. Římsští bohové jsou podle autora jen zosobněním minulosti, jelikož jsou již dávno mrtví a jediné, co z nich přetrvalo, jsou pouze jejich jména.⁸¹

K uctívání bohů se váže i další část Apologetica, kde autor mluví o božím zobrazování a sochách. Ty jsou pro něj něčím, co zcela nepostačuje k tomu, aby mohly boha být jen nějakým způsobem reprezentovat. „*Co se však týče samotných soch, nic jiného v nich nevidím než sestry nádob a věcí či z těchto nádob a věcí vytvořené a jakoby posvěcením změněné podle vůle umělce v něco posvátného. A děje se to velmi urážlivým způsobem, takže nám, kteří jsme kvůli těmto bohům trestáni, může být útěchou v našich trestech, že bozi, aby se jimi stali, zakoušejí totéž co my.*“⁸²

Tertulián se řídí tím, že Bůh nesmí být žádným způsobem připodobňován, takže výtvoř, které, jak sám říká, považuje za *pouhé nádoby*, nejsou hodným prostředkem, jak bohy uctít, naopak působí příliš prostě a zosobňují spíše urážku a svatokrádež. Autor jde ve zpochybňování takového zobrazení bohů ještě dál, když poukazuje na podobnost mezi kříži a kůly, na kterých jsou trestáni křesťané a tím, jak jsou římsští bohové vykreslováni.

80 *Ibid.*, s. 65

81 *Ibid.*, s. 67

82 NOVÁK, J: "Tertullianus - Obrana křesťanů – Apologeticum, [cit. 1. 4.2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

Dle něj se jedná, když ne o jednu a tu samou věc, tak o něco velmi podobného, jelikož tak jak jsou na těch kůlech křesťané mučeni, jsou při podobných příležitostech mučeni i bohové, jelikož oheň či sekyra dopadají na kůly a způsobují zobrazeným bohům potupu.⁸³

Z toho vyznívá, že bere toto zobrazování velmi vážně, a pokud se Římané rozhodli nahlížet na své bohy skrze sochy, není správné, aby je zároveň využívali jako nástroje pro časté užití. Tím se totiž maže prvotní důvod, s jakým sochy byly vytvořeny a místo uctívání se Římané dopouštějí urážky. Urážky, kterých se vůči nim dopouštějí, nechávají ale bohové bez odezvy. Klanění se prázdným sochám a obrazům se v té chvíli příliš neliší od klanění se zemřelým (viz výše), jelikož i ony (sochy) jsou již dávno mrtvé. Tertulián se proto ptá, zdali by nebylo lepší uznat svůj omyl v uctívání těch, kteří ani neexistují, místo trestání křesťanů, kteří jednoduše nemohou uctívat ty, o nichž jsou přesvědčeni, že neexistují a tedy veškeré urážky, kterých se vůči nim dopouštějí, nemají žádný efekt, jelikož nejde urazit něco, co neexistuje.⁸⁴

Lidé jednají se svými bohy, jak se jim zlíbí, určují jim role a zacházejí s nimi tak, jako s každou jinou věcí, o jejich existenci, o tom, koho je dovoleno uctívat a koho na druhé straně zase ne, rozhoduje senát. Za zmínku stojí Larové, bozi uctívání v domácnosti, kteří jsou zastavováni, prodáváni, měněni za jiné bohy, přijatelnější pro danou situaci; do jejich chrámů se zároveň dostane jen ten, kdo zaplatí přiměřenou sumu.⁸⁵ Podle Tertuliána jsou tito bozi objektem kšeftování, úcta je jim věnována jen do určité míry, a když se vyskytne dobrá nabídka a možnost, jsou jednoduše na prodej.

Dalším zdrojem, ze kterého Římané čerpají své náboženství, představuje literatura. Vzpomíná například na to, jak v různých dílech bohové kvůli Trojanům a Achájům bojovali mezi sebou jako gladiátoři, jak byla Venuše zraněna mužským šípem, jelikož chtěla zachránit svého syna, jak byl Mars uvězněn po dobu třinácti měsíců, kdy málem zemřel, či jak Jupiter, aby se vyhnul stejnému osudu, musel být zachráněn nějakou stvůrou, což je jednoduše absurdní.⁸⁶ Z autorova pohledu je toto vyobrazení bohů jednoduše směšné a daleko od toho, jakým způsobem by se měli bohové doopravdy uctívat. Je zřejmé, že toto literární vyobrazení v sobě obsahuje již dříve zmíněné znaky týkající se člověka, které Tertuliánovi tolik vadí a které do jisté míry zamezují, aby tito bohové opravdu mohli být bohy. Pomáhá si i Sokratem, který, jak připomíná, byl za hanobení bohů odsouzen, jelikož lidé nenáviděli pravdu, kterou dle svého nejlepšího svědomí prosazoval, ale později

83 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 67

84 *Ibid.*, s. 69

85 *Ibid.*, s. 71

86 *Ibid.*, s. 75

tribunál litoval svého výroku a na znamení smíru umístil jeho zlatý obraz do chrámu.⁸⁷

Přístup k bohům, který je v Apologeticu tolik kritizován, se objevuje i v následující části knihy, kde je pohled na náboženství propojen s kulturou. Náboženské prvky jsou přednášeny ve formě divadelních her, pomocí muzikantů a jiných umělců, kteří se všemi způsoby snaží, aby se divák pobavil. „*Pohleďte, jak se lentulové a hostiliové půvabně pohybují. Smějete se vtipům a veršům herců, či se vysmíváte bohům? Smějete se záletníkovi Anubiovi, mužatce Luně, bičované Dianě předčítané závěti mrtvého Jupitera, třem hladovým Herkulům. Ale i spisy herců odhalují všechnu tu ubohost. Sol truchlí nad synem svrženým s nebe, a vy z toho máte radost. Kybéle vzdychá nad pastýřem, který jí pohrdl, a vy se ani nezačervenáte. Trpíte, aby byly zpívány písně o Jupiterovi, aby pastýř soudil Venuši, Junonu, Minervu. Vašeho boha představuje hrozně ošklivá hlava. Hříšné tělo oblečené do ženských šatů představuje jakousi Minervu či Herkula. Není tím urážen majestát vašich bohů a není tím, když tomu tleskáte, zneuctíváno jejich božství?*“⁸⁸

Tertulián poukazuje, že takovými výstupy jsou bohové tupeni a ačkoliv diváci hry navštěvují především kvůli hercům a smějí se jejich „kouskům“, přece jen představují a symbolizují bohy a to ne zrovna nejlepším způsobem. Jsou jim přisuzovány lidské vlastnosti se všemi chybami, které jsou považovány za hříšné, ale místo toho, aby se tomu lidé podívovali, tak jen tleskají a baví se, jak ti, ve které věří, jsou zneuctíváni a zesměšňováni. Autor poukazuje na to, že jsou smíchány dva zcela odlišné světy a tím, že jsou spojovány dohromady, oba dva ztrácejí na lesku a váženosti. Obzvláště náboženství, které je z pohledu křesťanství chápáno úplně jinak, ztrácí svou pravou podstatu a stává se něčím jiným.

Část Apologetica, ve které se autor zabývá pohanskými bohy a tím, jak „nesprávné“ se mu jeví jejich uctívání, je uzavřeno narážkou na chrámy a uctívání bohů. Dle Tertuliána se tam páchají cizoložství, mezi oltáři kvete kuplířství a v příbytcích strážců chrámu a kněží ozdobených stuhami v kněžských čepicích, purpurových rouchách a vonících kadidlem se páchají nemístné prostopášnosti, což vede k tomu, že se autor ptá, zdali jsou to doopravdy křesťané, kteří do takových chrámů ani nechodí nebo jejich uctívači, jež se v chrámech oněch nepřístojností dopouštějí, kdo jim ve skutečnosti vadí.⁸⁹

Kritikou praktikování římské víry se autor jednoznačně vymezil vůči tomu, že křesťané praktikují své náboženství stejným způsobem. V následující části rozebírá, proč

87 Ibid., s. 77

88 NOVÁK, J.: "Tertullianus - Obrana křesťanů – Apologeticum", [cit. 1. 4.2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

89 TERTULLIAN. Apologeticum, s. 81

přesně opustili dosavadní víru, kterou mají za víru lži a bludu, a jakým způsobem se jejich vyznání projevuje. Pokračuje i jeho obrana křesťanství, když odráží další pomluvy, které se v souvislosti s praktikováním křesťanské víry stále objevují, a jež musejí být uvedeny na pravou míru.

Začíná s pověrou, že křesťanský Bůh má oslí hlavu. Odkazuje se na pátý díl knihy Historie Corneliuse Tacita, který se v souvislosti s židovskou válkou snažil vysvětlit původ jejich národa, přičemž dochází až ke starověkému Egyptu, kdy Židé odcházející do exilu při dlouhé pouti trpěli žízní a měli mít za to, že pasoucí se osli jim ukazují pramen vody, a proto se jim na důkaz vděčnosti následně odměnili stavbou sochy.⁹⁰ Tertulián ale neváhá připomenout, že výše zmíněný historik má ke své smůle ve stejné knize zároveň i zmínku, kterou si protiřečí. Píše o tom, jak Gneius Pompeius při dobytí vešel do chrámu proto, aby si prohlédl tajemství židovského náboženství, žádnou sochu tam ale nenašel, což vyvrací předchozí tvrzení o uctívání sochy s oslí hlavou, jelikož pokud by nějaká socha reprezentující Boha někde měla být, pak jedině ve svatyni.⁹¹ Z toho je tedy patrné, že pravděpodobnost boha s oslí hlavou je velmi malá, obzvláště když ji ve stejné knize historik ukazuje a zároveň i vyvrací.

Další otázku týkající se uctívání Boha tvoří téma kříže. Na příkladu, jakým způsobem ke kříži, který je zhotoven z prostého dřeva a může být prakticky čímkoliv, přistupují křesťané a Římané, popisuje rozdíl mezi tím, jak lze obojí náboženství chápat. Pokud jde o samotný kříž, Tertulián nepopírá, že má pro křesťany hodnotu, zároveň ale vychází z toho, že pokud někdo uctívá pouhé dřevo, uctívá to, co vidí; ptá se tedy, jaký je rozdíl mezi tím, když jsou Athéna nebo Ceres vytvořeny ze dřeva od toho, když je ze dřeva vytvořen pouhý kříž.⁹² Tím chce autor říci, že symbol kříže vlastně není čímsi cizím, vůči čemu by se měli pohané nějak zvláště vymezovat. Jediným rozdílem v tomto případě je, že obě skupiny v něm vidí něco jiného - křesťané pouze Boha, Římané zase svá božstva. Uctívání kříže z tohoto pohledu dává smysl.

Na otázku kříže navazuje otázka jedinečného Boha, který je z pohledu křesťanství jediným stvořitelem dokonalého a krásně uspořádaného světa. Tertulián si pomáhá Řeky, vždyť i oni měli svět krásně zhotovený a uspořádaný pod jednotícím pojmem Cosmos, a ačkoliv je neviditelný, nepoznatelný, přece jen ho můžeme postihnout milostí, a právě jeho moc, která je nezměrná a nekonečná, ho činí lidem známým i neznámým, a proto je

90 *Ibid.*, s. 81

91 *Ibid.*, s. 83

92 *Ibid.*, s. 83

proviněním, kdo nechtějí poznat toho, kterého nemohou poznat.⁹³ Boha tedy sice nikdy zcela úplně nepoznáme, stejně ale máme povědomí o tom, že existuje. Vždyť jeho přítomnost je dána již uspořádaným světem, i jeho mocí a silou, která pro nás zůstává nepochopena, ale přece o ní víme.

Tertulián si uvědomuje, že takové příklady lidem nestačí, že chtějí nějaký hmatatelný důkaz jeho existence, něco, co by jeho přítomnost a jedinnost zcela dokazovalo. Na to jim odpovídá, že Boha lze poznat přes svědectví vlastní duše, která i když je ubíjena vězněná a nemocná (otáčí se ke Kapitolu), přece jen je podstatou lidství a jakmile se znovu probudí, bude ihned volat Boha, otáčet se k nebi, jelikož jen tam se nachází pravý a jediný Bůh.⁹⁴ Nejde tedy o to, aby se člověk k Bohu dostal přes bohatství, které se nachází na zemi, ale musí se obrátit do své vlastní duše, jelikož jen skrze ni je schopný proniknout k Bohu, který sídlí na nebi.

To ale není všechno. K tomu, aby lidé k Bohu našli cestu, dostali od něj písmo, svaté knihy a zároveň příklad v prvních lidech - prorocích, kteří byli hodni jeho přítomnosti a kteří měli za úkol hlásat a poukazovat na jeho jedinnost a sílu, jež stála za stvořením celého universa.⁹⁵ Tertulián nejprve uvádí, že toto bylo spjato pouze s Hebrejci, ke kterým se proroci počítali, a teprve až později s tím, jak se víra šířila, se následně rozvinula do celého světa. Význam měl dle autora především Ptolemaios, který se zasloužil o přeložení knih psaných kdysi jen v hebrejštině i do jiných jazyků, přičemž sedmdesát dva učenců mu pomohlo porozumět, co se v textu nachází.⁹⁶ Tím se tedy Bůh oprostil striktně od Hebrejců a víra v něj se začala šířit do celého světa.

Dalším důkazem, který autor staví na obranu křesťanství, aby dokázal jedinečnost a pravost Boha, je stáří písma. To, co se dostalo k Židům, je mnohem starší než náboženství, které později pronikalo k Řekům a Římanům a už jen tím si zasluhuje větší úctu. Je prvkem nejvyšší autority a to dokonce i pro ty, kteří nevěří. Začíná Mojžíšem, prvním prorokem, který stojí na počátku světa a jenž svým působením odkryl věci, které se teprve měly stát. Poukazuje na skutečnost, že Mojžíš (ale nejen on i mnozí další) žil dávno před tím, než svět poznal Danaose (praotec kmene Danaů), než se udála Trojská válka, dříve, než se odkryl Saturn a je to hlavně on, kdo byl vyslán, aby přivedl právo Židům.⁹⁷

Z Tertuliánova výkladu vyplývá, že křesťanství má své kořeny mnohem hlouběji než náboženství, které uznávají Řekové a Římané. Při zkoumání textů dokonce dochází k

93 *Ibid.*, s. 87

94 *Ibid.*, s. 89

95 *Ibid.*, s. 91

96 *Ibid.*, s. 93

97 *Ibid.*, s. 95

tomu, že společenské a právní prvky ve společnosti jsou odvozeny z dob starých Židů. Autor v Apologeticu vychází ze skutečnosti, že prorok Zacharjáš žil přibližně v době perských králů Kýrose a Dareiose, ve stejné době, kdy přední z filosofů Tháles píšící o přírodě, nebyl schopen podat vysvětlení o bozích na žádost lýdského krále Kroisa, zatímco Solón řekl tomu stejnému králi, že konec dlouhého života musí být viděn stejným způsobem, jakým ho viděli proroci.⁹⁸ Jde tedy o přiznání jisté autority židovským prorokům a uznání jejich pravdy. Tertulián záměrně staví proti sobě Zacharjáše jako božního proroka, který ve svém výkladu uspěl a Tháleta, jako předního filosofa, jednoho ze znaků moudrosti starého Řecka, který naopak není schopen podat králi uspokojivou odpověď. Řadí tedy prorockou autoritu mnohem výše než západní filosofii. Celý problém uzavírá řečnickou otázkou. Co víc by si měli lidé přát, co víc může vypovídat o síle starého písma, než naplnění jeho slov do celého světa, když konce mnohých království, pád měst, osudy národů, koloběh času, se odehrává přesně tím způsobem, jak bylo předpovězeno již před tisíci lety?⁹⁹ Z hlediska naší doby sice můžeme pochybovat, ale z pohledu Tertuliána se jedná o jeden z nejzásadnějších důkazů boží jedinečnosti, jelikož jeho síla se projevila nad ostatními a dokázala, že nad ní není.

„Takže všechny předměty, celý materiál, všechny původy, chronologie, zdroje, každého starého pera a většina z vašich ras, vašich měst, známých z historie, starobylé paměti, ne, každé tvary vašich dopisů, svědci a strážci minulosti - a (protože se mi zdá, že té věci rozumím), říkám, přidejte své bohy, chrámy, věštce, rituály a vše ostatního – a přesto kniha jednoho proroka bez dohledu na všechny ty staletí je porazí všechny, kniha, ve které se zdá být obsažený poklad celého židovského náboženství a tím pádem i křesťanství.“¹⁰⁰

Tímto je patrná víra autora, že pravda stojí na křesťanské straně, že pravda je u Boha, který skrze své proroky vždy a velmi snadno dokáže porazit pochybovače, ty, kteří tvrdí, že neexistuje a ty, kteří se mu vysmívají a pochybují o jeho moci. Důležité je si uvědomit, že z hlediska Tertuliána nehraje počet nepřátel žádnou roli, jelikož prorok je pod ochranou Boha. Tedy je schopen vyvrátit vše, co mu může být druhými vytýkáno.

Písmo, které bylo historicky už v autorově době poměrně staré, sloužilo již tehdy k nabytí nových vědomostí a zároveň se skrze něj daly doložit zmínky o víře a v případě židovského národa i o komunikaci mezi ním a Bohem. V další části se autor soustředí na potvrzení svatosti starých textů a tím znovu a z jiného úhlu pohledu obhájení Boha před

98 *Ibid.*, s. 95

99 *Ibid.*, s. 97

100 *Ibid.*, s. 99

urážkami nevěřících. Hlavním důkazem jejich svatosti je již zmíněná předpověď, která se v biblických knihách odehrává a Ježíš podle Tertuliána přesně vypověděla to, co se stane. V svatých textech jsou zmínky o tom, že země pohlcuje města, že moře zaplavují ostrovy, že se válčí jak na zemi, tak v duši, že království se ničí navzájem, že pohromy a různé podoby smrti budou ničit lidstvo, že mizí spravedlnost a rozrůstá se špatnost, že ochabuje starost o dobré, že povinnosti scházejí z cesty, že příroda je zneklidňována nadpřirozenými úkazy a znameními.¹⁰¹

Právě toto je dle Tertuliána důkazem, že Bible je svatým textem, jelikož vše, co má svůj základ v poselství dávno vyřčeném se doopravdy událo. Neexistují žádné věcné pochyby, jelikož pravdivost písma se již sama od sebe potvrdila. S tím souvisí i jasné přesvědčení křesťanů o budoucnosti, knihy to již předpověděly a lidé se každým dnem přesvědčují o tom, že jsou tyto předpovědi správné, a proto v ně věří a kalkulují s nimi.¹⁰² Bible, o které autor mluví, slouží kromě symbolu Boží moci také jako připomínka, že to, co lidé zažívali, zažívají a zažijí, je již dávno zaznamenáno a s neochvějnou přesností předpovězeno.

Další část Apologetica přechází od Boha ke Kristu, neboť způsob, jakým je Ježíš chápán, odlišuje křesťanství od židovství. A právě s jeho osobou se křesťanství rodí. Tertulián nepopírá, že se „jeho společenství“ opírá o některá stará židovská ustanovení, zároveň odmítá, že by stále vyznávali stejnou víru, protože v osobě Ježíše se od Židů odlišují a z něj odvozují své jméno - křesťané.¹⁰³ Odmítá myšlenku, že křesťanství stále zůstává v područí židovství a že se vyvíjí pod ním. Dokazuje, že jeho náboženství je unikátní a samostatný systém, který byl v minulosti možná spoluvytvářen za pomoci židovských textů a věrouk, ale že v současné době již pevně stojí na svých vlastních základech a ubírá se směrem, který pro ně Ježíš svým působením vytyčil.

K lepšímu vysvětlení důležitosti osoby Ježíše pro křesťany se Tertulián obrací do historie. Poukazuje na to, že Židé měli v minulosti Boží přízeň, což jim umožnilo dosáhnout blahobytu a velikého království, ale s postupem času se jejich víra v Boha proměnila, vydali se jiným směrem a víra v jedinečný původ se posléze stala jejich zkázou. Podle autora se tato skutečnost potvrzuje tím, že v jeho době jsou již jen poutníky, kterým není dovoleno najít svůj domov ani navštívit svou zemi, a proto jsou příkladem toho, jak se božská moc nad nimi po jejich zhřešení potvrdila.¹⁰⁴ Tertulián se v Apologeticu vymezuje

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 101

¹⁰² *Ibid.*, s. 103

¹⁰³ *Ibid.*, s. 103

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 105

vůči židovství, poukazuje na jeho odklon od pravé víry a chyby, kterých se národ dopustil a za které byl také následně po zásluze potrestán. Jinými slovy, ačkoliv je křesťanství s židovstvím více než spojeno, jen ono zůstává podle autorova názoru jedinou pravou vírou, která vede k Bohu. Zároveň na základě tohoto příkladu víme, jak je nahlíženo na vztah věřící - Bůh, jelikož když se člověk dopustí hříchu, je po zásluze potrestán.

Ježíš přišel jako Syn Boží nastolit nové učení, disciplínu a vést lidstvo k osvětlení; je potřeba si podle Tertuliána uvědomit, že za jeho zrozením nestál žádný incest, neměl žádné znaky, kterými se vyznačuje Jupiter (šupiny, rohy, či peří) a to přesto, že jeho matka počala, aniž by byla předtím s mužem.¹⁰⁵ Ježíš se narodil běžným způsobem a žádné znaky spojené s porodem nebo vzhledem, které by mohly ukazovat na božský nebo démonický původ, se u něj neobjevily. Na rozdíl od Jupitera, který je podle autora takovými znaky poznamenán, se narodil jako člověk a činy, které později vykonal, nebyly jen součástí čehosi božského ale i jeho samého. Zároveň jde znovu o odlišení křesťanství od ostatních náboženských systémů.

K vysvětlení podstaty Ježíšovy osobnosti používá autor následující příměr. Připomíná, že Bůh stvořil svět rozumem, slovem a mocí, s čímž do jisté míry souhlasí i filosofové, když říkají, že Logos, rozumem obdařené slovo, je zodpovědné za vznik světa, že definuje Stvořitele, který stvořil vše.¹⁰⁶ Tertulián upozorňuje, že když víme, že svět byl stvořen slovem, rozumem a mocí, Bůh je duchem, který má vlastní podstatu, jež vyslovuje slovo, řídí rozumem a jedná mocí, Slovo vyšlé od Boha jsme poznali, jelikož jeho vyslovením se zrodilo, a proto je Božím Synem i Bohem v jedné podstatě.¹⁰⁷

K podstatě Ježíšovy osobnosti se dopravujeme na základě jednoduché úvahy. Víme, že je Synem Božím, je jím doslova „vysloven“, skrze něj je mu vdechnut život. To znamená, že kromě lidské podstaty, kterou získal na zemi, nutně musí být chápán jako Syn Boží. A právě to z něj dělá jak Boha, tak i božího syna. V tomto propojení člověka s Bohem hraje důležitou roli boží paprsek, který mocí svého pána dopadne na člověka a má sílu jednou provždy ho změnit.

*„Boží paprsek, jak již bylo dávno předpovězeno, vstoupil do jisté panny a v jejím lůně vložené do masa, je narozený člověk, který je smíšený s Bohem. Maso informované duchem je živeno, roste k mužnosti, mluví, učí, jedná - to je Ježíš.“*¹⁰⁸ Tertulián byl tedy příznivcem názoru, že Ježíš je jak člověkem, tak i Bohem a obě podstaty, vložené do něj

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 105

¹⁰⁶ *Ibid.*, s. 107

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 107

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 109

ještě předtím než se narodil, se spolu neohraničeně mísí. Díky tomu, že byl stvořen tak, jak byl stvořen, byl schopen učit a kázat, a proto je možné nazvat ho Ježíšem Kristem.

Právě v jeho osobě se odlišuje křesťanství od židovství. Zatímco jedno uznalo obě jeho přirozenosti, to druhé na něj stále nahlíží jen jako na člověka. Židé nepochopili Ježíšův příchod a svou naději ve spásu vkládali do někoho jiného. Nebrali jeho osobu za spasitele, to je dáno tím, že jeho příchod byl předpovězen ve dvou stupních. V prvním, který již byl naplněn, Kristus přišel v poníženosti lidské přirozenosti a ve druhém stupni, který bude obrazem velkoleposti Boha a jenž bude znamenat konec světa.¹⁰⁹ Problém židovského vnímání Ježíše je dle Tertuliána v tom, že mu správně neporozuměli. Poukazuje na to, že místo, aby reflektovali jeho první příchod, zaměřili se na ten druhý, který byl jasněji předpovězen, přičemž doufali, že bude jediným. Jinými slovy, kdyby prvnímu příchodu Ježíše porozuměli, nebrali ho pouze jako člověka, uvěřili by mu, dostalo by se jim spásy, která jim byla odepřena proto, že již žili ve hříchu.¹¹⁰

Autor se domnívá, že kromě způsobu, jakým se Ježíš stavěl k židovské víře, jejich životu a snahy ho inovovat, zapříčinila jeho pád hlavně neochota Židů uznat ho za právoplatného proroka, který přišel, aby je spasil. I po jeho příchodu dále očekávali, že přijde někdo jiný. Uznání Ježíšovy podstaty nebyli schopni, protože žili ve hříchu a to jim bránilo v jeho uvěření.

Ostatně něco podobného, co Tertulián vytýkal Židům, vytýkal i Římanům. Jednoduše řečeno obě skupiny přímo před očima měli zázrak v podobě Ježíše Krista. Ale ani to, že byli v jeho přítomnosti, je nepřesvědčilo, aby uvěřili. Zajímavé v tomto ohledu je, že autor byl přesvědčen, že skrze Piláta Pontského, který uvěřil, se slovo o Ježíši dostalo až do Říma k císařovi Tiberiovi. Ten by podle Tertuliána snad také uvěřil, kdyby nebyl panovníkem rozlehlé říše a jeho osoba nebyla důležitá pro celý svět.¹¹¹ Autor byl přesvědčen, že křesťanství se nešířilo jen z důvodu neschopnosti lidí uvěřit v zázrak, ale i kvůli tomu, že z hlediska tradic mohlo být nežádoucí.

Celá kapitola týkající se Ježíše je uzavřena shrnutím a oceněním křesťanské víry a jejím srovnáním s ostatními náboženskými systémy, mezi které Tertulián křesťanství řadí a poukazuje na to, že své místo v Panteonu by mělo mít. *„Uctíváme Boha skrze Krista. Uznávejte Krista jako člověka, skrze něhož a v němž chce Bůh být poznáván a uctíván. Odpovím Židům: I oni se naučili ctít Hospodina skrze člověka Mojžíše. Odpovím Helénům: Orfeus přinesl mystérie lidem v Pierii, Museus Athéňanům, Melampus Argům, Trophonius*

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 109

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 111

¹¹¹ *Ibid.*, s. 113

*lidem v Boiotii. Vám, vládci nad národy, připomenu člověka - Numu Pompilia - který Římanům zavedl velmi obtížné pověry. Budiž dovolení i Kristu přičítat božství, které je mu vlastní.*¹¹²

Apologeticum pokračuje rozbořem věnovaným démonům, jejich existenci a místu ve společnosti. Již na začátku se zmiňuje Tertulián o Sokratovi a o tom, jak poslouchá od útlého mládí své daimonion, tedy jakousi zvláštní sílu, která mu radí, jak se rozhodovat.¹¹³ Ačkoliv například v souvislosti se Sokratem, vnímáme daimonion jako něco, co pomáhá odkrývat dobro, autor má odlišný názor. Je přesvědčený, že jediným cílem démonů je člověka zničit, a to se jim za pomoci veliké síly, díky níž jsou schopni způsobit nemoc, otrávit tělo i duši, daří. Lehce ošálí člověka, přesvědčí ho o svém dobrém úmyslu i božském původu.¹¹⁴ Tito démoni jsou nebezpeční, a jelikož lidé neznají jejich pravou podstatu, snadno jim uvěří a propadnou jejich svodům. Snad i z tohoto důvodu zmiňuje právě Sokrata, který tím, že svému daimonion podlehl, se nechoval správně.

Svou „nauku“ o démonech rozvíjí Tertulián dále. Soustředí se na prokázání, že pohanští bohové jsou ve skutečnosti také démoni a jediným pravým bohem je jen křesťanský Bůh. Je úplně jedno, zdali je nazýváme demony nebo bohy, jelikož jejich podstata je úplně stejná. Dokládá to za pomoci následujících příkladů: a) když před soudem vypovídá člověk posedlý démonem, nechme ho, ať promluví s křesťanem a jeho duše se sama vyjeví jako opravdový démon, tak i falešný bůh; b) když před soudem vypovídá ten, kdo má být posedlý bohem, například Panna nebes, která údajně přináší déšť, Aeskulapius (bůh medicíny), jenž jednoho dne uzdravil svými léky umírajícího Sacordia, Tenacia a Asklepioda, přizvěte křesťana a pokud (před ním) nepřiznají, že jsou demony, na místě prolijte krev onoho křesťana.¹¹⁵

Kromě toho, že Tertulián spojuje podobnost démonů s bohy, tvrdí, že křesťan dokáže přimět démona k přiznání, že není bohem a k vyjevení jeho pravé podstaty. Autor řadí křesťana mnohem výše než nějakého démona, činí jej schopným, protože věří, že proti Bohu jsou jeho nepřátelé a pokušitelé bezmocní. Podle autora je tedy dokázáno, že žádní jiní bohové nejsou, pouze démoni. Hlavní rozdíl, proč mají křesťané nad demony moc, tkví v tom, že poznali a přijali osobu Ježíše Krista, jež vyšla z Boha, a která v nich, stejně jako

112 NOVÁK, J: "Tertullianus - Obrana křesťanů – Apologeticum, [cit. 3. 4.2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

113 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 119

114 *Ibid.*, s. 121

115 *Ibid.*, s. 125

křesťané, vzbuzuje strach, stud a bázeň, a jež svou mocí způsobuje, že se lidé stávají křesťany.¹¹⁶

Jejich bozi jsou falešnými démony, kteří nemají žádnou moc, lidé se mohou přesvědčit o jejich neúspěchu a křesťanství se může rozvíjet a počet členů stoupat. Lidé podle autora přicházejí k této víře s vědomím, že Bůh, Ježíš a skrze něj i oni samotní jsou ve skutečnosti mnohem silnější než tito démoni. Jediným problémem je, že lidé stále démonům věří a pravou víru odmítají.

S problémem démonů a jejich uctíváním souvisí i další téma, které se tentokrát týká celého náboženského systému, jenž je v Římě praktikován. Tertulián poukazuje na skutečnost, že římská říše nemá problém přijmout do svého panteonu nové bohy s výjimkou jednoho pravého a jediného. Autor vychází z toho, že již dokázal, že bohové, kteří jsou přijati, ve skutečnosti bohy nejsou. V tomto případě se tedy o náboženství vůbec nejedná ale pouze o lež. Takže výtky, že křesťané jejich náboženství uráží, jsou mimo, ba právě naopak, se dají vztáhnout na Římany, kteří sami žádné náboženství nemají a tu jedinou víru, která uctívá jediného pravého Boha, naopak oni urážejí.¹¹⁷

V této souvislosti poukazuje na nevyváženost, kterou se Řím vůči náboženství dopouští, jelikož někdo svého boha uctívat může a někdo ne. Autor se ptá, jak je možné upírat křesťanům právo na jejich víru a na druhou stranu třeba Egyptané mohou dělat bohy z ptáků, Syria má svou Astarté, Arábie má Dusarea, Noricum zase Belena, Afrika například Caelesta a Mauritanie své náčelníky.¹¹⁸ Jedná se o provincie patřící Římu, jejich bohové jsou přijímáni a na rozdíl od křesťanů jim nikdo nebrání v tom, aby své bohy uctívali. Všem podrobeným národům je v zemi umožňována náboženská svoboda, pouze křesťané jsou za své přesvědčení pronásledováni, což znovu a opakovaně staví jejich víru oproti jiným náboženstvím do zcela odlišné pozice.

Tertulián se brání myšlence, že velikost říše, úspěšné válečné výpravy a celkový blahobyt, jenž Řím zažívá, je dílem bohů a římské zbožnosti, která je mnohými vychvalována a považována za ukázkovou. Jde tedy o jistý druh odměny, který autor nemůže tolerovat, jelikož vyvrácením existence pohanských bohů, nemůže operovat s tím, že jejich moc jim umožňuje trestat a odměňovat národ podle míry zbožnosti. Autor poukazuje na to, že bohové opravdu vládli, ale ne třeba Sterculus, Mutunus a Larentina, kteří byli spjati se založením Říma, ale spíš bohové říší, které byly dobývány s rozvojem římského císařství. Římané nebyli nábožensky horliví do té doby, než se stali opravdu

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 129

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 131

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 135

mocnými, jelikož předtím nebyly žádné sochy a chrámy věnované bohům a teprve až se zaplavením jejich kultury Řeky a Tusky, začali bohové získávat místo v římské společnosti.¹¹⁹ Proto podle autora nemůžeme mísit dohromady římské vojenské úspěchy a jejich náboženský systém. Tertulián poukazuje na fakt, že náboženství se vyvinulo později. Lze tedy říct, že k vítězství se Římané dostali jako „bezbožní“ a teprve až po vítězství se jejich způsob vnímání víry za přispění dobytých kultur změnil. Samo dobývání podle autora v sobě nese veliké množství bolesti, kdy jsou páčány svatokrádeže, loupeže a životy skomírají ve velkém, což znamená, že k válce nelze přistupovat na základě toho, že by byli nábožensky činní a odměnou by jim bylo dobytí jiných říší, když přitom dochází k hanění a urážkám bohů.¹²⁰

Jinak řečeno, království existovalo ještě před vírou a teprve s jeho postupným rozvojem se přidal i náboženský systém. Tertulián poukazuje na to, že než se Řím stal velkým městem, měl u sebe bohy pastýřů a podobné to bylo i u Babylóňanů, Médů, Amazonek, či Asyřanů, kteří vždy nejprve měli svá království a teprve poté až příslušné velekněze.¹²¹

Podobně pokračuje v textu autor i dále, znovu proti sobě staví křesťany a Římany a poukazuje na jejich odlišné role a způsob přístupu k víře. Jedni jsou vykresleni jako věřící, zatímco ti druzí se potácejí v nevědomosti, která jim svou vlastní absurditou zamezuje dosáhnout pravé víry. Již bylo zmíněno, že křesťané nevěří v existenci ostatních bohů a jejich nevíra se nedá považovat za urážku bohů, jelikož to, co neexistuje, nemůže být uraženo. S tím souvisí i jejich boj za pravdu. Křesťané jsou popsáni jako ti, kteří jsou zásadoví ve své víře a odmítají se podvolit něčemu, co jim z jejich pohledu nedává žádný smysl nebo co by se mohlo protivit jejich přesvědčení. Jinými slovy preferují neústupnost nad prostou bezpečností, boj za správnou věc, za pravdu, za Boha, za konečné vítězství proti démonům, strachu, nebo aby nepropadli zbytečné prohře, jelikož po celou dobu postupují s vědomím, že jejich vytrvalý boj za jedinou víru skončí triumfem.¹²²

Proti nim staví Tertulián Římany, jejichž na první pohled pevná víra se může zdát v jistém smyslu dokonalá. Již bylo řečeno, že uctívají mrtvé muže, bohy, kteří nejprve byli lidmi, hrdiny a teprve až po smrti získali božský status. Mělo by se jim dostávat největšího uznání. To se podle Tertuliána nedělo. Většímu uznání než tito bohové se těšili císaři, kteří nesměli být uráženi, a musela se jim projevovat největší úcta. Autor říká, že to je rozumné

119 *Ibid.*, s. 141

120 *Ibid.*, s. 143

121 *Ibid.*, s. 143

122 *Ibid.*, s. 147

a pomáhá si otázkou, když se ptá, kdo nemá větší moc než dávno mrtvý člověk (viz výše), který na rozdíl od císaře, jenž je takřka neomezeným vládcem světa, do ničeho nezasahuje.¹²³ Z toho vyplývá, že i tak pochybná víra Římanů v „mrtvého muže“ je narušena kultem a mocí současného císaře.

Na nesoulad mezi chápáním bohů a panovníků upozorňuje autor i dále. Zrada a urážka majestátu, ze které jsou křesťané obviňováni, je ve skutečnosti nesmyslem a jen pramálo má společného s náboženstvím. Základním dále rozvinutým poznatkem je, že bohové nepracují pro panovníky. Chrámy jsou stavěny podle Césarova rozmaru, některým bohům se pod jeho vládou daří, na jiné se zase hněvá a zbavuje se jich, jednoduše rozhoduje o tom, kdy a jak se budou uctívat a proto myšlenka, že by oni, kteří jsou v jeho moci, mu pomáhali, je směšná.¹²⁴ Křesťané se urážky panovníka nedopouštěli tím, že by se protivili bohům a celému náboženskému systému, ale proto, že se plně nepodřizovali císařově moci.

Další část se zabývá tím, jakým způsobem se křesťané staví k panovníkovi. I přesto, že se jim od něj dostává mnoha výtek či odsouzení a pronásledování, přistupují k němu bez nenávisti. Žehnají mu a přejí ve jménu Boha, jediného a pravého, aby měl bezpečnou vládu, a aby říše dosahovala blahobytu; a oni tomu alespoň ve skrytu duše věří, uvědomují si, odkud přichází jejich moc, řadí Boha výše než ty „mrtvé muže“, jelikož všichni jsou víc a oni jako panovníci jsou ze všech nejvíce.¹²⁵ Křesťané na rozdíl od Římanů nechovají k ostatním žádnou nenávist, ba naopak přejí panovníkovi jen to dobré, což jinými slovy znamená, že ke konfliktům nedochází jejich vinou. Z toho je patrna podstata křesťanství, která nestojí na žádné nenávisti vůči druhým, ale spíše na dodržování toho, co před ně postavil Bůh. Další zajímavá domněnka je, že panovníci již o Bohu vědí a svým způsobem v něj i věří, což má poukázat na stále více rostoucí moc, které se křesťanství ve světě těší.

Křesťané se modlí za krále, ale to neznámá, že by s ním souhlasili, nebo že by se potají vzdávali své vlastní víry. Tertulián poukazuje na skutečnost, že takovým způsobem prosí a modlí se za své nepřátele, i za Římany, kteří je kvůli víře pronásledují a obviňují, pravý důvod proč tak křesťané činí, je obsažen v Bibli.¹²⁶ *„Na prvním místě žádám, aby se konaly, prosby, modlitby, přímlyvy, díkuvzdání za všechny lidi, za vládce a za všechny, kteří mají v rukou moc, abychom mohli žít tichým a klidným životem v opravdové zbožnosti*

¹²³ *Ibid.*, s. 147

¹²⁴ *Ibid.*, s. 149

¹²⁵ *Ibid.*, s. 151

¹²⁶ *Ibid.*, s. 155

a vážnosti.¹²⁷

Dalším důvodem, proč se křesťané modlí k Římu, je víra v jeho nesmrtelnou podstatu, ne protože by věřili v císařovu genialitu, ale protože římská říše pro ně znamená cosi jako poslední záchranu před koncem světa. Glover popisuje, že Tertulián patřil k těm, kteří věřili, že Římské císařství bude trvat až do konce světa.¹²⁸ Nesouhlasili sice s pronásledováním, ale uvědomovali si hodnotu římské vlády a nepřáli si změnu situace. Věřili, že existence křesťanů je podmíněná existencí Říma, a proto je potřeba, aby se křesťané za přetrvání říše modlili a tím se na její záchraně aktivně podíleli. Cíle říše a věřících jsou v tomhle ohledu víceméně stejné, oběma jde o to, aby se Řím rozvíjel. Každý ale vidí způsob, jak toho dosáhnout, někde jinde.

Kromě toho, že císař společně s celou říší jsou zárukou křesťanské existence, vyplývá z autorova příkladu i to, že křesťané neusilují o chaos či zničení panovníka. Věří totiž, že byl k vládnutí vyvolen Bohem a to z něj dělá panovníka i všech křesťanů. Není sice Bohem, jen člověkem, přesto je s nimi spojen, důležité však je, aby si sám uvědomil, že je člověkem, jelikož právě to ho udělá větším a slavnějším, než kdyby se nazýval Bohem, což je titul, kterým se každý člověk nazývá jen neprávem.¹²⁹ Tertulián klade důraz na uvědomění, že císař je císařem díky Bohu a měl by se tak chovat, měl by si uvědomit, kde přesně je jeho role a nepovyšovat se nad ní. Tento způsob ustanovení mu zajišťuje jistou váženost křesťanů, kteří na něj nahlízejí jako na následovníka vyvoleného Bohem.

Činit rozdíl mezi panovníkem na zemi, tedy císařem a panovníkem nad celým světem, Bohem, je důležité. Křesťané se již přesvědčili, že jediným pravým panovníkem je Bůh, všemocný a věčný. Nemohou nazývat Bohem císaře, jelikož tím, že by mu připisovali titul, který mu ve skutečnosti nepatří, by uráželi jak jeho, tak i Boha.¹³⁰ Jinými slovy, císař sice může být největším vládcem na Zemi, přesto ho ale nelze zvat Bohem.

Podle autora tkví problém v chápání křesťanů jako veřejného nepřítelů. Úcta, kterou císaři projevují, se nezakládá na přesvědčení Říma o způsobu, jakým by ji doopravdy měli projevovat. Křesťané nepořádají okázalé oslavy jako Římané. Ti se o svátcích seskupují do ulic, společně hodují a celá jejich oslava je plná tekoucího vína, nekonečných hospod a nevěstinců, kde se mravní čistota a umírněné hodnoty, jež vyznávají křesťané, úplně ztrácí.¹³¹ Z toho vyplývá, že křesťané jsou trestáni za to, že nepropadají bujarým radovánkám, které jsou zakázány jejich přesvědčením a studem. Projedování úcty

127 1Tim 2,1-2

128 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 155

129 *Ibid.*, s. 157

130 *Ibid.*, s. 159

131 *Ibid.*, s. 161

panovníkovi jiným jejich přesvědčení bližším způsobem, nikoho nezajímá, naopak spíše pobuřuje, jelikož je to příliš odlišné a v rámci celé společnosti to vypadá poněkud nepatřičně.

*„Takový je lid, namítneš. Ano, lid, Římané. Nikdo víc neudával křesťany jako lid. Zřejmě ostatní vážené stavy mají úctu před císařem. Nic nepřátelského nevane ze senátu, z rytířského stavu, z vojenských kasáren, z císařského paláce. Odkud jsou Cassiové, Nigri, Albini? Odkud jsou ti, kteří číhají na císaře mezi dvěma vavříny? Odkud jsou ti, co škrtí, jako to dělají zápasníci? Odkud ti, kteří ozbrojeni vnikají do paláce? Odkud ti nade všechny smělejší Sigerové, Partheniové zasvěcení bohyni Artemis? To jsou, nemýlím-li se, Římané, ne křesťané.“*¹³² Tady je poněkud ironicky připomínáno, že císař neskonal rukou křesťanů, ale většinou senátorů, z nichž pocházel, a tudíž se zdá nařčení, že vyznavači Boha jsou úhlavními nepřáteli římského lidu poněkud scestné a směšné. Tertuliánovi přijde nepochopitelné, že i přes to, co se událo v historii a z čehož je patrné, že nepřátelé Říma jsou ve skutečnosti sami Římané, kteří pletichařili, podváděli a zabíjeli, jsou z nepřátelství a zrady obviňováni křesťané, kteří naopak mají dáno od samotného Boha příkazání chovat se nejen k císaři, ale ke všem mužům s úctou a láskou v srdci, jakoby to byl jejich bližní.¹³³

Pohnutky křesťanského chování vůči Římu jsou probírány i dále. Věřící se ani k nepřátelům nechovají s nenávistí a naopak se za ně modlí, zato Římané své nepřátele pronásledují, ubližují jim a častují je urážkami. Tertulián tvrdí, že k pomstě rozhodně nechybí síla. Křesťanů je mnoho a jejich počet se neustále zvětšuje, hojně se vyskytují po celém světě, ale přestože disponují silou, jedná se o něco, co jednoduše není možné, jelikož v principu jejich víry je zakázáno zabíjet druhé, oplácet pomstu pomstou a zlo zlem a ani odchod jejich početného národa by nebyl řešením, jelikož by velická většina obyvatel odešla a zůstalo by více nepřátel.¹³⁴ Autor tedy poukazuje na skutečnost, že křesťané mají prostředky se bránit a dokonce způsobit říši nezanedbatelné škody, ale jejich vyznání i způsob života jim to nedovoluje. Je patrné, že se křesťané chtějí podílet na státu, nechtějí odcházet, chtějí být právoplatnými občany, kteří jsou ochotni za bezpečí i bojovat, jen když se jim dostane podobného zacházení, jako ostatním skupinám.

Křesťané nejsou opravdoví nepřátelé, snaží se říši pomoci, nepředstavují žádnou hrozbu, jak je mylně tvrzeno, a to by podle autora mělo vést k pozměnění statusu zakázaného shromáždění, mělo by se jim dostat úcty a uznání, které jim po právu náleží,

132 NOVÁK, J: "Tertullianus - Obrana křesťanů – Apologeticum, [cit. 6. 4.2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

133 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 167

134 *Ibid.*, s. 171

mělo by se s nimi jednat jako rovný s rovným, a to i přestože v některých záležitostech jsou obě skupiny rozdílné a navzájem si nerozumí, jelikož odlišné zájmy nejsou důvodem k nenávisti a pronásledování.¹³⁵

2.4 Apologeticum kapitoly XXXIX-XLV

Zatímco v předchozí části Apologetica vyvracel Tertulián nepravdivé pomluvy o tom, čeho všeho se křesťané měli dopouštět, v této části naopak vysvětluje, co křesťané doopravdy dělají. Jinými slovy ustupuje od samotné obrany a vychvaluje jejich věrouku a poukazuje na způsob, jakým přispívají k rozvoji státu. Něco z toho bylo zmíněno již výše. Nejdůležitější je pro ně osoba Boha a Ježíše Krista, čerpají z božího písma, modlí se za císaře a na rozdíl od toho, co se o nich říká, neusilují o rozpad říše. Poprvé je zmíněno, přestože je to již zřejmé, že Bůh ani jeho milost se nedají koupit, a ačkoliv i křesťané mají pokladnu, příspěvky jsou dobrovolné, pouze z vlastní vůle, neslouží hostinám, ale chudým a potřebným, kteří nejsou schopni postarat se o sebe sami, ti kteří postrádají rodiče či ti, kteří se ocitli v neštěstí v pracovních dolech, ostrovech nebo vězení.¹³⁶

Cílem autora je ukázat, že křesťané nejsou tak odlišní od ostatních obyvatel Říma, jak je společnosti podsouváno, že je na ně spolehnutí a že neváhají pomoci, když je někdo v jejich okolí v nouzi. Píše o tom, že jim nevadí sdílet majetek s ostatními, že jsou přístupni veškerým možným nabídkám kromě toho, aby si vyměňovali manželky a dělali z nich „přítelkyně“ pro své vlastní přátelé, protože tak, jak s nimi nakládají Řekové a nyní i Římané je znakem kuplířství, tedy něčím, pro co v křesťanství, které uznává posvátný svazek manželství, není žádné místo.¹³⁷

Dále popisuje jejich večeře, hostiny, která jsou oproti jiným konány ve veškeré skromnosti a rozvaze. Tertulián připomíná, že jméno jejich „hostin“ vychází z řeckého slova agapé, což značí lásku. Ať již jsou náklady jakékoli, pokud je cíl slavnosti označen jako čestný, vše se děje na důkaz Boží přítomnosti a jsou-li dílem zbožnosti, stávají se ziskem a právě tím pomáhají potřebným.¹³⁸ Tyto hostiny jsou kromě prosté skromnosti zároveň ukázkou jasného řádu, který křesťané dodržují a jejich víry v Boha. „*Neusedá se k hostině dříve, dokud není napřed ochutnána modlitba. Jí se tolik, kolik hladoví snědí. Pije se tolik, kolik je potřebné pro počestné. Najedí se jen tolik, aby věděli, že i v noci mají prosit Boha. Mluví se tak, jako kdyby věděli, že je Pán poslouchá. Po umytí rukou a rozsvícení světel je každý, kdo umí číst ze svatých Písem, vyzván zazpívat chválu u*

¹³⁵ Ibid., s. 173

¹³⁶ Ibid., s. 177

¹³⁷ Ibid., s. 179

¹³⁸ Ibid., s. 181

Boha.¹³⁹ V takových setkáních kritizovaných na předchozích stránkách často Římany, nejde tedy o něco, co by mohlo být ohrožujícím prvkem jejich společnosti, ale jedná se spíše o ukázkou čistoty a skromnosti, která je podle popisu autora všem křesťanům vlastní.

Dalším důležitým aspektem této části *Apologetica* je konstatování, že křesťané rozhodně nestojí za všemi pohromami, jak se tvrdí, což by si měli uvědomit především Římané. Poukazuje na všechny výčitky vůči nim, pokud dojde k nějaké pohromě, jako když například Nil nezavlaží své okolí, či naopak rozlije-li se Tiber za své hradby. To se dělo již před císařem Tibériem, za kterého křesťané došli ve větší známost a vůbec pokud se člověk podívá do minulosti, historie je takových pohrom plná.¹⁴⁰

Z toho vyplývá, že křesťany nelze spojovat s pohromami, které se udály dávno před nimi (třeba Sodoma a Gomora) a ani s tím, že by jich po jejich příchodu bylo na světě více. Podle Tertuliána je patrné, že ani pohanští bohové neměli nad pohromami nějakou zvláštní moc, což je vidět například u Hanibala, kterému museli Římané zaplatit, u Pompejí a Vesuvu, nebo když Senoni zabrali kus provincie; a právě z toho můžeme poznat, že se nejedná o činy bohů, protože pohromy zasáhly chrámy i města a ovlivnily a poškodily samotné bohy.¹⁴¹

Do popředí se znovu dostává křesťanský Bůh. Tertulián přímo nemluví o tom, že by byl za všechny pohromy zodpovědný on, ačkoliv je to z jeho popsaného přesvědčení zřejmé. Píše spíše o špatných činech lidí a Boží zlobě, která na ně reaguje. Lidé by si měli uvědomit, že jen Boží zásluhou se dějí věci dobré i zlé, měli by chápat, že je více laskavý než hrozivý, a že tu bylo pouze jeho požehnání, než si lidstvo vytvořilo své bohy.¹⁴²

Za pohromy a katastrofy jsou proto vinni pohané, jelikož neuznávají opravdovou sílu a moc Boha a chovají se, jako by byl jen strůjcem všeho zlého. Lidé by si měli uvědomit, že On jedná se všemi stejně, že dobro odplácí dobrem a zlo zlem. Křesťané již pochopili a naučili se respektovat obě tyto boží součásti, milují jeho dobrotu a bojí se přísnosti. Naopak pohané tyto vlastnosti Boha neuznávají a opovrhují jimi, proto jsou všechny rány, které postihují křesťany, napomenutím, zatímco pro ostatní jsou varovným pokáráním.¹⁴³ Jde o přístup k Bohu; zatímco jedni se smířili s jeho mocí, znají zlé i dobré, ti druzí se bojí, nechápou a na základě toho nenávidí.

Dalším tématem, které se svým způsobem prolíná celým *Apologeticem* je, že

139 NOVÁK, J: "*Tertullianus - Obrana křesťanů – Apologeticum*, [cit. 6. 4.2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

140 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 183

141 *Ibid.*, s. 185

142 *Ibid.*, s. 187

143 *Ibid.*, s. 189

křesťané sami sebe chápou jako příbuzné Říma. Tertulián se brání výtkám, že život křesťanů je se zájmy říše neslučitelný. Křesťané nejsou divoši v lese, ale jsou sousedé, kteří přispívají do života společnosti a ačkoliv se to na první pohled nemusí zdát, dělají to samé, co dělají i ostatní. Neúčast na některých římských rituálech nemá dle autora žádný význam pro hodnocení, zdali jsou i křesťané lidmi, jelikož nelze posuzovat člověka jen proto, že nenosí na slavnosti a do divadel květiny, nejlépe společně s ostatními o Liberáliích (oslavy bohů) či si nekupuje věnec na hlavu.¹⁴⁴ Ty malé věci, ve kterých se obě skupiny liší, jsou oproti těm velkým, kde křesťané i Římané jednají stejně, malicherné. Navíc ti, kteří si stěžují, že křesťané nepřispívají společnosti, jsou ve skutečnosti sami nepřizpůsobiví a nepotřební, jelikož se jedná hlavně o kuplíře, pasáky, vrahy, astrology či věštky.¹⁴⁵ Jejich důvěryhodnost je v očích autora velmi malá a lidstvo by je a jejich závěry rozhodně nemělo poslouchat.

Mnohem důležitější než výtky křesťanské odlišnosti je způsob, jakým se stát ke křesťanům chová. Tertulián lituje toho, že se nikdo nezajímá o skutečnost, že ti, kteří jsou popravováni, můžou být spravedliví a že jsou souzeni jen proto, že jsou křesťané a i přesto, že s nimi nemají nic společného, jsou následně zaměňováni s vrahy, kuplíři a opravdovými zločinci.¹⁴⁶ Jinými slovy způsob, jakým se mocní chovají ke křesťanům, má jen málo společného se spravedlností. A to, že jsou považováni za stejné zločince, jako jsou vrazi a kuplíři, je smutné a špatné. Jak jsem již zmínil výše, autor připomíná, že kdyby se některý ze zločinů křesťanovi dokázal, pak se nejedná o pravého křesťana, jelikož z hlediska jejich nauky to není možné.¹⁴⁷

„Tedy jedině my jsme bez viny. Co je na tom divného, jestliže je to nutné? Opravdu, je to nutné. Bůh nás naučil poctivosti a my dobře víme, co to znamená. Co nám zjevil dokonalý Učitel, to věrně střežíme. Nelze opovrhovat tím, co stanovil soudce. Nevinu posuzujete tak, jak to lidská moc nařídila. Proto nejste schopni plně poznat a také cítit skutečnou spravedlnost. Jaká je autorita, tak člověk jedná. Jako se dá člověk snadno oklamat, tak možno i autoritou pohrdat. A proto co je víc? Říci "nezabiješ" či učit "Nehněvej se"? Co je dokonalejší? Zabránit cizoložství či také krotit žádostivost očí? Co je výchovnější? Zakazovat špatně jednat či také špatně mluvit? Co je lepší? Nedovolovat křivdu či ani nenechat místo křivdě?“¹⁴⁸

¹⁴⁴ Ibid., s. 191

¹⁴⁵ Ibid., s. 193

¹⁴⁶ Ibid., s. 195

¹⁴⁷ Ibid., s. 195

¹⁴⁸ NOVÁK, J: "Tertullianus - Obrana křesťanů – Apologeticum, [cit. 8. 4.2018] Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

Tímto příkladem je vysvětleno, jak se Tertulián staví ke křesťanské poctivosti a dobrotě a jak hodně jí věří. Podle tohoto výkladu to nemůže být jinak, jelikož křesťané jsou zajedno s Bohem, tudíž všechny špatnosti a zločiny, ze kterých jsou obviňováni, se nemůžou zakládat na pravdě.

2.5 Apologeticum kapitoly XLVI- L

V poslední části Apologetica se autor věnuje tomu, jak se křesťanství projevuje ve světě. Zatímco doposud se soustředil na vyvracení pomluv a obhajování věrouky, nyní říká, že něco takového už není potřeba. Věřící totiž, že křesťanství již obhájil a plně ukázal, na čí straně je pravda. Soustředí se proto na vyjasnění rozdílu mezi křesťanstvím a některými školami filosofie. Vymezuje se proti filosofům a pozastavuje se nad tím, že pokud jsou křesťané chápáni jako filosofové, proč jim Řím nedává stejná práva, když i filosofové slovně napadají říši, utočí proti císařům, učí o pravdě, spravedlnosti či nevině nebo otevřeně zpochybňují božstva.¹⁴⁹

Tertulián přichází s následujícími rozdíly, aby dokázal, že křesťanství není filosofií, ale že svůj původ nachází opravdu v Bohu:

- a) pravda je pro filosofy pouze cestou ke slávě, křesťané jsou k jejímu poznání poutáni;
- b) filosofové pohlíží na všechny ženy s chutí a žádostivostí, křesťané jsou vázáni jen na svou ženu a žádnou jinou;
- c) filosofie předznamenává pýchu, křesťanství skromnost;
- d) filosofové žijí pro slávu, křesťané žijí pro život samotný.¹⁵⁰

Cíl je tedy v lecčems stejný, ale cesta, jak ho dosáhnout, je odlišná. Jedněm jde o výdělek a slávu, zatímco druzí usilují o to, aby se k jistému stavu poznání a skrze to k boží milosti dostali naprosto všichni.

K porozumění, jak na pravdu nahlíží filosofové a jak křesťané, se podle Tertuliána dostaneme, když se nejprve budeme zajímat o prameny, z kterých obě školy čerpají. Pravda je velmi stará (pokud není věčná), proto lze její původ hledat v božím písmu, které vyvěrá do světa jako moudrost. Je potřeba brát v potaz i to, že filosofové i básníci mnohé převzali z Bible a v tom, co si přivlastnili, se neliší, problémem je, že písmo nepochopili, upravili si ho a svým dalším učením následně zdeformovali.¹⁵¹ Autor tímto rozvíjí svou předchozí myšlenku, že křesťanství a filosofie se derou za podobným cílem. Nyní přidává vysvětlení, že filosofie se z křesťanství vyvíjela a deformovala víru ve své učení, jež má s

149 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 199

150 *Ibid.*, s. 205

151 *Ibid.*, s. 207

Bohem pramálo společného.

„Našli Boha, to bylo vše; nemluví ale o tom, jak ho našli, ale o jeho vlastnostech, přirozenosti, příbytku. Někteří jsou si jistí, že nemá tělo, jiní že má, jak je tomu u platoniků a stoiků. Další říkají, že se skládá z atomů, jiní zase, že z čísel, jak je tomu u epikurejců a pythagorejců. Další mluví o ohni, jak tvrdil Hérakleitos. Platonici tvrdili, že se o svět stará, Epikurejci, že nikoliv, že se nestará o nic, ani o člověka. Stoici tvrdili, že existuje mimo svět, jako hrnčír, který opracovává své dílo, Platonici ho naopak vložili do světa, odkud vše řídí. Stejně tak se různí o světě, zdali byl zrozen či nikoli, zdali je věčný nebo ne, o duši, zdali je věčná a božská nebo se postupně rozpadá. Jednoduše každý, jak to poznával, vykládal podle svého.“¹⁵²

Z toho je znovu patrný rozdíl mezi křesťanstvím a filosofií, která má tendenci neustále přiřazovat Bohu vlastnosti a zasazovat jej do míst, které jsou člověku nějakým způsobem známé. Navíc již jen množství těchto názorů ukazuje jejich roztržitést a těžko mohou tvořit pravdivý celek. Dle Tertuliána si filosofové příliš nevšímají učení o spáse, která přichází skrze Ježíše Krista. Ba naopak se křesťanům kvůli tomu posmívají a sami soud zasazují do pekla a ráj na Elysejské pole, které svou podobnost nacházejí ve výše zmíněné náboženské (křesťanské) věrouce.¹⁵³

Zde se dostává ke slovu nauka o zmrtvýchvstání. Autor hned ze začátku nezastírá, že se křesťanská nauka od filosofického pojetí liší. Na rozdíl od filosofů, kteří mluví spíše o převtělování živočicha do člověka, se křesťanství zabývá otázkou duše. Pokud přijmeme představu návratu duše do těla, Tertulián tvrdí, že není důvod nevěřit, že by se duše nevrátila na stejné místo, do stejného těla.¹⁵⁴ Kdyby se člověk převtělil například do zvířete, jeho duše už by nemohla být stejná, a přestala by existovat v podobě, jakou jsme znali. Navíc je představa obnovené duše v člověku důstojnější a přístupnější pro myšlenku, že duše je obnovena z důvodu přípravy na soud, ke kterému má dojít, a tudíž se musí jednat o stejného muže, který již byl a který se nyní chystá být souzen a zároveň i proto, že souzeno bude i tělo, jež nemůže fungovat bez duše, a ta nemůže zase trpět bez tělesné schránky.¹⁵⁵

S tím je pochopitelně spojena i moc Boha. Autor dobře ví, že ne všichni jsou připraveni uvěřit, že hmota, která se rozpadla, se může znovu navrátit v celek nebo tomu, že by Bůh měl opravdu takovou moc, která by všechno mohla způsobit. Na to Tertulián odpovídá, že člověk musí vycházet z toho, že před tím, než existoval, o sobě taky nevěděl,

¹⁵² Ibid., s. 209

¹⁵³ Ibid., s. 211

¹⁵⁴ Ibid., s. 213

¹⁵⁵ Ibid., s. 215

ale přesto se nakonec stal člověkem. Proto není nemožné, aby se tento proces opakoval, zvláště když výhradně vychází z všemocné podstaty Boha, který stvořil svět z ničeho, takže by nemělo být složité uvěřit, že až nadejde konec světa, bude vzkříšeno lidstvo, které Bůh bude soudit.¹⁵⁶ K takovému závěru autor dochází na základě uvědomění si vzorce, který značí lidskou existenci. Říká, že se to takhle doopravdy musí stát, jelikož Bůh stál na začátku, takže bude stát i na konci. Část nauky o zmrtvýchvstání je uzavřena pozastavením se nad tím, že to, co říkají básníci a filosofové, je rovnou považováno za chytré a geniální, zatímco to, o čem mluví křesťané, se odmítá a ihned je zesměšňováno. Takové jednání je postaveno na předsudcích, které odsuzují to, co je ve skutečnosti užitečné, ale i když jsou považovány za hloupé a nesmyslné, přece nikomu neškodí, proto by odplata neměla probíhat ohněm a mečem, ale posměchem.¹⁵⁷

Poslední kapitola celého Apologetica je věnována křesťanskému mučednictví. Úvodem Tertulián zmiňuje, že lidé dobře nechápou spojitost mezi křesťany a utrpením. Dle pohanů totiž nedává smysl, když si stěžují na pronásledování a přitom chtějí trpět. To je ale chápáno špatně, jelikož křesťané trpí jako vojáci, tedy ne proto, že by chtěli, ale protože trpí za pravdu, jelikož utrpení a zoufalství za to, čehož existence je v sázce (a co je správné), je pro ně tím opravdovým vítězstvím.¹⁵⁸

Ostatně utrpení za něco není jen záležitostí křesťanů. Autor připomíná, že historie je plná příkladů sebeobětování, kdy se lidé něčeho vzdali, ačkoliv je do toho nikdo nenutil. Zatímco hrdinské kousky, jakých se dopustil například Empedokles (vrhl se do Etny), spoluzakladatelka Kartága (vybrala si hranici před dalším manželstvím), filosof Anaxarchus (statečně přijal smrt) a mnohé další, jsou opěvovány, rozdílným způsobem se nahlíží na podobné skutky křesťanů a zatímco ty první jsou chápány čistě jako skutky pro člověka, ty druhé jsou pro Boha a to dovoleno není.¹⁵⁹ Problém není v samotných skutečích, ale v osobě Boha, které stále nenáleží úcta, jakou si zaslouží a jež je nadále nepochopena.

Proto Tertulián říká, že je úplně jedno, pokračují-li vládcové v pronásledování a mučení a nechávají křesťany trpět, jelikož krutost je právě důkazem jejich nevin. Bůh nechává trpět, vždyť každé nepravdivé obvinění jim dodává sílu a přesvědčení, že jejich konání je dobré a obvinění, která jsou jim připsána na Zemi, jsou vzápětí odňata Bohem.¹⁶⁰ Jinými slovy jde o to, že přes všechny nespravedlnosti, kterých se na křesťanech vládcové dopouštějí, oni ve své činnosti vytrvají, protože vědí, že je to správné a že nakonec po

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 217

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 221

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 223

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 225

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 227

prožitím utrpení budou po zásluze odměněni.

2.6 Souhrn

Apologeticum přináší unikátní pohled do doby, kdy se křesťanství teprve šplhalo na pomyslný piedestal, a kdy křesťané byli často pronásledováni a perzekvováni kvůli své víře. Touto obranou Tertulián zbrojí proti nepravostem, kterých se nejen vládcové ale celá římská společnost vůči křesťanům dopouštěla. Poměrně logickým způsobem vyvrací nejrůznější mýty, které jsou s jeho vírou neprávem spjaty a které jsou do veliké míry zodpovědné za to, jakým způsobem bylo na křesťanství v jeho době nahlíženo.

Již od prvních slov textu, které věnuje vladařům Říma, je patrné, že dílo psal se záměrem, aby nevěřící pochopili, uvědomili si svůj omyl a na základě nově nabytého poznání svůj vztah ke křesťanům přehodnotili. Apologeticum má jasnou strukturu, začíná od prostých obvinění, které se nezakládají na pravdě a pokračuje až po závažné zločiny, které jsou křesťanům připisovány. Autor poukazuje na to, že mnohé zločiny jsou ve skutečnosti páčány samotnými Římany a jeho společnost s nimi nemá nic společného. Přes prvotní výtky, že se ke křesťanům ostatní nechovají spravedlivě, dochází až k odhalení nejdůležitějších nauk, které jsou často důvodem pronásledování křesťanů, a vysvětluje jejich pravou podstatu. V neposlední řadě je důležité si uvědomit, že mnozí obyvatelé tehdejší doby vnímali křesťany jako „bezpečnostní riziko“ a báli se, že zapříčiní jejich konec. Proto je z knihy patrná Tertuliánova snaha dokázat, že tomu tak vůbec není, ale že jejich víra je něčím, co naopak přes všechna pronásledování a ústrky, které musejí snášet, může celé společnosti výrazně prospět. Stačí jen věřit, přestat je přehlížet a začít se k nim chovat jako rovný k rovným.

K lepšímu porozumění textu je nutné si uvědomit, komu přesně je věnován. Již jsem napsal, že Tertulián v úvodu své práce píše, že věnuje své dílo představeným Říma. Podle toho, o čem Apologeticum pojednává ale stejně tak můžeme soudit, že je jeho dílo věnováno i křesťanům. Kitzler soudí, že věnování římským vládcům má jen formální roli, ale ve skutečnosti se snaží povzbudit křesťany, aby si nezoufali v nelehké situaci, a zároveň jim nabízí značné množství argumentů, aby svou víru mohli bránit před útočníky.¹⁶¹

Důležitým aspektem je Tertuliánův vztah k mučednictví, který je pro rané apologetiky typický. Autor je přesvědčen, že pronásledování a mučení, kterému jsou křesťané vystavováni, nemůže rozmachu víry zamezit. Jinak řečeno ti, kteří zemřeli pro

161 KITZLER, P. *Christian Atheism, Political Disloyalty and State Power in the Apologeticum: Some Aspects of Tertullian's "Political Theology"*. Vetera Christianorum. 2009. N 46. s. 249

svou náboženskou oddanost, nebo tak byli připraveni učinit, napodobovali Kristovu vášň a jejich vize mučednictví směřovaly k vytvoření křesťanské kultury organizované okolo paměti minulého utrpení.¹⁶²

Apologeticum je dobrým příkladem diskuze mezi dvěma znesvářenými stranami. I z dnešního pohledu, kdy nejen křesťanství, ale náboženství jako celek, stojí proti běžnému, vědou podpořenému vnímání světa, je potřeba si uvědomit, že aby mohlo dojít ke konsenzu, jsou zapotřebí věcné argumenty a vůbec nenásilná forma diskuze. O to se Tertulián ve svém díle neustále snaží. Je nucen se bránit mnohým výčtkám a nesmyslným útokům a občas odpovídá stejně. Důležité je, aby k takovým diskuzím vůbec docházelo, protože ony jsou tím hlavním motorem, který vede k vzájemné toleranci a lepšímu pochopení. Zdá se mi, že věcná diskuze v naší uspěchané době často chybí a dle mého soudu je Apologeticum nejen svým obsahem nadále aktuální.

V této části jsem se věnoval obsahu Tertuliánovo díla. Na následujících stránkách se zaměřím na možné chápání některých autorových výroků a na to, co pro dnešní dobu znamenají. Apologeticum hrálo dle mého názoru ve formování křesťanství zásadní roli a bylo přelomovým dílem, které si zaslouží hlubší bádání. Mnozí autoři jako například Wright si uvědomují unikátnost díla a upozorňují na překvapivé souvislosti, které Tertulián odkrývá a jakým způsobem ospravedlňuje křesťanskou víru. Obzvláště jeho teze, že obrazy pohanských božstev jsou pouze lidskými artefakty, nebo že císař je více křesťanským než římským, jelikož ho ustanovil Bůh, jsou přelomové a z hlediska doby nesmírně odvážné.¹⁶³ Nyní se hlouběji soustředím na chápání vztahu mezi pohany a křesťany z pohledu dnešní společnosti. Aby byla moje práce o Tertuliánově díle kompletní, zaměřím se nejen na význam díla, ale i celé apologetiky pro dnešní názorově velmi roztříštěnou dobu.

162 DANIEL-HUGHES, C. *Producing and Contesting Martyrdom in Pre-Decian Roman North Africa*. Seminar Papers. Santa Rosa, CA: Westar Institute 2015. s. 8

163 WRIGHT, David, *Tertullian*, s. 1038

3. Rozbor Apologetica

Zatímco v předchozí části práce jsem se věnoval interpretaci díla, nyní se zaměřím na prvky, díky kterým můžeme Apologeticu lépe porozumět. Zpravidla se jedná o důležité znaky víry, jak je zmiňoval a vykládal Tertulián, a které si k hlubšímu rozboru jeho díla vybrali moderní badatelé a teologové. Důležitou roli v mé práci má především autorův vztah k pohanům a tehdejším vládcům římské říše, jelikož právě oni jsou adresátem jeho díla. Je třeba si uvědomit, že vztah křesťanů s pohany je velmi komplikovaný a můžeme na něj nahlížet z několika úhlů. Především je naznačena křesťanská jedinečnost a odlišnost od všech ostatních kulturních skupin starého světa. Zároveň Tertulián mluví o zbytečném a nebezpečném nepřátelství, které vychází z pohanské ignorace a jež má hlavní podíl na tom, že obě skupiny žijí ve vzájemné nevraživosti. Aby dokázal, že se pohané ve své nenávisti mýlí, používá množství termínů a důkazů, které mají jednoznačně ukázat křesťanskou nevinu.

V této kapitole pojednávám o tématech, která jsou v současnosti v souvislosti s Tertuliánem a Apologeticem probírána. Jedná se o část, kde vycházím z jednotlivých odborných studií a monografií, jejichž autoři si dali za cíl ozřejmit a aktualizovat poznání, se kterým autor ve svém díle pracuje.

3.1 Tertulián a pohané

Tertulián psal své dílo ve 2. století našeho letopočtu a kromě křesťanství, které se teprve rozvíjelo, hrálo významnou roli v náboženských tradicích tehdejších obyvatel především pohanství. Autor se jako křesťan ve svých dílech s myšlenkami typickými pro pohanství často střetává a vyvrací názory, které považuje za mylné. Jinak tomu není ani v Apologeticu. Již podle toho, že svůj text věnuje římským vládcům, je patrné, že jeho cílem bylo přesvědčit vládnoucí vrstvu a skrze ni i další obyvatele, že křesťanství není nepřátelským myšlením, ale že naopak v sobě skýtá moc, jak učinit život jednotlivce lepším a pravdivějším. Název jeho spisu naznačuje, že se bude vůči něčemu bránit a vzhledem k tomu, že v prvních stoletích našeho letopočtu bylo největším „rivalem“ křesťanství již zmíněné pohanství, je patrné, jakým směrem se v Apologeticu autor ubírá.

S pohany se Tertulián nestřetává jen zde, ale věnuje se jim i v dalších svých dílech, jako například v *Ad Nationes*. Jak jsem zmínil v první části své práce, v této knize, která Apologeticu předchází, nalezneme základy pro autorovu představu o pohanech. Je určena pohanské společnosti jako celku a reaguje na jejich kritiku týkající se stále většího počtu

křesťanů a jejich praxe brát křesťany k soudu, aniž by o křesťanství něco věděli.¹⁶⁴

3.1.1 Vztah pohanství a křesťanství v Tertuliánově době

Dříve, než se dostaneme k samotnému textu, nastiňme nejprve, jakým způsobem se pohanství za autorovy doby projevovalo a jaký vřhlas mělo. V první kapitole jsem zmínil, že Tertulián byl s touto kulturou dobře obeznámen, jelikož sám pocházel z pohanské rodiny. Kartágo, město, ve kterém se narodil, hrálo významnou roli v pohanské kultuře především díky stoupajícímu vlivu Říma. V Tertuliánově dětství bylo bohatství města veliké, školy byly známé po celé říši a obchod byl snad ještě úspěšnější než za Féniciánů, což znamenalo, že pro vzdělání, obchod a rozvoj celkově se jedná o jednu z nejvhodnějších dob starověku.¹⁶⁵ To se ale neplatilo pro křesťany, kteří byli v této době pronásledováni. Jejich společenství se kulturní rozmach, který země zažívala, v mnohých souvislostech vůbec netýkal. S touto situací se Tertulián již od dětství střetával a poté, co se rozhodl přijmout křesťanství, se najednou objevil na druhé straně barikády.

Bray mluví o tom, že za Tertuliánovy doby existovaly dva hlavní druhy křesťanského pronásledování: „*První a více okázalé bylo fyzické pronásledování, jehož nebezpečí spočívalo hlavně v silném formujícím vlivu myslí mladé církve. Druhé a jemnější bylo intelektuální výzvou pohanské filozofie a náboženství, které ve druhém století hrozily překonat vznikající teologie křesťanů.*“¹⁶⁶ Křesťané tedy čelili jak útokům státní moci a fyzickému pronásledování, tak se museli potýkat i s filozofy a kritikou jejich způsobu života. Právě s mocí představovanou císaři a učením, jež je poskytované filozofy, Tertulián v Apologeticu polemizuje. Nejprve se soustředí na panovníky, jejich uctívání a vyzývání k pronásledování křesťanů. Potom se brání proti filozofům, kteří zpochybňují jednotlivé prvky křesťanské nauky. Tertuliánův souboj s pohany se odehrává ve dvou rovinách: v otázkách správnosti pronásledování a v otázkách právoplatnosti víry.

August Franzen rozlišuje pronásledování křesťanů na základě několika období v souvislosti s tím, jak se křesťanství v římské říši postupně usazovalo. V rozmezí let 100 - 250, do kterých svým životem zapadal i Tertulián, mělo křesťanství přiznaný zvláštní náboženský status. Do jisté míry se tedy již uznávalo, zároveň jej stát stále pronásledoval jako náboženství, které je nepřátelské k státu i lidem.¹⁶⁷ Tento dvojí vztah římské moci vůči křesťanům je hojně kritizován Tertuliánem, který na základě toho, že křesťané již mají uznaný status, ale nadále jsou pronásledováni, poukazuje na zmatečnost římské moci.

164 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s. 27

165 BRAY, Gerald. L., *Holiness and the Will of God. Perspectives on the Theology of Tertullian*, s. 33

166 *Ibid.*, s. 41

167 FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. Praha: Zvon, 1992. s. 48

Toto je například doloženo i u císaře Septima Severa, který křesťany ze začátku trpěl, ale později započal nové zuřivé pronásledování křesťanů, obzvláště když v Africe, Egyptě nebo Orientu trestal přijetí křesťanství okamžitou smrtí.¹⁶⁸

Jakou roli tedy mají pohané v Apologeticu? Na jedné straně jsou sice vykresleni jako nepřátelé, ale to jen kvůli tomu, že se sami rozhodli vůči křesťanům aplikovat formy nepřátelství. Jinak je autorovým zájmem společné porozumění, tedy aby pohané pochopili omyly svého chování a přestali křesťany vehementně a nesmyslně pronásledovat.

3.1.2 Apologeticum a pohané

Tertuliánova obrana křesťanů podle Sidera nese i odvolání se k pohanům. Děje se tak zejména skrze uznávání společných předpokladů, výkladu křesťanské doktríny, ospravedlnění křesťanského způsobu života a možného konce světa, což vede k varování pohanů, aby přijímali kladně křesťanské výpovědi.¹⁶⁹ Záměrem Apologetica je především smíření se s pohany. Snaží se ukázat, že odmítaná cesta je ve skutečnosti správná a pokud se jí pohané přestanou protivit, může vést k zlepšení jejich života. Tertuliánovo dílo působí jako obrana křesťanství, ve kterém rozhání pochyby, jež obyvatelé proti křesťanům můžou mít a zároveň vykresluje cestu křesťana jako nejlepší možnou, přičemž se snaží nevěřící přesvědčit, že pokud se k nim připojí, jejich život bude mnohem lepší.

Konflikt mezi pohany a křesťany se podle Dunna v Apologeticu odehrává v následujících otázkách: dokázání křesťanské nevinu, obrana proti nesmyslným obviněním, otázka panovníka jako boha, rozdílné představy o náboženství a křesťanská víra celkově.¹⁷⁰

První naznačení Tertuliánova přístupu k pohanům nalezneme již v úvodu. Svoji práci věnoval římským guvernérům a nejen tvrdil, že křesťané byli nevinní, ale také prohlásil, že existují procedurální anomálie, které činí procesy proti nim neplatné.¹⁷¹ Hned od začátku své konfrontace s pohany poukazuje na nevinu křesťanů a špatnost procesů, jimž musí čelit, i po právní stránce. V Apologeticu 1-3 si zahrává s myšlenkou, že pokud pohané odsuzují křesťany z neznalosti jejich víry, je to znamení, že věděli, že to, co dělají, je nespravedlivé, jelikož by pouhá obvinění nebyla schopná obstát při soudu.¹⁷² Je tedy pravděpodobné, že pohanství bylo motivováno hlavně touhou ničit a v tom případě nehrálo roli, co přesně je pravou podstatou křesťanů.

168 FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*, s. 49

169 TERTULLIAN a Robert D. SIDER. *Christian and Pagan in the Roman Empire: the witness of Tertullian*. Washington, D. C.: Catholic University of America Press, c2001. Fathers of the church, v. 2. s. 7

170 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s 28

171 *Ibid.*, s. 27

172 *Ibid.*, s. 27

Důležité je zmínit, že autor umně pracoval s tvrzením, že ti, kteří se křesťanství minimálně věnovali, mu sami nakonec propadli. To znamená, že jejich víra musí být dobrá, protože křesťané hrdě vyznávali svou příslušnost, nečinili žádné výmluvy a dokonce byli za své přesvědčení připraveni i trpět.¹⁷³ Tertulián vyzdvihoval ctnosti křesťanů, poukazoval na to, že dodržují své slovo, stojí si za ním a není pravděpodobné, že by se vzápětí rozhodli jinak. V tom tkví rozdíl mezi nimi a pohany, o kterých se něco podobného říct nedá. Toto tvrzení lze uvést v souvislosti s *Apologeticem* 2.4, kde se zmiňuje, že zločinci jsou odhodláni své provinění vehementně zapírat, a právě tak je poznáván jejich zločin.¹⁷⁴ Křesťané svou víru, jež je považována za zločin, hrdě hlásají, zatímco zločinci své prohřešky úpěnlivě popírají. Jak se již zmiňuji jinde, Tertulián hned na začátku vytváří jasnou hranici mezi křesťany a pohany. Provinění, ze kterých jsou křesťané obviňováni, se můžou dopustit i pohané.

Hlavním problémem je, že zatímco křesťanům, ačkoliv se v rámci vyšetřovaného zločinu prohlásí za nevinné, není uvěřeno a případ se dále neprošetřuje, ostatní jsou třeba i vinni vraždou, svatokrádeží a podobně a u nich se okolnosti zločinu dále prošetřují.¹⁷⁵ Pohané mají možnost se hájit, naopak křesťanům je toto odepřeno. Tertulián se od začátku proti této skutečnosti vymezuje. Nezdá se totiž, že by byl přístup, s jakým se obě skupiny setkávají, spravedlivý a rovnocenný. Z pohledu doby, kdy jsou u moci pohané, se nejedná o nic překvapivého (něco podobného nalézáme v každé době, kdy ti, kteří jsou u moci, omezují ty druhé z obavy, aby nebyli nahrazeni). Na druhou stranu se nemůžeme divit, že Tertulián jakožto křesťan, není se stávající situací spokojen a vystupuje proti ní. Obzvláště když vychází z přesvědčení, že v právu jsou křesťané a pohané v čele s Římem jim křivdí.

Zatímco ostatní byli nuceni se k vině přiznat, křesťané byli naopak nuceni své vyznání odvolávat, jiní byli vyslýcháni, když popřeli obvinění, zatímco křesťané byli ihned propuštěni, když se zřekli své víry.¹⁷⁶ Znovu se jedná o dvojí metr, je poukazováno na to, že pohané i křesťané jsou vystavováni odlišným zákonům a že zatímco jedni jsou mučeni, když nic nepřiznají, druhí se naopak k dosažení svobody dostanou na základě svého přiznání a zřeknutí se své víry. To podle Dunna vypovídá o různých stupních odhodlání a vytrvalosti vůči vlastnímu přesvědčení a víře tváří v tvář pronásledování.¹⁷⁷ Ze způsobu líčení své komunity Tertulián (viz 2. kapitola) již víme, že křesťané jsou ochotní

¹⁷³ *Ibid.*, s. 27

¹⁷⁴ TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 9

¹⁷⁵ DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s. 27

¹⁷⁶ *Ibid.*, s. 28

¹⁷⁷ *Ibid.*, s. 28

podstoupit pro svou víru mnohé a to na základě přesvědčení, že ve svém konání mají pravdu a pokud vydrží, budou na konci odměněni.

Dalším tématem, které Dunn uvádí v souvislosti s pohany, je obvinění křesťanů z vraždy, kanibalismu a incestu, které se nachází v Apologeticu 7-9. V těchto kapitolách autor vychází jednoduše z přesvědčení, že křesťané byli nevinní, a naopak často byli zrazeni úřadům a jejich shromáždění se stávala terčem čistek.¹⁷⁸ Z toho je zřejmé, že za agresory považuje Tertulián v konfliktu pohané versus křesťané hlavně pohany. Jeho úkolem v textu je vystupovat na obranu křesťanství a ne útočit na druhé, tak jak je to činěno vůči nim. To je ostatně patrné ze způsobu, jakým autor s textem pracuje, kdy na obvinění reaguje důkazy a teprve potom se zabývá tím, kdo by ve skutečnosti mohl být viníkem daného zločinu. Musíme si uvědomit, že křesťané byli často obviňováni pouze na základě nějaké pomluvy či zvěsti. Tato skutečnost ale obvinění nedělala o nic méně závažná. Livermore poukazuje na to, že jejich množství rostlo ze strachu a nenávisti vůči neznámému a ačkoliv zcela jistě nemůžeme určit, kolik lidí považovalo tyto zvěsti za pravdivé, důkazy naznačují, že do konce 3. století jich byl veliký počet.¹⁷⁹ V této situaci obhájci křesťanství dělali všechno možné, aby se jim takové pomluvy podařilo vyvrátit. Záležel na tom způsob, jakým se toto nové náboženství bude vyvíjet. Důležitější ale ještě bylo, že pokud pohané řešili konflikty s křesťany takovýmto způsobem, byla zásadně ohrožena svoboda a život pronásledovaného jedince.

Se všemi činy, ze kterých jsou křesťané viněni, je to ve skutečnosti podle Tertuliána velmi prosté: v otázkách vraždy, kanibalismu a dalších jsou nevinní. Poukazuje totiž na to, že soudce ve skutečnosti nemůže nechat předvést ani jednu osobu, která by se činu, jehož se obviněný křesťan měl dopustit, ve skutečnosti zúčastnila, poukazuje i na to, že takové činy by byly neslučitelné s křesťanskou vírou.¹⁸⁰ Konflikty mezi pohany a křesťany tkví v tom, že křesťané jsou pronásledováni, aniž by byla obvinění vůči nim řádně prošetřena. Tato nespravedlnost neumožňuje ostatním, aby přestali křesťany pronásledovat a aby měli vůbec možnost pochopit, v čem jejich víra doopravdy spočívá.

Kromě toho, že zmiňuje, že z vraždy dětí či incestu jsou často vinni pohané (naráží tak na praktiky obětování bohům Saturnovi a Jupiterovi), brání čest křesťanství za pomoci Bible a disciplíny církve (například její sexuální etiky), která z těchto textů vychází.¹⁸¹

178 *Ibid.*, s. 28

179 LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, The Asbury Theological Journal: Vol. 56: No. 1, 2001 s. 62

180 LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 62

181 *Ibid.*, s. 71

Nabízí se tedy konstatování, že neznalost křesťanského jednání je daná tím, že pohané neznají písmo, ze kterého věřící při cestě životem vycházejí. Tudíž nemohou legitimně hodnotit činy křesťanů, protože k tomu jim chybí zásadní informace a neuvědomují si, co přesně pro křesťany dodržování písma znamená.

Důležitou roli v konfliktu mezi pohany a křesťany mají obvinění z ateismu, svatokrádeže a velezrady. Toto téma je pro Tertuliána obzvláště důležité, jelikož na něm vyvrací předsudky, že křesťané a jejich konání je výhradně zaměřeno proti Římu. Zajímavé je, že Tertulián připouští obvinění, ale k jejich vyvrácení používá rétorické argumenty, jež vysvětlují pohnutky křesťanů, které k tolik kritizovaným činům mohli mít.¹⁸² Tedy vše, z čeho jsou křesťané obviňováni, má nějaký důvod, který autor následně zmíní a rozebere. Nezapírá, že mohli učinit něco, co se v Římě nepovoluje, zároveň ale poukazuje na to, že v křesťanském myšlení se k danému problému přistupuje jinak. Navíc k tomu dodává, že nedává smysl, aby takové jednání pohané zakazovali. To se týká zejména otázky náboženství.

Křesťané neuctívali pohanské bohy, jelikož nikdy neexistovali, nelze mluvit ani o vlastizradě, protože křesťané se modlí za bezpečí těch, kteří stojí v čele země a kteří bojují ve válkách.¹⁸³ Protistátní činnosti, ze kterých jsou viněni, tedy ve skutečnosti neexistují. V očích křesťanů totiž jejich bohové jednoduše nejsou a proto z neúcty k nim ani nemohou být pronásledováni. Pohané se na uctívání bohů dívají samozřejmě rozdílně. Měli za to, že prosperita římského císařství, která byla rozšiřována do celého známého světa, byla výsledkem oddanosti bohům, jejich neuctívání se pochopitelně považovalo za zradu, jež může vést až k zániku celé říše.¹⁸⁴ Kritika, že křesťané provádějí protistátní činnost, není oprávněná, jelikož říše a její blahobyť je nejen v zájmu Římanů, ale i křesťanů. Pokud jsou křesťané obviňováni, že jejich zájmem je narušení stability říše a zavedení nového řádu, chyba není na jejich straně, ale na straně pohanů, kteří tím, že je obviňují z něčeho, co ve skutečnosti nedělají, jen přispívají k dalšímu zvětšování konfliktu.

Jak zmiňuji v kapitole, jež se zabývá kritikou císařského kultu, jedním z hlavních rozkolů mezi pohany a křesťany je též otázka uctívání panovníka. Dunn upozorňuje, že v Tertuliánových očích je to Bůh, kdo ustanovil panovníka, tudíž křesťané nemohou zahrnovat císaře prázdnými lichotkami a projevovanými ctnostmi, jak to dělají mnozí pohané, což později vede až k tomu, že jsou křesťané ve svém vztahu k císařství často

182 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s. 28

183 *Ibid.*, s. 28

184 TERTULLIAN a Robert D. SIDER. *Christian and Pagan in the Roman Empire: the witness of Tertullian*, s. 2

označování jako asociální či dokonce zmatení.¹⁸⁵ Pohané na křesťany nahlíželi jako na ty, s nimiž není možné žít v rámci jedné říše. Způsob, jakým se Tertulián takovému nařčení brání, má znovu poukazovat na fakt, že křesťané a pohané nejsou nepřátelé. Věrní křesťané se jednoduše nemohli přizpůsobit tomu, co Řím požadoval, aby se účastnili občanských náboženských ceremonií a nabízeli nejvyšší oddanost císaři, aniž by popřeli víru, a proto byli podle římského práva křesťané vinni.¹⁸⁶ Možná se svým konáním sice protivili proti římským zákonům, ale zároveň zůstávali věrní svému Bohu, což je z pohledu křesťanů tím, o co se celou dobu snaží. To je základem jejich víry, od které jednoduše nemohou ustoupit.

Sider uvádí, že neochota se zúčastnit těchto setkání, byla chápána obdobným způsobem jako neuctívání pohanských bohů. V tomto případě bylo křesťanské odmítání považováno za podezřelý čin, jehož smyslem mohlo být podkopávání stability římského státu či minimálně neochota stát se legitimním obyvatelem císařství.¹⁸⁷ Způsob, jakým obě strany chápou své konání, se velmi liší. Tertulián se snaží vykreslovat křesťany jako sousedy, kteří jsou ochotni zapojit se do běžného života římské říše. Snaží se ve svých čtenářích vzbudit dojem, že se nejedná o nějakou separatistickou sektu a to i přesto, že se straní římského náboženského života a nepropadají každodenním radovánkám.¹⁸⁸

Vztah, který křesťané k pohanům a jejich zákonům mají, není čistě negativní a Tertulián se i přes kritiku toho, že se „jeho“ lidé neúčastní římského normálního života, brání. Patrné je to například z Apologetica 32, respektive 42, ve kterých poukazuje na to, že křesťané se za panovníka vroucně modlí, že slouží v jeho armádě, čímž nejen ukazuje na to, že je na křesťany spolehnutí, ale zároveň tím, že při těchto výrocích používá množné jméno, dává najevo, že mluví za všechny křesťany.¹⁸⁹

Jak jsem zmínil, nejde o to pálit mosty mezi pohanstvím a křesťanstvím. Jde o vzájemné porozumění. Tertulián si dobře uvědomoval, že pokud chce vládce a panovníky, jimž je dílo alespoň formálně určeno, přesvědčit, že křesťanství je vhodné i pro ně, musel nastolit správnou taktiku. Ta v tomto případě stojí na tom, že i přes jisté odlišnosti jsou křesťané lidé, kteří chtějí mír, blahobyt a lásku, což má znamenat, že ve skutečnosti není žádný důvod, proč by se lidé měli křesťanů, jejich víry a Boha obávat.

185 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s. 28

186 LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 62

187 TERTULLIAN a Robert D. SIDER. *Christian and Pagan in the Roman Empire: the witness of Tertullian*, s. 2

188 DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*, s. 28

189 EVANS, R. F. *On the Problem of Church and Empire in Tertullian Apologeticum*. in: *Studia Patristica* Vol. XIV. Oxford. 1976. s. 25

3.1.3 Tertuliánova diskuze s pohany na základě autority Bible

Doposud jsem se soustředil na Tertuliánův přístup ke vztahu křesťanů a pohanů a nyní na ně nahlédnu skrze Bibli. Písmo, ke kterému se v Apologeticu autor několikrát obrací, vždy mělo pro křesťany stěžejní roli. V podání Tertuliána křesťané považují písmo za svoji nejvyšší autoritu. Jejich víra má svůj základ v písmu, které je pro ně odrazem Božím, jediným zdrojem pravdivých informací, jež předčí vše, z čeho vznikala římsko-řecká kultura.

Podíváme-li se na činy křesťanů, za které jsou kritizováni, z hlediska práva, můžeme si uvědomit rozpor, který existuje v obvinění z vlastizrady a porušování svátosti. „*Pokud tedy bylo Tertuliánovým cílem tvrdit, že křesťané nejsou vinni z trestných činů, a přesto uznat, že ve věcech zrady a svátosti systematicky porušovali římské právo, jediným řešením bylo dokázat, že tyto zákony byly chybné. Nějakým způsobem měl dokázat, že tyto zákony, ať už psané nebo tak, jak jsou běžně chápány, jsou špatné zákony.*“¹⁹⁰

Ve 4. kapitole Apologetica Tertulián mluví o tom, že ne všechny zákony, kterými se nyní společnost řídí, jsou nutně správné, vždyť byly vytvořeny lidmi, což znamená, že ustanovení nemohou být neomylná a mnohá z nich se dají zlepšit a zreformovat.¹⁹¹ Znovu se vracíme k základnímu rozdělení Bůh - člověk, které je pro vyřešení otázky viny a nevinu zásadně důležité. Livermore zmiňuje, že přírodní právo stojí nad tím civilním. Říká, že občanské zákony, které zakazují dobro definované přírodním zákonem, nemají legitimní sílu; přirozené zákony proti zlu, i když postrádají statutární podpory, jsou stále závazné, což jinak řečeno znamená, že občanské zákony nejsou nic víc než jen pouhá nařízení lidských bytostí a přesně tak k nim musíme přistupovat.¹⁹² Tertulián činí tedy rozdíl mezi zákony, které přicházejí přímo od Boha a nemohou být špatné a občanskými zákony, které vytvořil člověk, a kde tudíž může být chyba. Odvolává se na zákony od Boha a ukazuje, kde křesťané stojí, a proč je pro ně kritika a zákony, které porušují bezvýznamné. Jde o to, že zákony, které byly vytvořeny člověkem, nejsou nutně spravedlivé, to může zajistit jen jedno kritérium a to spravedlnost zákona jako takového.¹⁹³

Věnujme se nyní 17. a 18. kapitole Apologetica, ve kterých se podle Livermora ukazuje, jaké mají lidé obecné povědomí o Bohu. Tím se znovu nepřímou vyjadřuje k pohanům, když dokazuje, že Bůh doopravdy je a křesťanské myšlenky nejsou cizí pravdě.

190 LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 63

191 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 25

192 LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 66

193 *Ibid.*, s. 66

To činí na základě autority Bible.¹⁹⁴ V 17. kapitole Tertulián mluví o nepoznatelnosti Boha, ale přesto víme, že existuje. Ačkoliv je neviditelný, nepoznatelný, přece jen ho můžeme postihnout milostí, a právě jeho moc, která je nezměrná a nekonečná, ho činí lidem známým i neznámým, a proto je proviněním neochota poznat toho, kterého nemohou poznat.¹⁹⁵ I zde je patrná narážka na Bibli. Livermore poukazuje na podobnost 17. kapitoly s Listy Římanům 1:18 a Skutky 17:24, kde jsou myšlenky o materiálním svědectví Boha nahrazeny svědectvím skrze duši, přes kterou jedinou se můžeme dostat k pravdě o existenci Boha.¹⁹⁶ Tertulián si cení svědectví duše, ukazuje i způsob, jakým lze Boha dosáhnout. Člověk nemusí být ničím zvláštní, aby se dostal k Bohu, jediné co ve skutečnosti stačí, je uvěřit a podle toho se také chovat.

V 18. kapitole je přítomnost písma ještě jasnější. Tertulián se věnuje popisu Boha, který vše zformoval, vytvořil a dal světu řád. Jeho uctívání netkví v tom, že by to tak bylo odjakživa, ale člověk se postupem času mění tím, jak se čím dál více blíží k pravdě.¹⁹⁷ Jde tedy o to, že křesťanská cesta je z pohledu autora otevřená pro všechny a nezáleží na tom, jak se který jedinec narodil, podstatnější je, jakým způsobem svůj život žije. To je důležitým aspektem Apologetica, který je ve vztahu pohané - křesťané neustále zmiňován. Livermore si z 18. kapitoly bere především fakt, že znalosti, které jsou dané prostřednictvím zjevení, jsou nadřazené tomu, co je určeno jakoukoliv jinou formou a ozvěny Bible jsou četné, stejně jako tlumené ozvěny víry.¹⁹⁸ Nejdůležitější je tedy pro křesťanské obrození osobní zážitek, na jehož základě se člověk křesťanem (skrze uvěření) doopravdy stane.

Právě v těchto kapitolách můžeme podle Livermora nejlépe poznat autoritu Bible, na jejímž příkladě křesťanskou pravdu Tertulián staví. Děje se tak ve třech stupních:

- 1) pozoruhodný překlad hebrejského textu do řečtiny (18. kapitola);
- 2) stáří hebrejského písma, které předchází znalostem pocházejícím z Řecka, Egypta a dalších starých civilizací (19. kapitola);
- 3) naplnění Božích prorocství z písma (20. kapitola).¹⁹⁹

Tímto způsobem se snaží přesvědčit pohany o tom, že znalosti, které vycházejí z Boha (jeho písma), jimž jsou křesťané věrní, mají mnohem větší váhu než ty, kterým se

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 67

¹⁹⁵ TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 87

¹⁹⁶ LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 67

¹⁹⁷ TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 91

¹⁹⁸ LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 69

¹⁹⁹ *Ibid.*, s. 69

oddávají pohané. Autorita Bible je pro Tertuliána nezpochybnitelná a skutečnost, že je mnohem starší než ostatní tradice, je stejně jako naplnění prorockých zvěstí ukazatelem pravdivosti písma. Dle Livermora staví Tertulián argumentaci na něčem, co je známé i ostatním národům. I ony mají své písemnosti odkazující se na historii a při formování svého života jim dávají patřičnou váhu. Tento přístup Tertulián dále rozvíjí ve 21. kapitole, kde srovnává učení o Kristu s tématy, jež jsou obsaženy v pohanských myšlenkách.²⁰⁰

Mluví o Bohu (Ježíši) jako o Synu člověka, jeho podstatě, o tom že reprezentuje slovo, rozum a moc a poukazuje na to, že v pohanské filosofii je možné dojít k podobnému zjištění skrze pojem Logos, jež svým způsobem představuje to samé.²⁰¹ „*Tertulián odvážně porovnává křesťanské a pohanské myšlenky. Pohanské myšlenky, jak naznačuje, lze čerpat ze dvou druhů zdrojů, mýtů a filozofie. Oba mají odlišnou hodnotu. Ačkoli mýty mohou připomínat křesťanské učení v tom, že se oba týkají božského syna, liší se v jeho narození, jež je něčím naprosto odlišným od toho, co jejich hříšné příběhy hlásají. Někteří filosofové se ale na druhé straně více blíží ke křesťanskému učení, protože hovoří o Stvořiteli jako o Božím Slovu, Odůvodnění a Síle. Tertulián jen stěží naznačuje, že filosofové kteří takto mluvili, měli jasnou představu o pravdě, ale věří, že se té pravdě blížili, a to je daleko od případu jakým způsobem pracovali s mýty.*“²⁰²

Způsob Tertuliánovy komunikace s křesťany není postaven na otevřeném nepřátelství, ale spíše na poskytnutí dobře míněné rady. Podle něho směr, který si při svém bádání po boží podstatě vybrali filosofové, není úplně špatný, ale je neúplný. V úplnosti jim zabraňuje to, že neberou v potaz boží písmo, které vystupuje z autorova pohledu jako nejvyšší autorita toho, že se křesťanství ubírá správným směrem, a že je jako náboženství legitimní.

Další argument o pravosti křesťanství můžeme nalézt v 31. kapitole Apologetica, kde jak Livermore zmiňuje, lze nalézt dva jediné jasné odkazy na Bibli.²⁰³ Jedná se o Evangelium podle Matouše 5.44²⁰⁴ a Druhý list Timoteovi 2:21.²⁰⁵ V této kapitole Tertulián mluví o tom, že křesťané nestojí proti panovníkovi, že si nepřejí jeho zkázu, ale právě naopak se za něj modlí a přejí si, aby se mu nestalo nic zlého. Jejich jednání je

200 *Ibid.*, s. 68

201 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 107

202 LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 69

203 *Ibid.*, s. 69

204 Já však pravím: Milujte své nepřátele a modlete se za ty, kdo vás pronásledují.

205 Kdo se od těch falešných nauk očistí, bude nástroje vznešeným, posvěceným, užitečným pro hospodáře, připraveným ke každému dobrému dílu.

podepřeno Biblií, ve které se nacházejí jasné pokyny, jakým způsobem by se křesťané měli chovat k vládcům a panovníkům.²⁰⁶

Proto žádná kritika a pomluva, která hlásá, že křesťanům jde o přesný opak, nemůže být pravdivá. Písmo jednoduše vysvětluje křesťanské chování a podle *Apologetica* křesťané jednají tak, jak jim písmo přikáže.²⁰⁷ Můžeme tedy vyvodit, že pohané by neměli žádné starosti ohledně křesťanského chování, pokud by pořádně četli Bibli. Bylo by jim jasné, že činy, z nichž křesťany obviňují, ve skutečnosti nemohli spáchat. V této části používá Tertulián Bibli jako důkaz křesťanské nevinoty, ale můžeme to chápat i jako radu pohanům, jak ke křesťanům přistupovat. Nejde totiž o to přesvědčit čtenáře, že s ním musí souhlasit, ale spíše aby si uvědomili, jak vážně se křesťané staví k tomu, co je v Bibli napsáno, jelikož ta je pro ně tím správným životním ukazatelem.²⁰⁸

Další příklad, jak Bible dle Tertuliána utváří křesťanský život, nalezneme v 39. kapitole, jež se příliš neliší od té předchozí. Ve zkratce zde nalezneme zmínku o tom, jakým způsobem autor křesťanskou společnost definuje a jak popisuje její uctívání Boha. Znovu je zde zmínka o modlitbách za panovníky, za blahobyt celého světa, ale hlavně důležitosti svátého písma, z kterého v tíživých situacích čerpají, a do kterého vkládají při svém rozhodování veškerou víru.²⁰⁹ I touto kapitolou Tertulián ukazuje formování křesťanského života písmem. Snaží se, aby si jeho čtenáři uvědomili, že Bible v křesťanském rozhodování hraje zcela zásadní roli. Livermore to nazývá Tertuliánovým popisem toho, jak Bible určuje chování a víru křesťanského člověka.²¹⁰ Pohané nemohou porozumět vystupování křesťanů na veřejnosti, pokud nepochopí důležitost Bible v jejich životě.

Na základě výše zmíněných způsobů argumentace můžeme určit, že Tertulián hledá rozkrývání pravdy v písmu. Podle Livermorea v rámci *Apologetica* sleduje techniky římské právní debaty. Ta závisí na principech přirozeného práva a jeho důsledcích, obecném odhalení, přičemž aplikuje principy různými způsoby, aby ukázal, jak potvrzují křesťanské myšlení.²¹¹ Jinak řečeno, jeho argumentace v *Apologeticu* je postavená na přesvědčení, že přirozené právo, které vychází z Boha, je nadřazené tomu, čemu věří Římané. Věřící, že písmo svaté přirozené právo naplňuje a ukazuje, proč je římské právo špatné.

206 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 155

207 LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 70

208 *Ibid.*, s. 70

209 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 175

210 LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, s. 70

211 *Ibid.*, s. 72

To, k čemu na základě prostudování konfliktu pohané - křesťané v Apologeticu Livermore došel, shrnuje dvěma následujícími body:

- 1) to, co pohanský svět nabízí, je ve skutečnosti jen ohromný zmatek se střípky pravdy, které jsou vzhledem k velikým chybám sotva pochopitelné. Tertulián neuplatňuje přirozený zákon, aby ho pohané následovali, ale aby si uvědomili, jak se jeho lepší myšlenky paralelně protínají s tematikou v křesťanském učení;
- 2) písmo na druhé straně nabízí přímou cestu, ukazuje křesťanskou víru a život, přičemž nikde není řečeno, že křesťané o Bohu vše vědí, nebo že jednají vždy správně. Písmo se probouzí uvnitř výše zmíněných střípků pravd a odráží přirozený rozum a zákon. Dává jasnou instrukci o pravdě.²¹²

Podle Livermorea se Tertulián nesnaží pasovat do role soudce tvrzením, že křesťanství je nejlepší a že má vždy pravdu. Snaží se ale poukázat na chyby, jichž se pohané dopouštějí, a o kterých je přesvědčen, že by se s jejich znalostí písma minimalizovaly. Ukazuje, že lepší myšlenky se vykytují jak u pohanů, tak u křesťanů, což je něco, od čeho se dá odrazit k lepší spolupráci a vzájemnému pochopení. Nejenže je shrnut zmatek, kterým pohanství podle Tertuliána značně trpělo, ale jsou i nastíněny všechny výhody, které se v křesťanském myšlení a víře nabízejí.

„Použitím helenistických kategorií a helénistických pojmů, jako je spravedlnost, zrada a svrchovanost, Tertulián znovu definoval, co by tyto pojmy měly znamenat, spojením s křesťanskými hodnotami. Nehádal se, že národ může přežít bez spravedlnosti, pouze věřil, že nejlepší obraz spravedlnosti poskytuje evangelium. Netvrdil, že národ může přežít bez božského uctívání, byl ale přesvědčen, že jen křesťané znají pravého Boha a způsob, jak jej uctívat. Netvrdil, že společnost může přežít bez poslušnosti, ale zastával názor, že křesťanská etika je nejvyšší formou, jež prospívá státu. Zda byly nové definice, které přiřadil používaným termínům, správné, zda jsou jeho argumenty konsensuální a zda zradil evangelium v tomto nebo v tomhle bodě, nejsou naše hlavní obavy. V Apologeticu Tertulián znovu definoval v legálně schválených termínech hodnoty římské civilizace podle jeho křesťanského chápání spravedlnosti i občanství a náboženství.“²¹³

Křesťanství podle Tertuliána nemělo za cíl bořit a ničit společnost, právě naopak Tertulián ve společnost věřil a snažil se o její zachování. Podle Livermorea je to patrné již z toho, že používá termíny, které byly pro tehdejší obyvatele známé. Ve způsobu, jakým k rozvoji lidství přistupovali pohané, viděl obrovské mezery, které dle něj bylo potřeba

²¹² Ibid., s. 72

²¹³ Ibid., s. 73

opravit a to prostřednictvím křesťanství. To se mu jeví jako nejlepší nástroj, jak zachovat společnost, jak dosáhnout morálních a etických konceptů a hlavně jak přistupovat k náboženským tradicím. Ty nelze chápat tak, jak si je představovali pohané. Je jen jeden Bůh a cesta k němu vede pouze skrze křesťanství. Proto je Apologeticum chápáno jako pokus o diskuzi s nevěřícími, jehož hlavním cílem je pohanům ukázat, že jejich vnímání světa je do jisté míry zkreslené a v souvislosti s tím, jakým způsobem se do světa podle Tertuliána zapojilo křesťanství, dokonce i přežitě.

Livermore poukazuje na to, že o století později, než Tertulián napsal své dílo, bylo v Římě křesťanství uznáno za oficiální náboženství, a ačkoliv roli, jakou v této skutečnosti Apologeticum hrálo, můžeme zpochybňovat, už jen to, že bylo napsáno, značí, že se v té době o přijetí křesťanství usilovalo.²¹⁴ Pohanství pozvolna ztrácelo na důvěryhodnosti a oblibě, zatímco počet křesťanů stoupal. Proto lze Tertuliánův text chápat také jako správný impuls k tomu, aby se křesťanství nadále dralo na vrchol. Kromě Tertuliána se o „propagaci“ křesťanství úspěšně starali mnozí další, ale důležitost jeho díla v tomto ohledu nelze popřít.

Proč pohanství došlo k úpadku lze dle Livermora zobecnit - ztratilo svou důvěryhodnost a jako zdroj, který vysvětluje fungování a smysl světa a života již zkrátka nestačilo.²¹⁵ To si Tertulián dobře uvědomoval, když poměrně logickým způsobem vyvracel a poukazoval na chyby zažitých pořádků, které platily po celá staletí a jejichž představitelé se úporně bránili křesťanství.

Z pohledu Tertuliána bylo víceméně zřejmé, že nakonec se stát ke křesťanství přimkne, a proto lze jeho diskuzi s pohany, která se v Apologeticu odehrává, chápat kromě obrany proti různým nařčením také jako přípravu na budoucnost. Již bylo řečeno, že hlavním cílem, s kterým se Tertulián do své práce pustil, bylo, aby pohané porozuměli a pochopili křesťanský způsob chování. Snaží se je přesvědčit, že neusilují o zničení státu, že jim jde hlavně o to, aby společně mohli žít, když už ne přímo pod ochranou Boha (což bylo jistě jeho cílem), tak alespoň ve vzájemném porozumění a míru. „*Abychom přijali termíny, které byly naplněny pohanskými hodnotami, a znovu je definovat tak, že nesou křesťanské hodnoty, jak se Tertulián pokusil a do jisté míry i dosáhl v Apologeticu, je nejvyšší čin loajální opozice.*“²¹⁶

Tertuliánův vztah k pohanům nelze brát jako černobílý. Pro lepší porozumění na něj musíme nahlížet z mnoha různých perspektiv. Jak jsem již zmínil, je více než

²¹⁴ Ibid., s. 74

²¹⁵ Ibid., s. 74

²¹⁶ Ibid., s. 74

pravděpodobné, že byl sám vychováván v typicky pohanské společnosti, jež mu zajistila i vzdělání. Teprve později pod vlivem nově nabyté víry začal pohanské prvky společnosti konfrontovat a vyvracet. Ne ale proto, aby pohany zesměšňoval a ničil jejich pohled na svět, ale aby vydobyl nové místo pro křesťanství a poukázal na nespravedlnosti, kterých se lidé vůči křesťanům dopouštějí, a které jsou zcela nepatřičné.

Způsob, jakým Tertulián při střetu s pohany argumentuje, můžeme shrnout v následujících bodech. Za prvé poukazuje na veliké množství procesů, které je proti křesťanům vedeno, na jejich nespravedlnost a v důsledku toho jsou mnohem častěji souzeni křesťané na základě nevědomosti a uměle vytvořeného strachu, než že by se doopravdy něčím provinili. Za druhé lze zmínit, že Tertulián dokázal například neexistenci pohanských model, že je nemá smysl, vlastně ani nelze je uctívat, a proto jsou křesťané z porušování zákonů obviňováni nesprávně. Za třetí využívá v komunikaci s pohany to, co je oběma skupinám známé, když se odkazuje na historii jako takovou, společné rysy, ze kterých jak pohané, tak i křesťané čerpají či na staré texty. Za pomoci srovnávání a vyvracení jejich jednotlivých aspektů a tím, že užívá toho, co je v té době vážené, se snaží dobrat k pravdě. Je nutno podotknout, že vzhledem k tomu, v jaké době své názory Tertulián prezentoval, jsou pokládány logickým způsobem a nějak onu dobu reflektují. Právě to vedlo k tomu, že se křesťanská nauka více rozvíjí o názory, jež hlásal nejen on, ale i jeho mnozí současníci a jen o sto let později se křesťanství stává oficiálním náboženstvím římské říše.

3.2 Milost v Apologeticu v rámci argumentace křesťanů s pohany

Argumentaci a pokus o rozhovor mezi křesťany a pohany lze u Tertuliána najít „takřka“ na každé straně jeho textu, jelikož právě vůči nim se snaží vydobýt pro křesťany místo. Jeden z pojmů, který můžeme chápat jako důležitou součást Tertuliánova výkladu o křesťanské bezúhonnosti a nevině, je i *gratia*. V této části práce se zabývám především tím, jakým způsobem lze výše zmíněný pojem vnímat a jak je přesně v Apologeticu používán. Hned na začátku je potřeba si uvědomit, že tento termín hraje v knize velikou roli a skrze něj je veden dialog mezi znesvářenými kulturními skupinami, jako jsou křesťané, pohané nebo Židé. Jak jsem právě zmínil, křesťanská milost a její podoby úzce souvisejí s tím, jakým způsobem se navzájem křesťané a pohané vnímají. Vzhledem k tomu, že na pojem *gratia* nahlížíme z dnešního úhlu pohledu, poslouží zároveň k tomu, abychom lépe mohli reflektovat Tertuliánovu dobu.

Stojí za to zmínit, že pojem *gratia*, jenž je v knize hojně používán, má v českém jazyce mnoho ekvivalentů. Můžeme ho překládat jako projev dobré vůle, laskavost, půvab,

či ozdobu.²¹⁷ Z pohledu Tertuliánova díla je ale nejpříhodnější termín *gratia* překládat jako Boží milost. I přesto si musíme nejprve uvědomit, jak důležité je správně s pojmem pracovat. I malé rozdíly ve výkladu jednoho termínu totiž mohou změnit celkový význam textu. Riggs například poukazuje na to, že významem pojmu *gratia* v Tertuliánově díle se i přes jeho nespornou důležitost badatelé příliš nezabývají, což si vysvětluje buď neznalostí řecko-římské kultury milosti či tím, že překladatelé často nesprávně zaměňují pravý význam pojmu *gratia* za jiná neodpovídající slova.²¹⁸ To ostatně vzápětí dokládá na způsobu, jakým s danou problematikou pracují někteří angličtí překladatelé. Ti již v Apologeticu 1 a 2 překládají slovíčko *gratia* jako přijetí nebo odměnu, místo toho, aby se správně uchýlili k termínu milost, což pochopitelně vede ke změně významu, která zakrývá Tertuliánovu snahu vinit pohany z nevďčnosti k nebeské milosti pravdy.²¹⁹ Právě proto je důležitá práce s jednotlivými překlady, které se od sebe mohou lišit a často pozměňují některé aspekty díla.

Ve skutečnosti Tertulián pracuje s pojmem *gratia* následujícím způsobem: jde mu hlavně o to, aby tímto termínem vůči pohanům bránil křesťanskou zbožnost a zároveň vyvracel obvinění z protistátních činů.²²⁰ Již to, že na základě tohoto termínu diskutuje s pohany, značí, o jak důležitý pojem se pro něj jedná. Zároveň to leccos vypovídá o roli, do jaké křesťany staví, jelikož je spojuje s *gratia*, čímž jim přidává klíčovou vlastnost a ukazuje, jakým způsobem by pohané měli chápat jejich přirozenost.

Pro Riggs je zajímavá skutečnost, že Tertulián nabízí rozsáhlou apologetickou historii o milosti pravdy, a právě tím chce vysvětlit křesťanské náboženství.²²¹ Důkazem je hlavně oddíl mezi 17. – 21. kapitolou, ve kterých je rozepsán způsob i důvod, proč je Bůh jedinečný a proč má právě on být uctíván. Právě zde hraje významnou roli pojem *gratia*, jenž je pro křesťany důkazem moci a síly Boha, jenž je jediným opravdovým panovníkem. Svou roli v Boží milosti mají i křesťané. „*Ti se zavázali a pravdivě účastnili milosti pocházející z jednoho Boha stvořitele světa z ničeho, patrona, jenž zůstává nepochopitelným lidským faktům, ale jehož milost je zcela zjevná skrze jeho dílo, prozřetelnost a svědectví duše.*“²²² Z toho je patrné, jak velikou roli Boží milost měla a stále má pro křesťany, kteří když pochopili, že k Bohu nevede cesta přes jejich vlastní výzkumy a poznání, obrátili se k tomu, co je dle nich zřejmé a co jim v největší míře

217 Oxford Latin dictionary, s. 773

218 RIGGS, David, L. *The Apologetics of grace in Tertullian and early african martyrs acts*. In: "Studia patristica", vol. 65, Oxford. 2011. s. 400

219 RIGGS, David, L. *The Apologetics of grace in Tertullian and early african martyrs acts*, s. 400

220 *Ibid.*, s. 400

221 *Ibid.*, s. 400

222 *Ibid.*, s. 401

umožňuje dojít sounáležitosti s Bohem. A to je právě Boží milost, která je ve světě patrná a záleží jen na lidech, zdali ji budou brát v potaz či ne.

Podle Riggse můžeme nejen v Apologeticu ale i v celých dějinách křesťanství zaznamenávat postupný vývoj pojmu *gratia*, jenž je pro hlubší uchopení významu, se kterým Tertulián přichází, zásadní, a který se shrnut v následujících bodech:

- 1) univerzální historie Božského patronátu začíná s jeho laskavým darem stvoření;
- 2) reakce na Boží přízeň, tj. milost za milost, začala s Židy, lidmi drahými Bohu kvůli vděčnosti svých otců;
- 3) Bůh požehnal Židům písmem a proroky, aby odhalil správný způsob života, čímž by se účastnili jeho božské přízně;
- 4) Ačkoliv si Židé užívali božské milosti a v dávných dobách i vzkvétali, později zanedbávali způsob života, který před ně předestřel Bůh, a tak přenesl svou milost na věrnější společenství. Vylil svou milost na jeho nové „příznivce,“ jelikož nyní to byl Ježíš Kristus - jeho syn, který znovu přinesl správný způsob života a jehož milost shromažďovala lidi z každého společenství do boží lásky.²²³

Pojmu *gratia* se užívá nejen k vymezování se vůči pohanům, ale zároveň jako rozlišení křesťanství od židovství s tím, že to první lze chápat jako právoplatného nástupce toho druhého. Je také kladen důraz na to, že jak Židé, tak později i křesťané byli vyvoleni Bohem. Stali se tím, kým se stali, díky Boží milosti. V pojmu *gratia* můžeme nalézt spojku mezi křesťany a pohany. Tertulián poukazuje na to, že křesťanský způsob života je dán hlavně Boží milostí, což z ní činí důležitý termín, jehož podstatu by pohané měli brát v potaz, obzvláště pokud chtějí porozumět tomu, proč je křesťanský život v některých aspektech tolik odlišný.

Jako důkaz, že Boží milost opravdu funguje a hraje důležitou roli, posloužili Tertuliánovi právě Židé. Poukazuje na jejich odchýlení se od správného způsobu života, což mělo za následek zničení Jeruzaléma a vyhnání jeho obyvatel.²²⁴ Jedná se tedy o přímou souvislost mezi příčinou a důsledkem. Na druhé straně jsou vychvalováni křesťané. Zejména ti, kteří i přes pronásledování a mučení neustoupili od Boží milosti, naopak se jí drželi, i když čelili přímému odsouzení. Právě toto nesmyslné a časté pronásledování, kterému byli křesťané pohany vystavováni, připisuje Tertulián konání Satana a jeho poskoků, tedy těch, kteří s Boží milostí nechtěli mít nic společného a křesťany napadali z jejich přílišné loajality vůči Bohu.²²⁵ Je patrný rozpor mezi tím, co křesťané považovali za

²²³ *Ibid.*, s. 401

²²⁴ *Ibid.*, s. 401

²²⁵ *Ibid.*, s. 401

zásadní a pohané na druhé straně striktně odmítali. Ostatně to je jedním z důvodů, proč Tertulián píše *Apologeticum*, aby se tento rozpor zmenšil, a aby poukázal na nepravosti, které se křesťanů dotýkaly. Svou roli hraje již zmíněná milost, která je z tohoto úhlu pohledu jedním z mnoha témat, u nichž se obě skupiny rozcházeły, a kterou Tertulián zároveň považuje za důležitou součást víry v Boha a Ježíše Krista.

S pojmem Boží milosti souvisí nejen Tertuliánovo dokazování křesťanské loajality k Bohu, ale i vyvracení pohanských nároků na uctívání jejich bohů. Vykresluje římské kultury jako cestu chamtivého zisku, satirizuje zbožné římské praktiky věnování zemědělských daňových příjmů na údržbu chrámů a uplatňování poplatků za zachování ozdob denních bohoslužeb a prezentuje je jako známky prostitučního kruhu, jež oceňují hospodářský zisk více než božství jako takové.²²⁶ Pohané se v jeho očích chovají úplně opačně a místo toho, aby jim šlo o božskost, jim ve skutečnosti jde jen o vlastní prospěch. Tomu jsou bohové vlastně přizpůsobeni, jinými slovy jsou na prodej.

Riggs upozorňuje na to, že si Tertulián v souvislosti s uctíváním pohanských bohů hraje se slovíčky *gratia* a *expendo*. Zatímco první znamená milost, druhé lze přeložit jako „měřit podle váhy“, či povinně zaplatit.²²⁷ Je tedy spojeno s komerčními zisky, což samo o sobě nemá s uctíváním čehokoliv příliš společného a znovu to poukazuje na skutečnost, jak se dalo s vírou obchodovat. Na tomto základě ostatně dle Riggsa Tertulián srovnává křesťanské uctívání s tím pohanským, které se více zabývá lidskou potěchou a osobním prospěchem než božstvem samotným, a které zároveň může souviset s obviněním vůči křesťanům, že také nepřispívají, jelikož se jedná o značný peněžní obnos, o který byl tímto způsobem stát „ožebračen.“²²⁸

Ze všech výše zmíněných příkladů je jasné, že Boží milost měla pro Tertuliána veliký význam. Ať již proto, že se skrze ni vymezuje vůči pohanům, případně Židům nebo proto, že na jejím základě definuje křesťanství a poukazuje na jeho loajalitu k Bohu. Musíme si uvědomit, že Boží milost je podle Tertuliána završena právě v křesťanství, které má své základy i v židovství a tam, kde ono selhalo, křesťanství skrze Ježíše Krista přebralo jeho roli. Tertuliánova obrana „jeho“ pravdy souvisí i s tím, že z pohledu pohanů byli křesťané hrozbou společnosti a prosperity, jelikož nežili jako správní občané ve vztahu k tradičním božstvům říše a to je přesně ten důvod, proč Tertulián charakterizuje křesťanství jako autentickou a věrnou účast na božském patronátu.²²⁹ Vyvrací všechna

226 *Ibid.*, s. 401

227 *Oxford Latin dictionary*, s. 648

228 RIGGS, David, L. *The Apologetics of grace in Tertullian and early african martyrs act*, s. 401

229 *Ibid.*, s. 402

pohanská obvinění a ukazuje, že křesťané žijí věrně své víře na rozdíl od pohanů, kteří něčeho podobného nebyli schopni dosáhnout.

3.3 Nevinnost jako ukazatel křesťanského utrpení

Dalším tématem, kterému se věnuji ve své práci, je nevinnost. V Apologeticu se s pojmem nevinoty a viny významně pracuje. Jedná se o termín, kterým je křesťanství ve velké míře definováno. Skrze něj se odhaluje jeho věrouka a poukazuje se na prvky, které jsou pro něj zásadní a jež jsou mylně označovány jako prvky ohrožující římskou kulturu. Právě na pojmu nevinoty můžeme definovat vztah pohanů a křesťanů, kteří mají na „fungování světa“ odlišný pohled a tím, že jedni obviňují druhé a druzí se brání, je poté mnohem jednodušší rozlišit, jak obě skupiny na společné soužití nahlížely.

Jedním z hlavních cílů Tertuliánovy obrany křesťanství je dokázat, že nejsou vinni z činů, ze kterých je pohané obviňují. Přitom ale postupuje analytickým způsobem. Nejprve totiž zaujme pohled kritiků a chová se tak, jako by křesťané byli doopravdy vinni a teprve potom, jak se střetává s jednotlivými obviněními, je při hledání pravdy za pomoci nezvratných důkazů vyvrací a poukazuje na to, že jedinými nevinými jsou ve skutečnosti křesťané.²³⁰ Odhaluje křesťanskou podstatu a zároveň Tertulián cílí na to, že ani pohané nejsou „bez chyby“ a lze najít množství věcí, kdy se o jejich nevině dá přinejmenším pochybovat. Je zřejmé, že jeho pojem nevinoty nemůže vycházet z platných římských zákonů, jelikož těmi se přece pohané sami řídí. Je proto patrné, že Tertuliánův pojem *innocentia* se postupně mnohem více než na právní aspekt soustředí na aspekt etický, který odpovídá jak pohanskému, tak křesťanskému pojetí společnosti.²³¹ Toho je dosaženo například důrazem na existenci mnoha problémů, které si Římané zapříčinili sami nebo poukázáním na staré právní normy, které se neustále mění, a to jen proto, aby zajistily lepší a stabilnější společnost.

K pochopení, jakým způsobem Tertulián na pojem *innocentia* nahlíží, a jak přesně jej v kontextu své práce používá, se podívejme nejprve na několik pasáží, které tento pojem obsahují. Již v úvodu v Apologeticu 1,1 je zmínka o věnování díla k projednání *causa Christianorum* (případ křesťanský), a aby se *Romani imperii antistites* (římsští představení) dozvěděli pravdu.²³² Od začátku je tedy patrné, co se bude projednávat, jaký má text účel, a komu je věnován. V tomto kontextu chci upozornit na to, že Villaniová zde spatřuje předzvěst toho, co se v Apologeticu nachází dále. Zejména je projednávána *causa*

230 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*. *Journal of Ancient Christianity*, Vol. 16, Issue 1, Pages 113–128. 2012 s. 114

231 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 114

232 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 2

innocentiae, tedy křesťanská nevinnost, jež zcela explicitně vytváří rozdíl od *causa iniquitatis odii erga nomen Christianorum* (nenávist podle křesťanského jména), která poukazuje na to, jakým směrem je celé Apologeticum vedeno.²³³ Tím je myšleno především, že obvinění vůči křesťanům začínají již nenávistí jejich jména, ale také, že Tertulián nebude postupovat stejným způsobem, ale že se bude snažit dosáhnout především toho, aby poukázal na křesťanskou nevinu.

V Apologeticu 1,4-5 je *causa Chritianorum* bráněna tak, že Tertulián přechází do útoku. Jak bylo řečeno, první *causa* byla nenávist křesťanů jen podle jména a tomu se autor brání tím, že je tak činěno z neznalosti. Dokazuje nevinu nejrozumnějšími způsoby, kterými poukazuje na rozdílnost zločinců a křesťanů, což je možné sledovat na začátku druhé kapitoly, když se ptá, že jestliže křesťané jsou *Nocentissimos* (zločinci²³⁴), proč nemají stejná práva jako ostatní zločinci (lat. *ceteri nocentes*).²³⁵ V prokázání nevinu vychází z otázky, proč je s křesťany zacházeno jinak než s těmi, kteří se v očích zákona provinili stejnou chybou. Jedná se tedy o rozlišení, o oddělení křesťanů od těch, mezi které jsou nespravedlivě řazeni. Pojem *innocentia* se vyskytuje hlavně v konstatování, že ostatním zločincům je umožněno svou nevinu hájit, což křesťané nemohou. Pokud jim není umožněno svou nevinu hájit, pak se z pohledu zákonného ustanovení jedná o velice problematickou a nelogickou záležitost, co se určení nevinu a viny týká.²³⁶ Jistě toto nelze absolutizovat, ale nevinnost byla tehdy křesťanům upřena, zatímco ostatní odsouzení za ni mohli bojovat i tehdy, když byli souzeni. „*V tomto smyslu přítomnost pojmů spojených s rodinou noxietas / innocentia na jedné straně udržuje spojení s fiktivním soudním prostředím a na druhé straně přikládá další důležitý kontrastní motiv (nevinost / vina), kde následující demonstrace přispěje k tomu, aby se podtrhla nadřazenost křesťanů nad pohany.*“²³⁷

Je důležité si v tomto případě povšimnout toho, jakým způsobem s neviností křesťanů Tertulián pracuje. Villaniová přichází s tím, že v souvislosti s křesťanskými „zločiny“, za které jsou neprávem souzeni, jde spíše na základě patřičných argumentů o prokázání pravdy, samotná otázka nevinu je v tuto chvíli neprokázána a teprve dále s tím, jak autor křesťanství brání, může k ní být bez pochyby přiřazena.²³⁸ Jinými slovy nevinnost nelze prokázat na základě vyvrácení jednoho obvinění, tam se může ukázat jen

233 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 115

234 *Oxford Latin dictionary*, s. 1183

235 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 115

236 *Ibid.*, s. 116

237 *Ibid.*, s. 116

238 *Ibid.*, s. 117

to, že křesťané měli pravdu a byli nespravedlivě obviňováni. Pokud se Tertuliánovi podaří vyvrátit všechna obvinění, která jsou proti křesťanům namířena, můžeme nade vší pochybnost mluvit o nevinosti. Proto lze úvodní část Tertuliánova *Apologetica* v souvislosti s pojmem nevinosti chápat spíše tak, že místo toho, aby se dokazovala křesťanská pravda, ukazuje se, že se jim nedá dokázat vina.

Dalším úsekem, kde má pojem *innocentia* významnou roli, lze nalézt v *Apologeticu* 2,7-9, které poukazuje na Trajánův zákon a chaotičnost, jenž v sobě ve svých obviněních vůči křesťanům nese. Říká, že nesmí být vyhledávání, což by znamenalo, že jsou nevinní, zároveň ale nařídil, aby když budou nalezeni, byli potrestáni, což naopak značí, že vinni jsou.²³⁹ Nejen tedy, že si protirečí, zároveň ukazuje, jakých nespravedlivostí se vůči křesťanům lidé dopouštěli. Tertulián na to upozorňuje z toho důvodu, že podle tohoto římského rozhodnutí, jsou křesťané nevinní a vinni zároveň, což mu umožňuje poukázat na nelogičnost císařského vyhlášení a tím získat lepší prostor pro dokázání křesťanské nevinu.²⁴⁰ Znovu upozorňuje na způsob, jakým je s křesťany zacházeno. Důležitost tkví především ve zjištění, že ani římsští panovníci nebyli ve svých výrocích konzistentní a obvinění křesťanů má trhliny.

Chaotičnost ve vnímání křesťanů pohany, jež umožňuje Tertuliánovi s pojmem nevinu dobře pracovat, můžeme nalézt i v *Apologeticu* 2,12: Autor mluví o tom, že podle pohanského jednání to nevypadá úplně tak, jako by chtěli křesťany zcela zničit, ačkoliv je považují za nejhorší z lidí. To dokládá tím, že zločinci je řečeno, aby svůj čin zapřel a pokud s křesťany jednají jiným způsobem, musí je nutně považovat za nevinné.²⁴¹ Podle Villaniové tento příklad můžeme chápat následovně: protože je s křesťany zacházeno jiným způsobem, než jak je tomu činěno s opravdovými zločinci, jsou považováni za nevinné a to za předpokladu, že tento postup nebude u opravdových viníků i křesťanů stejný.²⁴² Z toho je patrné, že z Tertuliánova pohledu byli samotnými vládci (i přes všechna pronásledování) považováni za nevinné. Samozřejmě to neodráží pohled zmíněných panovníků, ale dle autora je hlavně důležité si uvědomit zmatek a nelogičnost, s jakým proti křesťanům bylo vystupováno. Pokud se křesťanům nepodařila prokázat vina, což je tímto způsobem velmi obtížné, jsou na základě Tertuliánova výkladu zákonů, jež užívají samotní pohané, křesťané nevinní.

Villaniová upozorňuje, že u Tertuliána je možné nalézt jasné rozlišení mezi

239 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 11

240 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 118

241 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 15

242 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 118

opravdovými zločinci a křesťany, když vychází z jeho pojmů *noccentes* - zločinci a *inocentissimos* - křesťané, čímž autor ukázal, jak samotní pohané v rolích soudců odhalují odlišné názory na zločince.²⁴³ Nevinnost křesťanů je v tomto konkrétním případě prokázána na základě toho, jakým způsobem je pohané vnímají a tím, že na ně nahlížíjí jiným způsobem než na ostatní zločince. Nejde úplně o záměr, s jakým byli křesťané souzeni, ale o to, že pokud se k nim chovali jiným způsobem než k opravdovým zločincům, nutně mezi nimi musí být v očích soudců nějaký rozdíl. A právě na tom staví Tertulián svou obhajobu.

Podobný motiv můžeme nalézt i níže. V Apologeticu 2,14-17 autor dále poukazuje na to, že zákony přece mají přinutit opravdové zločince k tomu, aby byli odhaleni před soudem, jak ostatně určil senát, a ne k tomu, aby se nadále skrývali, což podle Tertuliána znamená, že zákony jsou samotnými zákonodárci porušovány a pozměňovány tak, jak oni sami shledají za vhodné.²⁴⁴ Nevina tedy stojí na tom, aby zločinec před soudem popřel, že je vinný, aby pravdu skryl, což ho pak v očích soudců učiní doopravdy nevinným. Jinými slovy, zákon nefunguje tak, jak ve skutečnosti fungovat má a s dosažením nevinnosti má jen pramálo společného. Aby Tertulián ještě více zdůraznil „zvláštní“ přístup, jakým Římané přistupují k zákonům, poukazuje na to, že nevinnost, jež se křesťanům (Římané) snaží tolik přičíst (ať již omylem nebo vědomě), jim doopravdy přičíst nemohou, jelikož křesťané byli nevinni po celou dobu.²⁴⁵ Nevina, jak je v Apologeticu líčena, tkví v tom, že se jedná o něco, co nemůžou pohané křesťanům spravedlivým přístupem upřít. Zároveň jim ji nelze ani přiřknout, jelikož to samo o sobě naznačuje, že předtím nevinní nebyli. Z pohledu autora je křesťanská nevina něčím, o čem na zemi nelze zcela rozhodovat, jelikož nikdo z výše zmíněných činitelů k tomu nemá opravdovou moc.

Tématika pohanských soudů a nespravedlivých křesťanských obvinění je zakončena ve 4. kapitole Apologetica. Zde je zmíněno, že až doposud, se autor v úvodu své práce věnoval jen nespravedlnostem, jež pramenily z pohanského jednání vůči křesťanům a teprve dále se doopravdy zabývá pojmem *causa innocentiae*.²⁴⁶ Z toho vyplývá, že nevinnost, se kterou jsme se až doposud setkávali, se vyskytuje hlavně jako důsledek nespravedlivých obvinění, které jsou proti křesťanům zkonstruována. Hlavním cílem nebylo říct, že křesťané jsou nevinní, to přišlo jako přirozený důsledek. Pravým důvodem úvodu bylo dokázat, že jednání, kterého se pohané vůči křesťanům dopouštějí, je založeno

243 *Ibid.*, s. 118

244 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 17

245 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 119

246 *Ibid.*, s. 119

na nespravedlnosti.

Ačkoliv je celé Apologeticum věnováno dokázání křesťanské nevinu, pojem nevinu je znovu zmíněn až ve 40. kapitole Apologetica. Do té doby sice Tertulián nevinu neustále dokazuje, ale činí to spíše tak, že okolo „své víry“ buduje důkazy, jež poukazují na nespravedlivost a prázdná obvinění pohanského jednání. Ve 40. kapitole se nachází důležitá zmínka, jež poukazuje na to, odkud se křesťanská nevinost ve skutečnosti bere. Bůh je popsán jako učitel nevinosti, soudce a mstitel viny, což podporuje Tertuliánovu kritiku pohanů, jež nehledají Boha, ale raději se upnou k těm, jež jsou v jejich světě již známí, tj. jejich vládci, císaři a další.²⁴⁷ Tím, že Boha a nevinost autor staví do jedné roviny, zároveň podtrhává správnost křesťanského způsobu života, který čerpá z jediného správného zdroje, jenž jim nevinost může zajistit - Boha. To, že se pohané k Bohu neobrací, je důkazem, že oni sami ve skutečnosti nevědí, co nevinost je a navíc to, že s křesťany zacházejí špatným způsobem lze následně chápat tak, že i oni sami budou později Bohem souzeni.²⁴⁸ Tím je myšleno poslední rozsouzení. Zároveň je zdůrazněn základ křesťanské víry, že jen Bůh a nikdo jiný je schopen určit, kdo je bez viny a kdo zase ne. Proto není divu, že Tertulián, stejně jako ostatní křesťané, nebral příliš velký zřetel na to, jakým způsobem o nich pohané mluvili, spíše mu šlo o pomluvy a nepravdy, jež byly šířeny, ale dobře věděl, že k podstatě nevinosti a pravdy vede cesta jen skrze Boha a jeho rozhodnutí. Jen Bůh je dle Tertuliánova výkladu tím pravým ukazatelem výše zmíněných hodnot. To jestli je nevina křesťanům přidělena na základě pohanského rozhodnutí nebo ne, v tomhle ohledu nehrálo vůbec žádnou roli.

V rámci dokazování křesťanské nevinosti je zmíněn i fakt, který lze jen těžko, pokud vůbec ověřit. Podle Tertuliána se od příchodu křesťanů na svět zmenšilo riziko přírodních katastrof, právě od té doby nevinost zmírnila hříchy světa, tím, jak se křesťané začali přimlouvat za ostatní.²⁴⁹ Z hlediska dneška to nemá takový význam a o pravdivosti tohoto prohlášení můžeme pochybovat. To, že je zde zmíněno, má ale hluboký význam. Villaniová tuto zmínku chápe tak, že nevinost je hluboce zakořeněná v křesťanském náboženském světonázoru a to, že se v jimi obývaném světě děje dobro, lze pak přičíst na vrub jejich přítomnosti, morální nevinosti a hlavně modlitbám k Bohu.²⁵⁰ Z tohoto výkladu je tedy zřejmé, že Tertulián na příchod křesťanů nahlíží výhradně jako na obohacující událost. A pokud půjdeme ještě dál, vyplývá z toho, že prakticky vše dobré, co

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 120

²⁴⁸ *Ibid.*, s. 120

²⁴⁹ TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 187

²⁵⁰ VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 121

se udává, je zapříčiněno křesťanskou nevinností a láskou k Bohu, jež funguje jako protipól toho, čemu věří pohané.

Pokud si shrneme předchozí argumenty, musí být dle Tertuliána zřejmé, že křesťané jsou nevinní. Ukázalo se, že římská obvinění nedrží konzistenci a často jsou při svých výroci chybna a nelogická. Stejně tak je nutné brát v potaz Boha a jeho existenci. Ta je v práci dokázána jinde, ale právě z ní je zřejmá křesťanská nevinnost, jelikož Stvořitel je v tomto ohledu chápán jako ten, kdo nevinnosti učí, jako ten, kdo jediný je sto posoudit, co doopravdy nevinnost znamená. Nevinnost křesťanů je navíc doložena v *Apologeticu* 44,1, kde Tertulián jako mluvčí komunity mluví o tom, že tím, jaké množství křesťanů je odsouzeno k smrti, trpí celý stát, což znovu vypovídá o nevinnosti křesťanů a jejich „skvělé“ podstaty, jež do světa přinesla jejich pravou přirozenost.²⁵¹

Završení Tertuliánových důkazů o křesťanské nevinnosti můžeme nalézt v *Apologeticu* 45. Zde autor navazuje na předchozí kapitolu, ve které poukazuje na to, že ti, kterým se prokážou obvinění, za nimiž stojí pohané, nemohou být pravými křesťany, jelikož to, z čeho jsou obviňováni, je v jasném rozporu s jejich vírou.²⁵² Jde o jasné vymezení, se kterým se dá dále pracovat. Zároveň je z toho zřejmé, že křesťanská víra má jasná pravidla a pokud se někdo z věřících od ní nějakým způsobem odchýlí, nemůže být nazýván křesťanem. Ve 45. kapitole na předchozí argument navazuje tím, že pojem nevinnosti znovu spojuje s Bohem. Podle něj je nevinnost, která pochází od Boha bezchybná, a to hlavně kvůli tomu, že byla navozena dokonalým učitelem a tím, že k tomu, aby ji člověk dosáhl, „stačí“ být věrný v očích Božích a dodržovat křesťanská nařízení a zvyky.²⁵³ S těmito Tertuliánovými argumenty můžeme dále pracovat. Je patrné, jakým směrem se správná cesta k dosažení nevinnosti vydává. Zároveň je zřejmé, že pojem nevinnosti je pevně spjat se samotnou vírou, a právě ta je jakýmsi zprostředkovatelem toho, jak ji dosáhnout. Villaniová dochází v souvislosti s výše zmíněnými příklady k následujícímu shrnutí. Tertulián poukazuje na spojitost víry v Boha a nevinnost, zároveň poukazuje na rozdíl mezi křesťany a pohany, jimž dosažení nevinnosti upírá, jelikož ta je spojena s tím, koho oni neuznávají, a ačkoliv se v tomto ohledu jedná čistě o křesťanský pohled, tím je vlastně do jisté míry naznačena jejich nadřazenost nad pohany.²⁵⁴ V pojmu nevinnosti se spojují dva problémy křesťansko – pohanského sporu – otázka křesťanské viny/neviny a otázka uctívání Boha. Tertulián podmiňuje pravou nevinnost tím, že je

251 *Ibid.*, s. 121

252 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 195

253 *Ibid.*, s. 197

254 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 122

obsažena pouze v Bohu a vzhledem k tomu, že k němu křesťané našli cestu, jsou v tomto ohledu *lepší* než pohané.

Z výše zmíněného příkladu dostáváme nový koncept pojmu nevinnosti, jehož smysl je mnohem širší a lze ho spojovat s morálním chováním. Pokud je totiž *innocentia* disciplínou, kterou učí bůh a je obsažena v božím zjevení, pak se nemůže jednat jen o nepřítomnost viny, jak o tom mluvil na začátku Apologetica.²⁵⁵ Zde se již tedy jedná definitivně o prokázání nevinnosti. Není ale popsána pouze tak, že by měla bránit křesťany před nepravdivými obviněními, ale zároveň odkazuje také na pravou podstatu křesťanství, v níž má nevinnost významnou roli. Zároveň si musíme uvědomit, že pohanská nevinnost je v očích křesťanů zcela odlišná. Jelikož stojí na zcela odlišných základech, nemá nic společného s božskou podstatou, ale byla vytvořena lidskou autoritou. Z toho je patrné rozlišování mezi Božskostí a lidskostí, kterým je v Apologeticu věnován tak veliký prostor. Zatímco křesťané se otáčejí k Božské autoritě, pohanská autorita je jejím úplným opakem a její význam je Tertuliánem velmi zpochybňován.²⁵⁶ Proti sobě jednoduše staví Boha a člověka. Již dříve jsme si ukázali, jak poukazuje na lidskou omylnost, jež se u Boha nevyskytuje. Proto neváhá zmínit, že zákony, které pocházejí od člověka, mohou být mylné a to právě proto, že nejsou od Boha.

Na stejném principu se staví k pojmu nevinnosti. Asi nejlépe to dokazují následující dvě věty: „*Takže váš způsob života není ani úplný, ani nevzbuzuje takový strach, aby vedl k pravé nevině. Lidská schopnost ujasnit si, co je opravdu dobré, není víc než jeho autorita, aby to prosadil; proto se může stejně snadno zmýlit, jako ostatní cítí opovržení.*“²⁵⁷ Tato část je pro uchopení nevinnosti u Tertuliána velmi důležitá. Plyne z ní, proč je nutné činit rozdíl mezi tím, jakým způsobem k problematice přistupují pohané a křesťané. Villaniová tento příklad chápe tak, že křesťané mají větší důvod zachovávat nevinnost, jelikož se obávají věčného trestu, což je něco, čím pohané netrpí, ti se obávají jen trestu vykonaného člověkem, a proto nevidí nutnost zvládat umění nevinnosti dokonale.²⁵⁸ Jinými slovy, Bůh působí jako hlavní faktor, podle kterého je možné dojít k pravé nevinnosti. Jeho moc, nekonečnost a síla má na rozdíl od člověka správnou autoritu, kterou nelze zpochybnit.

Jelikož v této části nečiní Tertulián velikého rozdílu mezi právem a spravedlností, je důležité si všimnout, jak k oběma pojmům přistupuje. Ve 45. kapitole je zmínka o tom, že Božské právo je staršího ražení a má v sobě tudíž obsaženou větší autoritu než právo

²⁵⁵ *Ibid.*, s. 123

²⁵⁶ *Ibid.*, s. 123

²⁵⁷ TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 197

²⁵⁸ VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 124

pohanské, které klidně může být správné, ale tomu druhému se jednoduše rovnat nemůže, navíc lze vypožorovat, že pokud se pohanské právo blíží k nevinnosti, čerpá tak na základě práva božského.²⁵⁹ Jde o jednoznačné odlišení záležitostí Božských od lidských, o prokázání jejich nadřazenosti. Tento příklad můžeme v širší rovině chápat i tak, že pokud lidské právo přináší něco dobrého, pak především proto, že zůstává za jedno s právem pocházejícím od Boha. Villaniová v tomto ohledu upozorňuje na Tertuliánem často používané pojmy *veritas* a *lex*.²⁶⁰ Zatímco první z nich znamená pravdu, druhý zákon a právě tím, jakým způsobem jsou oba pojmy používány, má být patrný rozdíl mezi Bohem a člověkem (respektive jeho zákony).²⁶¹ Cílem je tento rozdíl ještě více prohloubit a ukázat, že jde o dvě odlišné věci.

Dalším důležitým tématem, kterým autor za pomoci nevinnosti vysvětluje rozdíl mezi pohany a křesťany, je jeho narážka na eschatologii. Píše o tom, jak ten, jehož se křesťané bojí a jenž čerpá z nekonečné studnice vědomosti, je nakonec bude soudit.²⁶² Je to proto, že pohané tento termín neznají, nechápu jej a neberou na vědomí. Zatímco křesťané vědí, že Bůh je zdrojem všech ctností, je také zároveň cílem morálního chování.

Shrneme-li Apologeticum z pohledu Tertuliánova použití pojmu nevinnosti, zjistíme, že podle Villaniové mu neslouží pouze k dokázání křesťanské bezúhonnosti. Nevinnost hraje roli i v rozlišení pohanské a křesťanské společnosti, přičemž je ukázáno, že se od sebe liší právě ve vnímání toho, co nevinnost znamená. Pro pohany je určena lidskými zákony, zatímco křesťané ji nacházejí v Bohu, který je pro ně jak zdrojem, tak i zárukou toho nejlepšího. A právě proto stojí za to k němu neustále směřovat.

3.4 Kritika císařského kultu

Jedním z témat, které má v Apologeticu významnou roli, je kritika císařů. Z celé knihy je patrný rozkol mezi vnímáním císaře křesťany a způsobem, jakým na sebe nahlížel on sám. Zatímco oni jej vystavovali kritice za vedení říše, panovník okolo sebe stavěl kult a pasoval se do role takzvaného „pozemského“ boha. Císař byl přesvědčen o své takřka neomezené moci, zároveň ale po občanech požadoval, aby k němu zaujíмали stejné stanovisko jako on sám. A právě to bylo něčím, co křesťané vzhledem k víře v nepřekonatelnou moc jediného Boha nemohli tolerovat. Zároveň je dobré si uvědomit, že kritika císaře jde ruku v ruce s tím, jakým způsobem Tertulián křesťanství brání. Obě dvě věci jsou vzájemně propojeny a jen těžko se dá určit, kde kritika končí a začíná obrana

259 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 197

260 Oxford Latin dictionary, s. 1021

261 VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*, s. 125

262 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 197

křesťanů. Jinými slovy, jeho kritika slouží k tomu, aby ubránila víru a poukázala na nesmyslnosti, které se v útoku vůči věřícím vyskytují.

Nejprve je důležité si uvědomit, jakým způsobem se autorova kritika kultu rozvíjí. Podobně jako mnozí jiní i Tertulián využil toho, že křesťané často trpěli nespravedlivými a již napohled nelogickými perzekucemi k tomu, aby tuto nelogičnost mohl snáze vyvracet a stavěl okolo ní důkazy, které měly vypovídat ve prospěch křesťanů.²⁶³ Ostatně příklad, že křesťané a panovník od sebe očekávají každý něco jiného a nehodlají se tomu druhému podřídit, můžeme nalézt ve 35. kapitole. Tam je zmíněno, že hlavní důvod, proč jsou křesťané považováni za nepřátele Říma, tkví v tom, že odmítají císaři dávat marné, falešné a vydírané uznání.²⁶⁴ Jinými slovy se nepřipojují k ostatním skupinám, které panovníka bezmezně ctí. Podle Tertuliána si na rozdíl od ostatních uvědomují, že falešné uznání, které panovník požaduje, nemá žádnou cenu.

Císařský kult má v Apologeticu své místo, a to i přesto, že není hlavním důvodem křesťanského pronásledování. Docházelo ke konfliktu mezi státní mocí a vírou, a proto se ve 28. až 35. kapitole Tertulián rozepisuje o tom, proč mají křesťané k císaři tak veliké výhrady. Již to, že tomu autor věnuje podstatnou část svého textu, svědčí o důležitosti tohoto tématu. Ve zmíněných kapitolách dochází k rozporu, jelikož autor se na jedné straně snaží vysvětlit jejich kritiku vůči panovníkovi a na straně druhé popisuje křesťany jako občany loajální říši.²⁶⁵ Tyto dvě věci se však podle autora nevylučují. To, že křesťané nesouhlasí s některými panovníkovými kroky, neznamená, že by si nutně přáli jeho smrt. Právě takto reaguje na pomluvy, že jsou jako skupina neprospěšní císaři a že usilují o zánik říše. Těžko nyní můžeme posoudit, zda byli křesťané opravdovými nepřáteli říše, ale o to tolik nejde, jelikož z hlediska mé práce je nejdůležitější to, jakým způsobem Tertulián dobu vnímal a následně reflektoval.

Georges tvrdí, že existují dva důležité aspekty, proč křesťané dle Tertuliána přistupovali ke kritice císařů: prvním je majestát (lat. *maiestas*), což je termín, který je velmi blízký císařskému kultu a druhým je rozlišení mezi lidskými bytostmi a Bohem.²⁶⁶ Majestát je něčím, co ve 2. století našeho letopočtu odkazovalo na majestátnost, velikost a důstojnost, která byla spojena s císaři stejně jako s bohy a kromě toho souvisela i s pojmy *populus Romanus* (národ římský) a *res publica* (věci veřejné).²⁶⁷ Šlo tedy o něco, co se

263 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, In MaijastinaKahlos ed. *Emperors and the Divine – Rome and its Influence*. Colegium. vol. 20. 2016 s. 84

264 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 159

265 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 85

266 *Ibid.*, s. 85

267 *Ibid.*, s. 86

pyšnilo okázalou velikostí a bylo spojené s blahem celého národa. Tento pojem je pro Apologeticum klíčový, je to patrné ze skutečnosti, že termín sloužil k pojmenování jednoho z hlavních obvinění proti křesťanům. Vytýkáno jim bylo především to, že se jedná o náboženství, které ničí ostatní víry, podkopává moc císaře a ruší římský majestát, tedy vznešenost a důstojnost panovníka.²⁶⁸ Jak jsem zmínil v předchozí kapitole, taková obvinění Tertulián zásadně odmítá a tvrdí, že křesťané náboženství nepoškozují, jelikož bohové, které odmítají uctívat, jsou ve skutečnosti démony, kteří žádné božské vlastnosti nemají. Zároveň je z Apologetica patrné, že jsou to pouze křesťané, kteří uctívají pravého Boha, takže obvinění, že je jejich víra „*laesa religio*“ (porušování náboženství), je naopak obráceno proti těm, kteří je z takového konání podezřívají.²⁶⁹

Z toho vyplývá, že autor pojmu majestát používá k tomu, aby jej z křesťanské perspektivy použil proti Božím protivníkům, těm, kteří Boha neuctívali jako nejvyšší sílu na světě.²⁷⁰ Termín, který byl nejprve používán proti křesťanům, vzal Tertulián na základě přesvědčení, že pravda je při něm za svůj a použil jej proti Římanům. Označil je za narušitele náboženství a odmítl, že by jimi byli křesťané, když se odmítají podříditi císaři. Způsob, jakým s pojmem majestát Tertulián operoval, mohl využít i proti obvinění, že křesťané napadají panovnickou velikost (*laesa maiestas*) a tím ho pozměnit v kritiku císařského kultu.²⁷¹ Georges si všímá, jak nakládá s pojmem *maiestas*, jak dochází ke změně a kdy se pojem obrátil od kritiky křesťanství ke kritice císaře.

Napadnutí císařského majestátu jsou v Apologeticu věnované zejména kapitoly 28 - 34, kde proti obvinění křesťanů Tertulián argumentuje a zabývá se císařským kultem. Georges poukazuje na skutečnost, že v této části knihy máme tři různé typy argumentace, které se týkají císařského kultu a vysvětlují křesťanské chování, jež se tolik přičilo Římanům:

- 1) 28,1-32,1, Tertulián mluví o obětech bohům na základě císařova rozhodnutí jako nesmyslných a oponuje jim křesťanskými modlitbami za císaře;
- 2) 32,2-3, Tertulián mluví proti přísahání při všemocném císaři, jež křesťané rovněž odmítají, a naopak zdůrazňuje přísahu křesťanů za blaho císaře;
- 3) 33,1-34,4, Tertulián ospravedlňuje křesťanské odmítání nazývat císaře božskými jmény.²⁷²

Jak bylo řečeno v první argumentaci, zabývá se oběťmi bohům a křesťanskou

268 *Ibid.*, s. 86

269 *Ibid.*, s. 86

270 *Ibid.*, s. 86

271 *Ibid.*, s. 86

272 *Ibid.*, s. 87

neochotou tyto oběti vykonávat. Georges mluví o tom, že tato neochota či odpor byl klíčovým prvkem označení křesťanů za narušitele náboženské tradice, což ale zároveň dalo podnět k obraně, aby se podobným obviněním a skrze to se dostali k odporování panovníkovi, za což byli následně obviňováni z velezrady.²⁷³ V této souvislosti stojí za to připomenout, že Tertulián mluví o tom, že jsou-li křesťané viněni za *laesa religio* (porušování náboženství), v jeho očích to ve skutečnosti znamená, že jsou viněni za *laesae augustioris maiestatis* (porušení většího majestátu). Stačí si jen uvědomit, že v 28. kapitole je v Apologeticu zmínka, že Caesar je oproti samotnému Jupiterovi mnohem více obáván, takže veškerá obvinění, která by měla být chápána jako provinění proti božstvu, jsou ve skutečnosti proviněním proti panovníkovu majestátu.²⁷⁴

K lepšímu uchopení této záležitosti si musíme pomoci Tertuliánovou obranou proti nařčení z porušování náboženství. Georges připomíná, že Tertulián nevěřil, že by majestát bohů či démonů vůbec existoval, tudíž obvinění, že křesťané nevírou v něj porušují jejich integritu, jsou nesmyslná a tím pádem se majestát větší vznešenosti týká samotného císaře a ne žádného boha.²⁷⁵ Jinými slovy démoni (bohové) neexistují a tím pádem veškerá obvinění, jež se snášejí na hlavu křesťanů, se musejí týkat něčeho jiného. A jak již bylo řečeno, že po bozích je moc představována jen císařem, obvinění křesťanů se musí týkat jeho. Zajímavé v tomto ohledu je, že větší majestát (*augustioris maiestatis*) byl spojen s označením boha a zároveň s potvrzením císařovy velikosti.²⁷⁶ To je ostatně naznačeno již ve výše zmíněném Tertuliánově příkladu, kdy tvrdí, že mezi lidmi mnohem větší strach a bázeň způsobuje ve skutečnosti císař než bůh. Jinými slovy je jeho osoba nad bohy. A právě tím se v Apologeticu otevírá možnost kritiky jeho kultu.

Ve stejném duchu pokračuje Tertulián i dále, když se sarkasticky ptá, co že není více než mrtvým mužem.²⁷⁷ To je také odkaz na jeho dřívější tvrzení, že pohanští bohové nejsou ničím jiným než mrtvými lidmi (viz 2. kapitola). Jelikož dříve, než se stali bohy, žili svůj život jako lidé a teprve když zemřeli, stali se uctívanými. Víme, že v Tertuliánových očích se Římané ke svému vládci chovali jako k bohu a jeho podstata od něj nebyla odlišována. Proto není překvapením, když Tertulián naopak prohlásil, že císařův majestát, jakkoliv se může zdát mocný, je stále majestát lidské bytosti, tudíž je od Božího majestátu odlišný.²⁷⁸

273 *Ibid.*, s. 87

274 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 147

275 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 88

276 *Ibid.*, s. 88

277 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 147

278 GEORGES, Tobias., *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 88

Je zároveň třeba podotknout, že Tertulián neviní z takového chování jen panovníka, ale obrací se i na prosté občany. „*Takže i v tomhle jste shledáni bezbožní k těm tvým bohům, protože mnohem více strachu a bázně ukazujete vládě člověka*“²⁷⁹ Připomíná, že císařova moc je tak veliká, protože ho obyvatelé tolik podporují. Hlavní myšlenkou citátu je, že autor poukazuje na skutečnost, že tím, že občané opustili své bohy, kteří jsou sami o sobě pochybní a odevzdali se do rukou vládce, jsou bezbožní. Takže obvinění, že náboženství křesťanů *laesa religio* je nesprávné, by se dalo obrátit naopak proti Římanům. Stejně tak je důležitá i zmínka, že jejich uctívání císaři umožňuje „pozdvihnout“ se mezi bohy a skrze to praktikovat svůj osobnostní kult.

Ve 29. kapitole Apologetica se Tertulián zabývá podstatou démonů. Již jsem zmínil, dle něj se jedná jen o mrtvé lidi, což zároveň znamená, že jsou těm živým podřízeni. Georges v této souvislosti zmiňuje, že mrtví žádný majestát nemají a jediný způsob, jak jej mohli mít, byl ještě předtím, než zemřeli.²⁸⁰ Z toho je patrné, jak malou moc jim Tertulián připisoval (pokud vůbec nějakou). V této souvislosti je v Apologeticu psáno, že obvinění z ničení panovnickovy důstojnosti na základě křesťanské nevole obětovat, by dávalo smysl pouze jen v případě, pokud by bohové vlastnili větší moc.²⁸¹ Podle Tertuliána nemají moc vůbec žádnou, tudíž obvinění proti křesťanům nedává smysl a zároveň nemohli ani urážet majestát císařů.

Ve 28. a 29. kapitole Apologetica je nastíněn náznak kritiky císařova kultu, který se následně projevuje i v další části. Nejenže Tertulián vysvětlil důvody, proč se křesťané neúčastní obětování (římští bohové jsou pro ně jen demony), zároveň naznačil svůj vztah k císařům, kdy jim připisuje majestát, ale nikoliv ten, který patří jen Bohu, ale ten, který je součástí člověka.²⁸² Je tedy zřejmé, že se zmíněná kritika císařského kultu zakládá na tom, jakým způsobem se panovník chápe a jaké si připisuje zásluhy na úkor toho, kým doopravdy je.

Ve stejném duchu pokračuje i v 30. kapitole, kdy mluví o tom, že křesťané vzývají svého Boha i kvůli císařům. Skrze něho chtějí zajistit štěstí, blahobyt a mír, přičemž dokonce i panovníci podle Tertuliána vědí, že je výhodnější mít přízeň křesťanského Boha než přízeň démonů, což nezvratně znamená, že větší smysl dává modlit se k Bohu než k těm druhým.²⁸³ V Apologeticu se tedy vyskytuje myšlenka, že sami panovníci vědí, že přízeň křesťanského Boha je pro ně mnohem výhodnější, ačkoliv se ve skutečnosti jedná

279 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 147

280 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 88

281 *Ibid.*, s. 89

282 *Ibid.*, s. 89

283 *Ibid.*, s. 90

pouze o Tertuliánovu domněnku, jelikož sotva můžeme říct, co si který z císařů myslel. Minimálně u některých, kteří křesťany systematicky pronásledovali, o tom můžeme pochybovat. Při práci s touto myšlenkou si musíme uvědomit, že Tertulián zdůrazňoval kategorické rozlišování mezi člověkem a Bohem, v tomto kontextu tedy nemělo klanění se démonům žádný smysl; zároveň podle něj císaři věděli, komu vděčí za svůj život, v čí jsou moci, věděli, že se jedná o Boha věčného a jediného.²⁸⁴ Toto rozlišování je důležité, jelikož signalizuje (minimálně z pohledu Tertuliána), že tu na jedné straně máme císaře, který je přesvědčen o své neomezené moci a na té druhé si je vědomý ochranného Boha, kterého má nad sebou a jemuž za mnohé vděčí.

Další poznatek vyplývající z Apologetica a zmíněný Georgesem se znovu týká vztahu mezi Bohem a panovníkem. Jejich vztah, který je dokládán majestátem, způsobuje, že císaři jsou Bohu podřízenými, zároveň je to staví nad všechny lidi i demony a dokonce i z Boží perspektivy byl císař druhým, hned za ním.²⁸⁵ Proto je z Tertuliánovy perspektivy celá kritika křesťanství jako protináboženské sekty tolik nelogická.

*„Vědí, kdo jim dal říši; vědí, jako muži, který jim dal život; cítí, že je sám Bůh, v jehož moci a nikoli jiné oni jsou, druzí, na kom stojí, po kterém oni přijdou první, před všemi bohy a nad všemi bohy. Proč ne? Vidí, že jsou to především muži, přesto jako žijící bytosti jsou lepší než mrtvé věci.“*²⁸⁶

Georges upozorňuje, že císařovu pozici být druhým za Bohem, Tertulián nazývá jako *secunda maiestas*, tedy druhý majestát a tímto termínem rozlišuje člověka a Boha a rovněž poukazuje na fakt, že autor může zároveň kritizovat císařský kult a zdůrazňovat svou úctu vůči císařům.²⁸⁷ Z tohoto rozlišení je patrné, že autor proti císařům v Apologeticu nijak zvláště nezakročuje, ale jde právě o hranici, která je silně zdůrazněna, na které začíná božství a kterou císař jako lidská bytost nikdy nemůže překročit. Pokud stojí panovníka za něco kritizovat, je to jeho snaha vystupovat a chovat se jako bůh.

Další důkaz Tertuliánovy úcty vůči panovníkovi nalézáme v Apologeticu 30.3. Zde je zmíněno, že císař je velikým právě proto, že je méně než Bohem, jemuž patří stvoření celého světa a právě díky němu se stává císař císařem.²⁸⁸ Fakt, že panovníka nemůžeme nazývat Bohem, ho ve skutečnosti činí velikým, jelikož uvědomění si jeho podstaty a postavení pro něj otevírá nový horizont, který již není pošpiněný žádnou lží. Kvůli tomu, že císař je *secunda maiestas*, považoval Tertulián za křesťanskou povinnost starat se o jeho

284 *Ibid.*, s. 90

285 *Ibid.*, s. 90

286 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 151

287 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 90

288 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 151

blaho, ale vzhledem k ustanovení císaře vycházejícího z Boží moci, usoudil, že jediným způsobem, jak panovníkovi blaho zajistit, je směřovat křesťanské modlitby pouze k Bohu.²⁸⁹ Loajalita křesťanů k říši je tedy zajištěna. Místo toho, aby se obraceli přímo k panovníkovi, křesťané věří, že lepšího výsledku dosáhnou svými modlitbami k Bohu, který je dle jejich soudu jediným, jež celé dění může doopravdy ovlivňovat. K němu se modlí hlavně proto, aby zajistili bezpečí panovníka a celé říše, obsadili zemi čestnými a odvážnými lidmi a zajistili všem dlouhý a pokojný život, tedy vše, co si jen může panovník a jeho lid přát.²⁹⁰

Ve druhém příkladu argumentace (Apologeticum 32,2-3) se autor zabývá dalším obviněním proti křesťanům, jež souvisí s tím, že nepřisahají při císařově všemocnosti. V tomto kontextu by se dalo očekávat, že Tertulián zaútočí na císaře, jeho kult a pseudobožství mnohem přísněji, ve skutečnosti však napadl bohy a jejich roli v císařském kultu, přičemž tvrdil, že tato kritika panovníkům pomáhá.²⁹¹ Z toho je patrná snaha vymanit vládce z moci pohanských bohů a více je připoutat ke křesťanství. Ostatně s pohanstvím je Tertuliánova kritika císařského kultu významně spojena. V Apologeticu pokračuje se stejnou argumentací jako doposud. Rozlišuje mezi panovníky a jejich strážnými duchy, které zároveň ztotožňuje s démony a to mu umožňuje pokračovat v kritice démonů a tentokrát navíc přímo, skrze jejich strážného a tím upřednostňovat císaře.²⁹²

Tento způsob smýšlení můžeme nalézt v Apologeticu 32.2, kde říká, že i křesťané vůči císaři plní své závazky, ale nikoliv při jeho božském duchu, ale při jeho zdraví, což je mnohem více důstojné, než jakýkoliv neexistující démon.²⁹³ Proti sobě staví přísahy pohanů k císařovým božským duchům na jedné straně a přísahy křesťanů k jeho blahu na druhé. Ty jsou podle něj mnohem důstojnější, než ty které jsou praktikovány pohany. Podle Georgese je poměrně těžké zjistit, co přísahami Tertulián myslí. S odůvodněním této praxe referoval znovu o majestátu. Strážní andělé jsou stejně jako démoni bez majestátu, neexistují, jsou nižší než důstojnost císařů. Tím znovu dává najevo křesťanskou loajalitu vůči říši, přičemž zároveň kritizuje jeden z hlavních prvků císařského kultu.²⁹⁴

Až doposud se Tertulián vyhýbal přímé kritice císařů, ale ve 33. kapitole Apologetica svou kritiku rozvíjí naplno. V této části totiž odmítá titulovat císaře božskými

289 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 90

290 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 151

291 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 91

292 *Ibid.*, s. 91

293 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 155

294 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 91

tituly. Dokonce přitom, říká, že nebude císaře nazývat bohem a to z mnoha důvodů, přinejmenším již proto, že ví, že lhát se nemá.²⁹⁵ Kritika vychází z předchozích kapitol. Je stavěna na pojmu majestát a na rozlišování mezi Bohem a člověkem. Podle Tertuliána je odmítnutí nazývat císaře bohem spojeno s tím, že ho chce Bohu doporučit, učinit Boha s císařem spokojeného, jelikož se nebude povyšovat nad svou roli.²⁹⁶

To, co je tím ve skutečnosti míněno, odhaluje Tertulián v následujícím odstavci:

„Pokud je člověkem, tak je v jeho zájmu podřídít se Bohu. Je spokojený s tím být nazýván císařem. A je to veliké jméno, které mu císař přinesl. Muž popírá, že je císařem, když říká, že je bohem. Pokud není člověkem, není ani císařem. I při svém triumfu, kdy jede v nejokázalejším vozíku, je mu připomínáno, že je člověkem. Je mu to šeptáno zezadu: „Podívej se za sebe, pamatuj, že jsi člověk.“ To, že je v takové ohromné slávě, je pro něj připomínkou jeho smrtelného stavu, je pro něj nezbytná - dělá to pro něj hezčí. Byl by méně, pokud by byl v té chvíli nazýván bohem, jelikož by to nebyla pravda. Je větší, kdo je povolán, aby se ohlédl zpět, aby si nemyslel, že je bohem.“²⁹⁷

Role císaře a Boha jsou v Tertuliánových očích naprosto neslučitelné a hlavně odlišné. Člověk jednoduše nemůže být Bohem, a jelikož ani císař není nikdo jiný než člověk, pak i jemu je Božství, přestože jím byl k vládnutí vyvolen, uzavřeno. Zároveň z citace vyplývá, že pokud si panovník uvědomí své lidství, bude to pro něj více než užitečné, nebude totiž klamat Boha a hlavně sám sebe. Další, co z příkladu víme, je, že podle Tertuliána byl císař veliký jen díky tomu, že byl vyvolen Bohem a sám se jím nenazýval, nepovažoval se za něj.²⁹⁸ Jedná se o ukázkou moci a varování, že se císař nesmí povyšovat nad svou roli. Georges zároveň poukazuje na to, že ani v nejsvatější, nejváženější chvíli, když je panovník triumfálně vezen na vozu, není blíže Bohu, ba naopak i zde mu musí být jeho lidská podstata znovu připomínána.²⁹⁹

Z ostrého a důkladného vykreslení rozdílu mezi člověkem a Bohem vychází podstata Tertuliánovy kritiky císařova kultu. V jeho očích se jedná o velmi důležitou záležitost a je patrné, že teprve až na základě způsobu, jakým se panovník vnímá a jaký okolo sebe rozprostírá obraz, je Tertuliánem hodnocen. V tomto směru dokonce přidává i jemnou výhrůžku, když mluví o tom, že panovník sám dobře ví, že je jen člověkem, a proto by si nepřál být nazýván bohem, což jinými slovy znamená, že pokud by se bohem

295 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 157

296 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 92

297 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 157

298 GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 92

299 *Ibid.*, s. 93

nazýval, mohl by očekávat Boží hněv.³⁰⁰ Nebezpečí, které z toho plyne, je veliké, a proto není žádný důvod, proč by měl panovník po něčem takovém toužit.

Tato myšlenka je ostatně zmíněna i v Apologeticu 34. Tertulián panovníka nabádá k otevřenosti k Bohu a pokud chce, aby On k němu byl přátelský, musí přestat věřit v jiného boha a vydávat se za něj, a pokud se nad takovou lží nezastydí, když se nazývá bohem, ať se bojí jeho zlověstné stránky.³⁰¹ Z toho vyplývá, že panovník jednoduše nemůže být nazýván bohem, jelikož sám na Bohu závisí, a tudíž se musí bát jeho zloby, pokud tohoto nesprávného titulu užije.

Pokud shrneme názory z Apologetica 28-34, je patrné, že Tertulián vehementně kritizoval některé prvky císařského kultu, stejně tak vehementně se ale snažil dokázat, že křesťané jsou vůči císaři loajální. Je důležité si uvědomit jeho koncept pojmu *maiestas* a přísné rozlišování mezi Bohem a člověkem. Kritizoval císařský kult, jelikož byl přesvědčen, že Bůh, ve kterého věřili křesťané, jako jediný v sobě nese božskou podstatu.³⁰² Praktiky, které rozšiřoval císař a jež Tertulián kritizoval, neměly s křesťanstvím nic společného a spíše se zabývaly démony. Ti ale podle křesťanů neexistují a právě to činilo z jejich uctívání nesmyslnou záležitost. Jakmile projevovaná úcta měla tendenci dát císařům božské vyznamenání, musel se Tertulián ohradit, jelikož císař, ačkoliv byl stále člověkem, se v očích lidí a snad i sebe samého stával Bohem.³⁰³ Klíčovou roli zde hraje především uvědomění si své osobnosti. To je důležité hlavně z pohledu samotného panovníka. Pokud se nebude prohlašovat za Boha, ale uzná, že je člověkem, bude z pohledu křesťanů lepším. Nejenže nebude lhát, ale zároveň si nebude přisuzovat podstatu, jejíž dosažení jednoduše není možné.

Když Tertulián přiznal svou zásadní kritiku kultu (panovník se neoprávněně stával bohem), mohl zároveň zdůraznit význam císařova majestátu, jenž ho pozvedl nad všechny lidské bytosti, i když stále zůstal člověkem, který se podřizuje Bohu a jeho podstatě.³⁰⁴ Skutečnost, že je vládce i přes svou touhu po božskosti stále dobrým, je potřeba nějakým způsobem dokázat, zvýraznit a chovat se, jako by to byla pravda. Tertulián mluví o tom, že křesťané se za císaře stále modlili, šlo jim o jejich blaho a dlouhý poklidný život, čímž zároveň zvýrazňovali panovníkovu lidskou stránku.³⁰⁵

Georges připomíná, že o křesťanské „náklonnosti“ k panovníkům se můžeme

300 *Ibid.*, s. 93

301 TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 159

302 GEORGES, Tobias., *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, s. 93

303 *Ibid.*, s. 93

304 *Ibid.*, s. 93

305 *Ibid.*, s. 94

například přesvědčit i z různých římských slavností a svátků. Tertulián používá pojem *religio secundae maiestatis*, tedy náboženství druhého majestátu, čímž je myšlena a vysvětlována císařova pravá podstata - druhý za Bohem.³⁰⁶ Autor činil zásadní rozdíl mezi tím, jak chápat *religio* týkající se panovníka a *religio*, jež se váže přímo k Bohu. Mohl tak doopravdy ukázat, že mezi panovníkem a Bohem je nesmazatelný rozdíl, který by se panovník nikdy neměl snažit překročit a zároveň ukázal vlídnou tvář a úctu, kterou k císaři křesťané chovají.

Tertuliánova kritika císaře se týká především neoprávněné božské podstaty, jež si panovník připisuje a kultu, který z toho vyplývá. Zároveň se autor brání nařčení, že křesťanská neochota císaře chápat jako boha je znakem jejich nepřátelství. Jedná se pouze o nazývání věcí pravým jménem. Křesťané jsou podle Tertuliána blízkými přáteli říše, a to, že nesouhlasí s panovníkovým jednáním, je dáno jednoduše tím, že vědí, že nemá pravdu, snaží se ho bránit, a tím ho učinit jak ve svých, tak hlavně v Božích očích dokonalejším.

306 *Ibid.*, s. 94

4. Apologeticum a jeho význam z hlediska dnešní doby

Doposud jsem psal o Tertuliánově Apologeticu z pohledu jeho reflexe tehdejší doby a na základě prvků a tvrzení, kterými obhajoval křesťanství před pohanským světem. Dále jsem přistoupil k práci i z pohledu dnešních badatelů, kteří se jeho dílu věnovali. Nyní se zaměřím na to, jak lze Apologeticum chápat dnes. Je zřejmé, že smysl a význam, s kterým dílo vznikalo na přelomu 2. a 3. století, je odlišný od způsobu, jakým jej vnímáme dnes. Od Tertuliánovy doby uplynulo již 1800 let. Ve světě za tu dobu došlo k mnohým změnám, které způsobily, že člověk na své okolí nahlíží odlišným způsobem. Mnohé z toho, co ukrývá dávná historie, již není považováno za potřebné a přínosné. Přesto jsem přesvědčen o tom, že díla jako Apologeticum jsou nadále aktuální a společnosti prospěšné. V následující části tak vysvětlím, v čem přesně tkví jeho důležitost a jakým způsobem se z díla můžeme inspirovat třeba i v běžném životě.

Abychom mohli snáze s Tertuliánovým Apologeticem pracovat, musíme si uvědomit, jakou roli v současnosti apologetická teologie hraje. Ve zkrácené verzi se jedná o disciplínu, která poskytuje rozumové důvody pro víru. Obhajuje, brání a snaží se člověka přesvědčit o tom, že víra a „její“ náboženství je pravdivé. Všimněme si tedy, jakou roli dnes tato disciplína má a jakým způsobem do ní zapadá Apologeticum.

4.1 Apologetika u Tertuliána a dnes

Dnešní dobu nazýváme postmodernou. Jedná se o dobu, kdy, jak mnozí věří, není možné objektivně poznat realitu, její úplný základ, absolutní pravdu a člověk se spíše obrací k subjektivnímu rámci, ve kterém chybí obecně přijímaný princip pro pravdu.³⁰⁷ Ve světě existuje značné množství rozdílných názorů, a pojem jednotné pravdy a jednoho cíle ztrácí svou důležitost. Znaky typické pro postmodernu se vyskytují prakticky v každém společenském odvětví, tedy i v teologii. Pracujeme-li tedy s tím, že se pluralismus nachází i v náboženství, musíme připustit, že poznání „pravého“ Boha existuje i v jiných systémech náboženství než jen ve křesťanství.³⁰⁸

Pro pochopení významu apologetiky v dnešní době si nejprve vymeze vztah mezi apologetikou dneška a staré doby. Podle Kothmanna můžeme říci, že křesťanská teologie se v současné době nachází ve stejné pozici, jako tomu bylo za Tertuliánovy doby, tedy si

307 HATINA, Thomas R. *Novozákonní teologie a hledání její závažnosti*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Teologie (Karolinum). s. 24

308 KOTHMANN, Thomas. *Křesťanství mezi náboženstvími, agresivním ateismem a náboženským analfabetismem: výzvy pro teologickou apologetiku a pastorační praxi*. Teologická revue. 2015, 86 (3), s. 331

vzájemně konkuruje s nejrůznějšími zaslíbeními, nabídkami spásy a smyslu života.³⁰⁹

Dle Kothmanna je potřeba si uvědomit, že křesťanská víra vznáší nárok na veřejnou pravdu platnou pro každého člověka, což je přesvědčení trvajícím již od dob té nejstarší církve.³¹⁰ O tom, že se apologetická teologie v jistých aspektech od Nového zákona nezměnila, se můžeme přesvědčit na dvou následujících pojmech:

- 1) Motiv univerzality křesťanské víry, který vytváří potřebu neustálého překračování misijních hranic. Jde o to, že staré biblické vyznání „Ježíš je Pán“ se nedá vyjádřit ve smyslu pravdy pro jedince. Pokud Bůh v Kristu smířil celý svět, musí se jednat o něco, co se nutně dotýká celého světa;
- 2) Motiv ochoty nést odpovědnost. To znamená, že křesťanská víra musí být neustále obměňována s ohledem na to, aby mohla reflektovat konkrétní dějinné situace a zároveň vysvětlovat, s čím se ztotožňuje.³¹¹

Cílem křesťanské apologetiky vždy bylo oslovit co největší počet lidí. Proto je důležitý především výše zmíněný motiv univerzality, který značí to, že víra je přístupná pro každého, kdo má o ní zájem. S dobou se apologetika zároveň musí proměňovat. I v Tertuliánově *Apologeticu* je patrná snaha pracovat s pojmy a termíny, které jsou pro dobu aktuální. Wright v tomto ohledu připomíná, že Tertulián svou argumentaci staví na principech, které jsou pro tehdejší obyvatele blízké a snadno srozumitelné, když se odkazuje na známé filosofy a používá značné množství židovských, pohanských, či helénských zdrojů.³¹²

Překážkou k dnešnímu oživení apologetiky je především fakt, že samotný pojem a předmět teologické apologetiky je považován za anachronický, tedy se nehodí do současného mezináboženského dialogu porozumění, kde zbytečná hádka o jedinou pravdu ruší postmoderní znak plurality.³¹³ I Tertulián byl přes jistou toleranci ostatních názorů přesvědčen o jediné pravdě. V jeho textu nalezneme značné množství odkazů na biblické písmo, jež přesně určovalo, jak se k něčemu člověk má stavět a naopak odmítalo a opravovalo ostatní názory. Jiná cesta k dosažení spásy dle Tertuliána jednoduše neexistuje, což značně koliduje se současným vnímáním pluralitního světa. K tomu se sluší říct, že Kothmann, ze kterého v této části práce vycházím, nahlíží na křesťanství podobným způsobem jako výše zmíněný apologeta. Pluralismus dnešní doby pro něj určitou roli hraje,

309 KOTHMANN, Thomas. *Křesťanství mezi náboženstvími, agresivním ateismem a náboženským analfabetismem: výzvy pro teologickou apologetiku a pastorální praxi*, s. 332

310 *Ibid.*, s. 332

311 *Ibid.*, s. 332

312 WRIGHT, David, *Tertullian*, s. 1036

313 KOTHMANN, Thomas. *Křesťanství mezi náboženstvími, agresivním ateismem a náboženským analfabetismem: výzvy pro teologickou apologetiku a pastorální praxi*, s. 332

když respektuje odlišné náboženské tradice, zároveň ale svou víru staví na přesvědčení, že vše dochází naplnění pouze v osobě Ježíše Krista.

Z Tertuliánova Apologetica již víme, že zpochybňování křesťanských názorů a myšlenek se nese od samého počátku, a proto se nemůžeme divit, že konfrontování s odlišnými světonázory se děje i dnes. Zde se sluší zmínit, jak přesně by na to měla reagovat samotná apologetika. „*Tradičně bývá apologetický úkol biblicky zdůvodňován „magnou chartou“ apologetiky, 1Pt 3,15: „Bud’te vždy připraveni ke skládání účtů (apologia) každému, kdo by po vás požadoval vysvětlení (logon) naděje, jež je ve vás.“ To, co se zde požaduje, není nic menšího než permanentní připravenost k obraně (apologii) naděje, která je v nás, s ohledem na kohokoliv, kdo si to vyžádá.*“³¹⁴ Právě neustálá připravenost je základem apologetiky. To značí, že úkol bránit a vysvětlovat křesťanskou víru je nekonečný, a to alespoň do té doby, do kdy ji bude někdo zpochybňovat.

V současnosti se křesťanská apologetika projevuje především dvěma způsoby: ve střetu s ostatními náboženstvími a ve střetu s ateismem. Zaměřím se především na ten první, který je ať již z hlediska mé práce, nebo z lepšího pochopení vztahu pohané – křesťané, důležitější. Eilert Herms ve své úvaze vychází ze skutečnosti, že starokřesťanská apologetika má s tou dnešní mnoho společného: Nejenže představuje základní ukazatel křesťanské teologie, ale je také jejím výchozím ukazatelem, což znamená, že křesťané jsou uprostřed jakéhosi tržiště, kde stojí před otázkou, zda volit místo apologetiky synkretismus.³¹⁵ Víme, že ten představuje jakési splývání náboženských či kulturních prvků, které tvoří nový celek. Od této skutečnosti se můžeme odrazit dále. Pokud totiž vezmeme synkretismus v té nejzákladnější podobě, dostáváme se k informaci, že všichni nějak věříme ve stejného Boha a chceme se spojit v zájmu pokojného spolubytí.³¹⁶ Nabízí se tedy otázka, zdali je apologetika doopravdy ta pravá anebo jestli by ji člověk neměl nahradit synkretismem.

S pojmem náboženského synkretismu musíme pracovat opatrně. Nejenže rozdílná náboženství mají odlišný pohled na pravdu, ale jen těžko se můžou shodnout kvůli jinému pojetí sebe sama a Boha. „*Přítomnost a setkání s jiným náboženstvím vyžaduje v souladu s identitou vlastního náboženství informovat o tom, co tvoří ono specificky vlastní, ale i naopak být připraven porozumět jinému náboženství, tak, jak chce samo sobě rozumět. V mezináboženském dialogu je důležité obojí, připravenost učit se od sebe navzájem, jakož i*

³¹⁴ *Ibid.*, s. 333

³¹⁵ *Ibid.*, s. 340

³¹⁶ *Ibid.*, s. 340

*odvaha vyžadovat to samé od druhého.*³¹⁷ Kothmann poukazuje na to, že při střetu dvou náboženství je potřebný obzvláště dialog. Důležitost apologetiky tak tkví především v tom, že je schopna nabídnout objektivní fakta o pravosti křesťanství. Nabídne to, co je pro ni z hlediska podstaty víry důležité, ale stále je ochotná naslouchat i názorům, které přednáší protistrana.

Při dialozích s odlišnými náboženskými systémy je podle Kothmanna důležité zmínit, co je z pohledu křesťanství opravdu podstatné a specifické, najít společné téma a poukázat na rozdíly, které se v odlišných výkladech světa vyskytují.³¹⁸ Jedná se o jasné vymezení víry. Jde o přesvědčení potenciálních věřících o odlišnosti (jedinečnosti) křesťanství od ostatních náboženství a ukázat, že pravému naplnění se přes mnohé další možnosti člověku dostane jen skrze Boha. Kothmann zmiňuje dvojí požadavek apologie při diskuzi s nekřesťanskými náboženstvími:

- 1) je nutné počítat s tím, že mezináboženský dialog přiznává vícero možností v nahlížení na postavu Boha a smyslu světa;
- 2) otázka pravdy a spásy je v tom případě zodpověditelná pouze na základě vnitřní perspektivy daného náboženství.³¹⁹

Základní představou dvou výše zmíněných příkladů je, že jedinec při diskuzi dokáže uznat jinou možnost a zároveň si uvědomí, že na základě svého přesvědčení je schopen podat pouze výklad, který je omezený hranicemi, jež utváří jeho náboženství. Legitimitu jeho přesvědčení nelze zajistit na základě žádného jiného hlediska. Při určení vztahu křesťanství a nekřesťanských náboženství je podle Kothmanna zřejmé, že zásadním problémem apologetiky je otázka vztahu kontinuity a diskontinuity, když i přesto, že například v Novém zákoně jsou křesťané a Židé postaveni vedle sebe, aby se navzájem vymezovali, je otázka nalezení společné pravdy velmi obtížná.³²⁰

Abychom učinili obraz o dnešní apologetice kompletní, je potřeba zmínit ještě pár prvků, které její význam a smysl pomohou lépe pochopit:

- 1) apologetika v novozákonním kontextu neznamena žádné militantní nucení důkazů, ale jde o vytrvalé argumentování a odpovídání;
- 2) jedná se především o dialog, který umožňuje člověku komunikaci, myslet a vzájemně dojít k cíli;
- 3) křesťané jsou vedeni k dialogu pravdy na základě evangelií, která obracejí jejich

³¹⁷ *Ibid.*, s. 341

³¹⁸ *Ibid.*, s. 341

³¹⁹ *Ibid.*, s. 342

³²⁰ *Ibid.*, s. 343

pozornost k druhým a jež vedou k všelidské solidaritě;

4) apologetice nejde o uchýlení se do hradby vzdoru, ale o formu mluvení a odpovídání, ve kterém se rozvíjí samotná víra.³²¹

Role dnešních apologetických spisů se soustředí především na odbourávání neznalostí, jelikož právě ty do velké míry způsobují zmiňovanou nenávist a nepochopení. Ostatně vystavění novodobé apologetiky – metoda dialogu, argumentace a vzájemného pochopení, je nejlepším způsobem odstraňování těchto neporozumění z našich životů. Nejedná se přitom o žádné vynucené důkazy, ale o uvědomění člověka, který bude chtít na jejich základě také věřit. Je na místě zároveň zmínit, že nejde pouze o záležitosti náboženského rázu. Vzájemné neporozumění a zbytečná nenávist je přítomná takřka ve všech oblastech současného hektického života. Dobře je to patrné například z mnohých válečných sporů, obchodů velikých korporací či neustále se zvyšujícího rozdílu mezi chudou a bohatou částí obyvatelstva. Dialog, vyjasnění si názorů a problémů, je nejlepším způsobem, jak tyto problémy co nejvíce eliminovat. Nejedná se sice o zaručeně úspěšný recept na zvládnutí situací, ale bez dialogu s okolím by se člověk nikam neposunul.

Na podobné bázi se snaží Apologeticum psát i Tertulián. S názorovými oponenty diskutuje především proto, aby „opravil“ některé jejich myšlenky, které mu připadají scestné. Jeho dialog slouží k tomu, aby se lidé zbavovali nesprávných myšlenek. Nikoliv z nějakého donucení, ale na základě věcné argumentace, která způsobí, že si lidé sami uvědomí chyby svého počínání a na základě toho budou chtít svůj způsob života změnit. Příkladem budiž již začátek Apologetica, kdy se Tertulián brání nepravdivým nařčením pohanů. Popisuje, že římské právo ke křesťanovi přistupuje jinak, než k běžnému občanovi a ukazuje na nesmyslnost s tím souvisejících obvinění.³²² Snaží se říci, že pravda se nachází jinde, než odkud ji lidé byli doposud zvyklí čerpat. Tím zároveň vzniká prostor pro další argumentaci, kterou se snaží dokázat, že jediná pravda se nachází v křesťanství.

Z toho, co jsem nastínil je patrné, že z hlediska širě pohledů na svět se dnešní doba podobá té Tertuliánově. I on byl nucen se vypořádávat s množstvím odlišných názorů, mezi kterými muselo křesťanství hledat prostor pro vlastní uplatnění. Vzpomeňme jen, že se jedná o dobu mnoha filosofických systémů, velikého vlivu židovství i pohanství, kde křesťanství svou roli jen postupně nacházelo. Obdobně můžeme nahlížet i na současnost, kdy křesťanská víra čelí mnohým útokům a o své místo s jinými náboženskými tradicemi či novoateismem musí stále bojovat. Z hlediska dnešní apologetiky lze tedy hledat jistou

³²¹ *Ibid.*, s. 347

³²² TERTULLIAN. *Apologeticum*, s. 17

inspiraci například i u Tertuliána, když dokazuje, že nejlepším způsobem, jak své přesvědčení obhájit, je věcná a přesvědčivá argumentace, která snadno dokáže vyvrátit nepravdivé názory, jež se vůči křesťanství často objevují.

4.2 Význam Apologetica pro dnešní dobu

Poté, co jsme si ukázali podstatu dnešní apologetiky, pokusme se nyní na výše zmíněných příkladech odhalit význam Tertuliánova Apologetica, který v současnosti má. Na první pohled se může zdát, že otázky, které byly řešeny tehdy, jsou od těch, jež jsou důležité *pro nás*, naprosto odlišné. Ve skutečnosti je ale jejich podstata v nejzákladnějším smyslu věci takřka stejná. Tertulián napsal své dílo s vědomím, že je potřeba bránit svou víru před nespravedlností, pronásledováním a neustálým zpochybňováním, kterému bylo křesťanství vystaveno odlišnými kulturními skupinami. Ty měly strach z rychlého nástupu nového náboženství a odlišného způsobu života věřících a usilovaly o to, aby nadále přetrval jejich světonázor a celé společenské dění měly pod kontrolou. Tertulián zároveň věřil, že křesťanství bylo exkluzivním náboženstvím, jediným, které může vést k uspokojivému cíli.³²³ Z pohledu postmoderny, která jak jsem již zmínil, postrádá dominantní (jen jeden) pohled na svět a nabízí mnoho možností jak jej chápat, musíme proto k jeho dílu přistupovat s obezřetností.

Ačkoliv v dnešní době jsou „nepřátelé“ křesťanství v lecčems odlišní, střety, které se vyskytují, jsou podobné. Náboženství a jeho význam pro dnešní dobu je zpochybňován tvrzením, že nemá nic užitečného, co by dnešní společnosti mohlo nabídnout. Na druhé straně stojí strach z extrémních hnutí, která zastávají odlišný názor na vývoj světa, a jejichž členové mnohdy neváhají udělat vše proto, aby dosáhli uspokojení, že v rámci své víry učinili maximum. Problém je, že místo toho, aby se tyto rozdílnosti řešily formou dialogu, jak k tomu nabádá apologetika a jak je patrné v samotném Tertuliánově díle, řeší se častěji formou prostého osočování a odsuzování, že dané náboženství je jednoduše špatné. Z pohledu, jaký předestřel Tertulián, a jsem si jistý, že i z pohledu dnešní doby, je rozhovor tou nejvíce konstruktivní metodou, kterou se dají překonat mnohé rozepře a nepochopení. Budeme-li totiž zastávat principy moderní argumentace, je zřejmé, že prostor i čas vyjádřit se dostanou obě strany. A právě v tom tkví největší přínos Tertuliánova Apologetica pro dnešní dobu. Autor si je jistý křesťanskou pravdu a tvrdě ji prosazuje. Toho se ale snaží docílit pomocí věcných argumentů, které mu minimálně při vyvracení pohanských nařčení dávají za pravdu.

323 WRIGHT, David, *Tertullian. s. 1036*

Zmiňme nyní to, jakým způsobem na Apologeticum nahlíží Osborn. Tvrdí, že se jedná především o popis protikladů dobra (křesťané) a zla (pohané), přičemž tolik vzpomínaná nenávisť křesťanů již podle jména je jasně spojena hlavně s neznalostí druhých.³²⁴ I to je něco, s čím se setkáváme v dnešní době. Ke konfliktu často dochází jen proto, že jedna ze stran si nezjistila potřebné informace, aby se následně mohla správně rozhodnout. Tertulián dělá vše proto, aby nejrůznějšími argumenty vyvrátil jednotlivá obvinění, a ačkoliv často neváhá obrátit domnělé prohřešky křesťanů vůči pohanům, jeho cílem je, aby křesťanům bylo porozuměno. To, že tomu tak není, dává do souvislosti s neochotou pohanů jim porozumět. K tomu můžeme vztahovat i problém současného světa, kdy veliké množství lidí upadá do hodnocení druhých na základě viditelných znaků a předsudků, které opravňují nenávidět, jelikož je to mnohem snadnější, než se něco nového dozvědět či přehodnotit svůj prvotní názor. Role Apologetica tak i dnes zůstává především výchovná a informativní, když si lidé připomínají, že není správné hodnotit a soudit druhého, aniž bychom o něm a jeho jednání získali dostatečné množství relevantních informací.

S nenávisť křesťanů je spojená i náboženská svoboda. Tertulián poukazoval na to, že není příliš spravedlivé, když křesťané nemohou uctívat svého Boha, zatímco ostatní kultury, které byly v průběhu věku pohlceny Římem, něco takového dělat mohly. Svými argumenty se autor snažil získat náboženskou svobodu i pro křesťany, když poukazoval na křesťanskou loajalitu k panovníkovi (ta je z jeho pohledu dokonalejší než pohanská).³²⁵ Náboženskou svobodu se Tertulián nesnažil vydobýt pro křesťany na úkor pohanů, ale jen z pocitu křivdy, že se křesťanům nedostává stejného zacházení jako dalším náboženským skupinám. Jeho argumenty byly na tehdejší dobu velmi logicky uspořádané, když dokázal, že není žádný důvod, proč by nemělo být křesťanství povoleno. Z této skutečnosti bychom měli těžit i v dnešní době, jelikož pokud náboženství agresivně nezasahuje do života druhého, neexistuje důvod, proč by hnutí, jejichž cílem je hlavně pomoc druhým, neměla existovat.

S tím souvisí i Tertuliánova výzva k prosté lidskosti. V kapitole týkající se císařského kultu jsme si ukázali, že v autorových očích je nejhorším proviněním panovníka, že se staví naroveň Bohu, což je nejen neoprávněné, ale hlavně nesmyslné. Snad proto, aby podpořil křesťanskou loajalitu říši, vykresluje panovníka úplně novým způsobem jako toho, kdo je Božím vyslancem na zemi a jenž je pověřen vládnout, ale pouze pravdivý odhad

324 OSBORN, Eric Francis. *Tertullian, first theologian of the West*, s. 66

325 WRIGHT, David, *Tertullian*, s. 1038

císařské lidskosti před Bohem mu přináší opodstatnění, věrnost a respekt.³²⁶ Probereme-li si to v kontextu s dnešní dobou, je zřejmé, že Tertulián volá po vládcově skromnosti, odmítá jeho chvástání a zbytečnou touhu po moci. Skromnost a pokora zároveň něčím, co je důležité i dnes. Mnoho lidí tyto ideály opouští jen kvůli vidině bohatství a moci, což se pak negativně projevuje v kvalitě života ve společnosti.

Nesmíme zároveň zapomenout na etický a morální přínos, který Apologeticum z hlediska dnešní společnosti má. I pokud pomineme náboženský podtext, je zřejmé, že mnohé z toho, jakým způsobem nabádal k jednání se svými bližními Tertulián, můžeme brát za přínosné i z hlediska dnešní doby. Ačkoliv věta „*miluj bližního svého*“ není ideálním návodem, jak uspět v politice či světě plném tvrdého podnikání, na základní úrovni má stále smysl. Připomíná důležitost běžného vztahu a ukazuje, že to jde zcela bez zbytečných útoků. Není nutné, abychom příklad o lásce k bližním, chápali doslovně, ale je potřeba si uvědomit, že jde především o zlepšení vzájemného vztahu a respektu, který z něj vyplývá. Přesně to se snaží dokázat ve svém Apologeticu Tertulián, když pohanům popisuje zákonitosti víry a odhaluje tím, že křesťané nejsou nepřátelé.

Řekli jsme si, že apologetika neznamena násilné vnucování důkazů, ale že jde o stálé argumentování s obohacujícím účinkem. Tertulián možná občas své důkazy o křesťanské nevině a prospěšnosti pohanům příliš vnucuje a tváří se, jako by neexistovala žádná alternativa. Musíme ale vzít v potaz dobu a situaci, ve které se křesťané nacházeli. I jemu ale šlo především o formu věcné diskuze, a to je zároveň něčím, čeho bychom se měli držet i dnes.

326 WRIGHT, David, *Tertullian*, s. 1038

Závěr

Na několika příkladech jsem se snažil ukázat, že k ucelenému pohledu na Tertuliánovo Apologeticum je potřeba, abychom vzali v potaz pokud možno co nejširší spektrum nejrozumnějších názorů. Proto je nutné pracovat jak s textem autora, tak zároveň s jednotlivými pracemi autorů, které se snaží text vykládat a s pohledem, který dnešní společnost na pozdní starověk nabízí. Z Apologetica je patrné, že autorovým primárním záměrem bylo ukázat, že křesťané v žádném případě nejsou nepřáteli a přímým ohrožením říše, ba právě naopak skrze svou víru či morálku a přístup k životu obecně jsou právoplatnými a užitečnými občany Římské říše. Vyvrací jednotlivá obvinění, se kterými se křesťané setkávají a ukazuje na jejich nesprávnost a nelogičnost. K vymezení sama sebe jako věřícího připisuje mnohé, z čehož jsou křesťané obviňováni, pohanům, čímž jasně ukazuje, jakým směrem by se dle jeho názoru země měla ubírat. Je důležité si v tomto případě uvědomit, že Tertulián netouží po tom, aby byla říše rozvrácena a pohanství zapomenuto, ale klade důraz na to, že rozvoj a blahobyt je mnohem pravděpodobněji dosažitelný skrze jedinou pravou víru – křesťanství, a že velká část názorů, které pohané zastávají, jsou jednoduše mylná.

Na druhou stranu jednotlivé texty novodobých badatelů se již tolik nesoustředí na Apologeticum jako celek, spíše vnímají jeho jednotlivé části, skrze které se následně snaží dobrat k celému textu. Vnímají, jakým způsobem je dílo vystaveno, a kam přesně je z pohledu autora kladen hlavní důraz. Zásadní roli pro Tertuliána měli pohané, což je něco, čeho si všímají i novodobí badatelé, kteří si uvědomují, že prakticky vše, co je v textu napsáno se buď přímo či nepřímo týká pohanů a jejich vztahu ke křesťanům k jakožto odlišné náboženské skupině. V současné literatuře je zároveň důležité si uvědomit, že autorita Tertuliánova textu není volně daná nebo snad vymyšlená. Autor ke své argumentaci v souladu s dobou využívá helenistických prvků a často odkazuje na tradici a historii, čímž se chápe toho, co má v jeho době patřičnou váhu. K potvrzení pravosti křesťanských myšlenek zároveň slouží i Bible, kterou používá nejen k důkazu boží existence, ale zároveň k dokázání dlouhé křesťanské tradice, jež mnohonásobně předčí mladší pohanské kultury, které z ní množství prvků přebírají.

Dnešní autoři si všímají i Tertuliánem často používaných pojmů jako jsou *gratia* či *inocentia*, které slouží k vystavění jak náboženského, tak etického aspektu křesťanského náboženství a zároveň k tomu, aby prostého čtenáře přesvědčili, že od křesťanů žádné nebezpečí nehrozí. V současnosti je kladen důraz na jedné straně především na to, že Tertulián křesťany od pohanů ostře odlišuje, ale zároveň odmítá, že by byli nepřáteli a

poukazuje na to, že obě skupiny jsou schopny existovat vedle sebe.

V poslední části jsem zasadil Apologeticum do kontextu dnešního světa, a ačkoliv se to nemusí na první pohled zdát, jedná se o téma, které je pro současnou společnost nesmírně důležité. Konflikty se mnohem častěji řeší násilím a agresí než pochopením a porozuměním, a proto Tertuliánův „návod“ využívat důkazy podpořené argumentací, je v dnešní uspěchané době stále aktuální. S tím souvisí i autorův požadavek, aby se člověk vrátil k prosté a skromné lidskosti. To je patrné například z kapitoly, která pojednává o kritice císařského kultu, kdy je panovník varován, aby se nestavěl na roveň Boha. Jisté je, že v dnešní době se podobný spor jako pohané versus křesťané nemusí týkat pouze náboženství a ateismu, ale existují mnohé další skupiny, které si navzájem nerozumí a rozumět ani nechtějí. Například v České republice se podobně jak v Apologeticu popisuje Tertulián pohany, chovají mnohé skupiny a to třeba proti muslimům, migrantům a dalším lidem, kteří se v naší společnosti objevují nově, a které je mnohem snazší nenávidět než jim porozumět. Je proto důležité, aby se člověk snažil ostatním porozumět, nesoudil je předem, nepovyšoval se nad ně a vůbec neodmítal jejich představy, dokud se mu nepodaří hlouběji proniknout do dané problematiky.

Aktuálnost díla a naplnění cíle mé práce vidím především v poselství, které Apologeticum přináší, jenž lze bez problému převést i do současnosti. Přichází s něčím, co je ve společnosti značně komplikované a nabízí i řešení, jak se s problémy věcným způsobem vypořádat. Křesťanská myšlenka respektu a naslouchání druhým, která se může zdát zastaralá, je pro dnešní dobu více než nezbytná.

Seznam použité literatury

Primární literatura:

TERTULLIAN. *Apologeticum. De Spectaculis* Trans. T. R. Glover [Loeb Classical Library 250]. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1931. Dostupné také z: <https://ryanfb.github.io/loebolus-data/L250.pdf>

NOVÁK, J. "Tertullianus - Obrana křesťanů - *Apologeticum*" in *Čtvrtá patristická čítanka* (Teol. studie), ed. NOVÁK, J., Praha: Česká katolická charita, 1985. Dostupné z: http://www.tertullian.org/other/czech_apologeticum.htm

Sekundární literatura:

AMES, Cecilia. *Roman Religion in the Vision of Tertullian*. In: Jörg Rüpke ed. *A Companion to Roman Religion*, Blackwell publishing Ltd 2007. Dostupné také z: http://www.academia.edu/29324875/Roman_Religion_in_the_Vision_of_Tertullian

Bible: Písmo svaté Starého a Nového Zákona: ekumenický překlad. Praha: Ekumenická rada církví, 1989.

BRAY, Gerald. L., *Holiness and the Will of God. Perspectives on the Theology of Tertullian*. Marshall, Morgan & Scott, 1979.

ČERVENKOVÁ, Denisa. *De Religione: how christianity become a religion*. Acta Universitatis Carolinae. Praha: Karolinum. 2014 roč. 4, č. 1 Oxford Latin dictionary. London: Clarendon P., 1968.

Dostupné také z: <http://www.theologica.cz/index.php/theologica/article/view/89>

DANIEL-HUGHES, Carly. *Producing and Contesting Martyrdom in Pre-Decian Roman North Africa*." Pages 19–41. Seminar Papers. Santa Rosa, CA: Westar Institute 2015. Dostupné také z:

<https://d1cam0bj22fh80.cloudfront.net/wp-content/uploads/2017/03/DanielHughes-Producing-and-Contesting-Martyrdom.pdf>

DUNN, Geoffrey D., *Tertullian*. New York: Routledge, 2004.

EVANS, R, F. *On the Problem of Church and Empire in Tertullian Apologeticum*. in: *Studia Patristica* Vol. XIV. Oxford. 1976. Dostupné také z: <https://books.google.cz/books?id=DFYpAQAAIAAJ&pg=PA21&lpg=PA21&dq=On+the+Problem+of+Church+and+Empire+in+Tertullian+Apologeticum>

FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. Praha: Zvon, 1992.

GEORGES, Tobias. *Tertullian's Criticism of the Emperors' Cult in the Apologeticum*, in Maljastina Kahlos ed. *Emperors and the Divine – Rome and its Influence*. In: *Colegium*. vol. 20 2016 Dostupné také z:

https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/161317/06_Georges1904.pdf?sequence=1

HATINA, Thomas R. *Novozákonní teologie a hledání její závažnosti*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Teologie

KITZLER, Petr. *Christian Atheism, Political Disloyalty and State Power in the Apologeticum: Some Aspects of Tertullian's "Political Theology"*. *Vetera Christianorum*. 2009. N 46. s. 245-259. Dostupné také z:

https://www.researchgate.net/publication/272793887_Christian_Atheism_Political_Disloyalty_and_State_Power_in_the_Apologeticum_Some_Aspects_of_Tertullians_Political_Theology

KOTHMANN, Thomas. *Křesťanství mezi náboženstvími, agresivním ateismem a náboženským analfabetismem: výzvy pro teologickou apologetiku a pastorální praxi*. *Theologická revue*. 2015, 86(3),

LIVERMORE, Paul., *Reasoning with Unbelievers and the Place of the Scripture in Tertullian's Apology*, *The Asbury Theological Journal*: Vol. 56: No. 1, 2001 Dostupné také z: <http://place.asburyseminary.edu/asburyjournal/vol56/iss1/>

OSBORN, Eric Francis. *Tertullian, first theologian of the West*. New York: Cambridge University Press, 1997.

RIGGS, David, L. *The Apologetics of grace in Tertullian and early african martyrs acts*. In: "Studia patristica", vol. 65, Oxford. 2011 Dostupné také z:

http://www.academia.edu/15040630/The_apologetics_of_grace_in_Tertullian_and_early_African_martyr_acts

TERTULLIAN a Robert D. SIDER. *Christian and Pagan in the Roman Empire: the witness of Tertullian*. Washington, D. C.: Catholic University of America Press, c2001. *Fathers of the church*, v. 2. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt284v2g>

VILLANI, Andrea. *Innocence as a Marker of Christian Affiliation in Tertullian's Apologeticum*. *Journal of Ancient Christianity*, Vol. 16, Issue 1, Pages 113–128. 2012 Dostupné také z:

http://www.academia.edu/2177658/Nos_ergo_soli_innocentes_Apologeticum_45_1_.Innocence_as_a_Marker_of_Christian_Affiliation_in_Tertullians_Apologeticum

WILHITE, David E. *Tertullian the African: an anthropological reading of Tertullian's context and identities*. New York: De Gruyter, c2007. Millennium-Studien, Bd. 14.

WRIGHT, David. *Tertullian* In: Philip F Esler ed. *The early Christian world*. Second edition. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017.

Slovníky:

Oxford Latin dictionary. London: Clarendon P., 1968

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá Tertuliánovým Apologeticem v kontextu dnešní doby. Práce je dělena na čtyři části. První část je věnována stručnému popisu autorova života a jeho doby s důrazem na rozdíl mezi Apologeticem a jeho ostatními díly. Ve druhé části se soustředím na interpretaci textu, ve kterém Tertulián obhajuje křesťanskou víru, polemizuje s pohanskými náčteními a naznačuje místo křesťanů v římské společnosti. Tato část zároveň ukazuje, jaký vztah existuje mezi křesťanstvím a pohanstvím a nabízí cestu, ve které by obě skupiny mohly žít v klidu vedle sebe. Třetí část se soustředí na práce současných historiků a teologů, kteří se věnují jednotlivým aspektům Tertuliánovy práce jako jsou nevinnost, milost, či podstata pravého náboženství. V neposlední řadě je zde řešena otázka křesťanského Boha, jeho role pro římského panovníka, pohany, ale i křesťany, kteří svůj způsob života obhajují právě na základě k němu chované víry. V poslední části práce se věnuji významu Apologetica pro dnešní dobu. Soustředím se na to, jak jej lze z hlediska současnosti správně chápat a jak úspěšně můžeme přenést jeho dědictví do běžného života. Mým hlavním zjištěním při hodnocení Tertuliánova díla v kontextu dnešní doby je požadavek věcné argumentace, respektu vůči druhým a neustálému boji za pravdu, což jsou nejdůležitější hybné síly nutné k tomu, aby se společnost nadále rozvíjela.

Abstract

The thesis deals with Tertullian's *Apologeticum* in contemporary context. The work is divided into four parts. The first part is dedicated to a brief description of author's time and life with emphasis on the difference between *Apologeticum* and his other works. The second part is about a complete interpretation of the text in which Tertullian defends Christian faith, argues with pagan accusations and suggests the role of Christians in a Roman society. This part also shows author's understanding of Christianity in relationship to paganism with an outcome that both groups are able to live together in peace. The third part is focused on current works of theologians and historians in which various aspects of Tertullian's work like innocence, grace or nature of true religion are depicted and discussed. Last but not least there are mentioned here the topics like question of God, his role for Roman emperors, pagans, but also for Christians who defend their way of life on principle of their belief. In the last part of the thesis I deal with the importance of *Apologeticum* for today's time. I concentrate mostly on the meaning we can derive from this work and how exactly we can transform his legacy into our daily life. My main findings in the evaluation of Tertullian's work in the context of today's times are the requirement for substantive argumentation, respect for others and the constant struggle for the truth, which are the most important driving forces necessary for society to develop.